

TEHZÎBÜ'L-AHLÂK

Ahlâk Eğitimi

YAHYA İBN ADÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 13

Bilim ve Felsefe Serisi : 3

Kitabın orijinal adı : TEHZİBÜ'L-AHLÂK
Ahlâk Eğitimi

Müellifi : Yahya İbn Adî (896-974)

Çeviren : Harun Kuşlu

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi,
Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 2769, vr. 1a-25a.

Editör : Prof. Dr. İlhan Kutluer

Kitap Tasarım : Abdusselam Ferşatoğlu

Yapım : Fotograflka Ltd. Şti.

Baskı : Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Baha İş Mrk. A Blk.
34310 Haramidere İstanbul, Tel.: 0212 412 17 77
Sertifika no: 12027

Baskı yeri ve yılı : İstanbul 2013

Baskı miktarı : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Yahya İbn Adî
Ahlâk Eğitimi, *Tehzîbü'l-Ahlâk*

1. Yahya İbn Adî, 2. Bağdat Okulu, 3. Ahlâk Felsefesi, 4. İnsan Nefsi,
5. Fazilet, 6. Mutluluk, 7. Haz ve Elem

ISBN: 978-975-17-3669-7

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No:5 34116 Fatih/İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

TEHZÎBÜ'L-AHLÂK

AHLÂK EĞİTİMİ

(METİN - ÇEVİRİ)

YAHYA İBN ADÎ
(ö. 974)

Çeviren

Harun Kuşlu

Editör

Prof. Dr. İlhan Kutluer

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve işbirliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, haki-katin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı önplanda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen de-

ğerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

T. C.

Başbakan

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	IV
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	XIII

I. YAHYA İBN ADÎ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

A. HAYATI	XIII
1. İsmi, Künyesi, Lakap ve Nisbeleri	XIII
2. Doğumu ve Ölümü	XV
B. KİŞİLİĞİ	XVI
1. Sosyal ve Entelektüel Kişiliği	XVI
2. Dinî Kişiliği	XXI

II. AHLÂK HAKKINDAKİ ESERLERİ VE *TEHZÎBÜ'L-AHLÂK*

III. YAHYA İBN ADÎ'NİN AHLÂK FELSEFESİ

A. YAHYA İBN ADÎ'YE KADAR İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ	XXIV
B. YAHYA İBN ADÎ'NİN AHLÂK FELSEFESİ	XXXIII
1. Ahlâkın Tarifi	XXXIII
2. Nefs ve Nefsin Güçleri	XXXVI
a. Nefsin Tarifi ve Niteliği	XXXVI
b. Nefsin Güçleri	XXXVII
Arzu Gücü (Şehvânî Nefs)	XXXIX
Öfke Gücü (Gazabî Nefs)	XL
Düşünme Gücü (Nâtık Nefs)	XLI
C. İYİLİK VE KÖTÜLÜK AÇISINDAN İNSAN DOĞASI	XLII
D. FAZİLETLER VE REZİLETLER	XLV
Çift Yönlü Huylar ve Ahlâkî Değerin Göreliliği	XLVII
E. YETKİN İNSAN VE YETKİNLİĞE ULAŞTIRAN YÖNTEM	L

KAYNAKÇA	LIII
----------	------

TEHZİBÜ'L-AHLÂK

Ahlâk Eğitimi

BİRİNCİ BÖLÜM: MUKADDİME

İNSANIN AHLÂKI	8
----------------	---

İKİNCİ BÖLÜM: AHLÂKIN BİRBİRİNDEN FARKLI OLMASINI

ZORUNLU KILAN NEDEN: NEFSİN GÜÇLERİ

ŞEHVÂNÎ NEFS	14
GAZABÎ NEFS	18
DÜŞÜNEN (NÂTIK) NEFS	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İYİ VE KÖTÜ HUYLAR

İYİ HUYLAR	26
KÖTÜ HUYLAR	38
HEM FAZİLET HEM REZİLET OLAN HUYLAR	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: AHLÂKÎ GÜZELLİKLERİN

ALIŞKANLIK KAZANARAK ELDE EDİLMESİ

AHLÂK EĞİTİMİNİN ZORUNLULUĞU	52
ŞEHVÂNÎ NEFSİN EĞİTİLMESİ	56
GAZABÎ NEFSİN EĞİTİLMESİ	62
DÜŞÜNEN NEFSİN GÜÇLENDİRİLMESİ	66

BEŞİNCİ BÖLÜM: İNSANIN YETKİNLİĞE ULAŞMASI

YETKİN İNSANIN VASIFLARI	74
ASALET VE CÖMERTLİĞİN KURALI	80
YUMUŞAK HUYLULUK VE BÜTÜN İNSANLARI SEVMEK	86
YETKİN HÜKÜMDAR	90

HÂTİME	100
--------	-----

DİZİN	107
-------	-----

ÖNSÖZ

Düşünce tarihinde herhangi bir dil içinde üretilen metinleri kendi dilimize kazandırmak, her şeyden önce, bu metinlerin ihtiva ettiği ıstılahların dilimizdeki sözcüklerle yeniden oluşturulmasına ve yerleşmesine yönelik bir katkıdır. Bu tercümeler, aynı zamanda düşünceyi kendi dilimizde okuma, anlama ve daha da önemlisi üretme imkânı sağlayacaktır. İslam düşünürlerinin önemle üzerinde durup ciddi mesai harcadıkları alanlardan birisi felsefedir. Menşei ne olursa olsun, felsefe, hiç kuşkusuz en özgün teorilerin yanında en derin ve en etkileyici ifadelerinden birini İslam filozoflarının metinlerinde bulmuştur.

İslam dünyasında üretilen felsefenin ele aldığı önemli konulardan birisi de ahlâktır. Kindî'den itibaren pek çok filozof, ahlâk felsefesine dair oldukça önemli eserler kaleme almış olmalarına rağmen ahlâk felsefesinin kendi kavramsal şemasını oluşturarak sistematik, bağımsız bir disiplin haline gelmesi, İslam felsefesi tarihinde en önemli ahlâk filozofu olarak görülen İbn Miskeveyh'le birlikte gerçekleşmiştir. İbn Miskeveyh'e kadar, ahlâk felsefesi literatürü bir tür olgunlaşma dönemi geçirmiştir. Söz konusu olgunlaşma döneminde yazılmış önemli eserlerden birisi Yahya İbn Adî'nin *Tehzîbü'l-Ahlâk* adlı eseridir. Eser, İbn Miskeveyh'in aynı isimdeki kitabı başta olmak üzere kendinden sonra yazılan felsefî ahlâk literatürünün muhtevasını da etkilemiş gözükmektedir. Sonraki ahlâk felsefesi metinlerinin ya da pratik felsefenin bütün disiplinlerinin birlikte ele alındığı kitapların ilgili bölümlerine bu başlığın verilerek bir tür *Tehzîbü'l-Ahlâk* geleneği oluşması söz konusu etkiyi göstermektedir.

Mevcut bilgilerimize göre *Tehzîbü'l-Ahlâk* geleneği içinde kaleme alınan ilk eser Yahya İbn Adî'nin burada tercümesini sunduğumuz eseridir. Bilindiği gibi İslam felsefesi, İslam medeniyetindeki felsefî etkinliklerin tümünü ifade eder ve bu etkinliklere İslam coğrafyasında yaşamış çeşitli dinlere mensup entelektüeller de önemli katkılarda bulunmuştur. Hristiyan kimliğiyle Yahya İbn Adî de İslam medeniyetinin gök kubbesinde nefes alıp vermiş filozoflardan biridir ve kaleme aldığı *Tehzîbü'l-Ahlâk* adlı eser, klasik İslam medeniyetine mensup herhangi

bir entelektüelin zihinsel alışkanlıklarına karşılık gelen bir içeriğe sahiptir. Nitekim çok sonraları bu kitap ünlü Müslüman sufi düşünür Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye izafe edilecek (bk. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa koleksiyonu, no. 2769, vr. 1a-25a) ve hatta İbnü'l-Arabî'nin olduğu sanılarak Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilecektir (bk. *Mehâsin-i Ahlâk*, müellifi Muhyiddin İbnü'l-Arabî, mütercimi Ahmet Muhtar, İstanbul Mahmud Bey Matbaası, 1314). Çalışmamızda yer alan Arapça neşir için yukarıda zikredilen ve yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen Şehid Ali Paşa nüshasını ön planda tuttuk. Bununla birlikte Sidney H. Griffith'in *Yahya ibn Adi: The Reformation of Morals* başlığıyla Arapça neşri ve İngilizce nüshası karşılıklı olarak yayımlanan çalışması ile Naci et-Tikrîti'nin *Yahya ibn Adi: A Critical edition and Study of his Tahdhib al-Akhlaq* ismiyle yayımlanan tahkikli neşrinden de oldukça istifade ettik. Özellikle Griffith'in neşri paragraf düzeni ve başlıklandırma hususunda bize örneklik etti. *Tehzîbü'l-Ahlâk*, tutkuların kontrolü, erdem bilinci edinme ve güzel alışkanlıkların kazanılması yönünden bir tür ahlâkî eğitim modeli sunduğu için *Ahlâk Eğitimi* şeklinde bir başlığın eserin muhtevası açısından uygun bir ifade olacağını düşündük.

Tercümenin başına Yahya İbn Adî'nin hayatı, kişiliği, ahlâka dair eserleri ve ahlâk felsefesini ele alan bir giriş yazısı koymanın faydalı olacağını düşündük. Burada filozofun sosyal, ilmî ve dînî kişilikleri hakkında ulaşabildiğimiz bilgileri sunmaya çalıştık. İbn Adî'nin ahlâk felsefesini anlattığımız kısımda ise kendisinden önce İslam ahlâk felsefesi literatürünü belirlediğini düşündüğümüz önemli filozofların ahlâk düşüncelerine kısaca değindikten sonra düşünürümüzün ahlâk felsefesinin belli başlı unsurlarını ele almaya çalıştık. Yahya İbn Adî'nin ahlâk düşüncesi; "ahlâkın tarifi, nefis ve nefsin güçleri, bu güçlerin ahlâkî eğitimi, faziletler-reziletler, ahlâki yetkinlik ve ahlâki yetkinliğe ulaştıran yöntem" konuları üzerinden ele alındı.

İslam düşünürlerinin güçlü kaleminden çıkan metinler sayesinde Arapça tam bir ilim dili haline gelmiş ve bu dilde yazılan metinler de klasik metin niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla yüzyıllar boyunca ilim di-

li olarak kullanılmış klasik bir dildeki eserleri günümüz diline tercüme etmenin zor bir iş olduğunun idrakindeyiz. O nedenle her türlü dikkati ve gayreti göstermiş olmamıza rağmen tercümede görülebilecek bazı eksikliklerin okuyucu tarafından hoş görüyle karşılanacağını temenni ediyoruz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında doğrudan ya da dolaylı olarak yardımını gördüğüm hocalarıma ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım. Eserin basılmasına vesile olan Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı ve çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak hiç bir zaman maddî ve manevî desteklerini benden esirgemeyen anne ve babama buradan hürmetlerimi sunarım.

Harun KUŞLU

3 Aralık 2012

Sakarya

GİRİŞ

I. YAHYA İBN ADÎ'NİN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Tabakât kitapları bize Yahya İbn Adî'nin ismi ve künyesi, dini, mezhebi, ilmî tahsilini kimlerden yaptığı, tercüme ve yazım üslûbu hakkında bilgi sunmaktadır. Ancak bunların Yahya İbn Adî'yi uzun uzadıya anlatan zengin ve doyurucu bilgiler olduğunu söylemek zordur. Ayrıca bazı eserlerin Yahya İbn Adî hakkında bize aktarmış olduğu bilgiler başka kaynaklarda geçen bilgilerin tekrarından ibarettir. Örneğin İbnü'l-Kıftî (ö.1248) ve İbn Ebî Useybia'nın (ö.1270) eserlerinde düşüncümüz hakkında kaydedilen bazı bilgiler İbnü'n-Nedîm'in (ö.995) *el-Fihrist*'inde anlattıklarının neredeyse aynı cümlelerle tekrarıdır. Hatta İbn Ebî Useybia eserinde zikrettiği bu türden bilgilerin kaynağının İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i olduğunu açıkça belirtir.¹ Yine de biz eldeki kaynaklar ışığında Yahya İbn Adî'nin hayatı ve kişiliği hakkında ulaşılabildiğimiz bilgileri sunmaya çalışacağız.

A. HAYATI

1. İsmi, Künyesi, Lakap ve Nisbeleri

“Mantıkî”², “Feylesûf”³ ve “Tabîb”⁴ lakapları ve “Tikrîti”⁵, “Bağdâdî”, “Mesîhî”⁶, “Nasrânî”⁷ ve “Ya'kûbî”⁸ nisbeleri ile anılan düşüncü-

1 Bu duruma örnek olarak bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s.324; İbnü'l-Kıftî, *Tarihü'l-hukemâ*, s.361; İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*, s.318.

2 İbnü'n-Nedîm, s.324; Kıftî, s.361; İbn Ebî Useybia, s.317.

3 Kıftî s.54; Zirikli, *Alâm*, IX, 194.

4 Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifin: Esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, II, 518.

5 Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâtî'l-Arabîyye ve'l-muarrabe*, s.170.

6 Bağdâdî, II, 518.

7 Tevhîdî, *el-İmtâ ve'l-muânesa*, II, 18; Kıftî, s.361; Serkîs, s.170.

8 İbnü'n-Nedîm, s.324; Kıftî, s.361; İbn Ebî Useybia, s.318; Bağdâdî, II, 518; Serkîs, s.170.

müzün ismi, “Ebû Zekeriyya Yahya İbn Adî b. Hamîd b. Zekeriyya”-dır.⁹

Düşünürümüzün “Mantikî” lakabıyla anılması kendisinin mantık ilmiyle şöhret bulmuş olmasındandır. Zira Yahya İbn Adî’nin iki meşhur mantıkçıdan ders aldığı bilinmektedir. Bunlardan birisi Türk-İslâm filozofu olan ve aynı zamanda mantık ilmindeki otoritesinden ötürü kendisine “İkinci Öğretmen” (el-Muallimü’s-Sânî)¹⁰ lakabı verilen Ebû Nasr el-Fârâbî’dir (ö. 950). Diğeri ise Fârâbî’nin de hocası olan Hırستیyan düşünür Ebû Bîşr Mettâ’dır (ö. 940).¹¹ Düşünürümüzün mantık alanında ortaya koyduğu eserler bu şöhretin haklı bir şekilde elde edildiğini göstermektedir. Nitekim kendisi mantığa dair ortaya koyduğu telif, şerh ve tercüme eserler ile üstatları gibi bu ilme büyük katkıda bulunmuştur.¹²

“Tikrâtî” ve “Bağdâdî” nisbeleri sırasıyla Yahya İbn Adî’nin doğduğu şehir olan Tikrit (Irak) ve yaşadığı şehir olan Bağdat’a ait nisbelerdir. Yahya İbn Adî’nin Tikrit’te doğmuş olduğu ve daha sonra Bağdat’a göç ettiği belirtilmektedir.¹³

Yahya İbn Adî hakkında zikredilen “Mesîhî”, “Nasrânî” ve “Ya’kûbî”¹⁴ nisbeleri ise onun dinî kimliği ve kişiliği hakkındaki nisbeleridir. Dolayısıyla bunlar dikkate alındığında Yahya İbn Adî’nin Ya’kûbî mezhebine mensup Hırستیyan bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır.

Yahya İbn Adî’nin Fârâbî’ye bağlılık ve onun eserlerini yazıya geçirip derlemekle meşhur olan İbrâhim İbn Adî adında bir ikiz kardeşi olduğu da bilinmektedir.¹⁵

9 İbnü’n-Nedîm, s.324; Kiftî, s.361; İbn Ebî Useybia, s.317.

10 Beyhakî, *Târîhu hukemâi’l-İslam*, s.127.

11 İbnü’n-Nedîm, s.324; Kiftî, s.361.

12 Bu konuda geniş bilgi için Gerhard Endress’in *The Works of Yahya Ibn Adî*, Sahbân Halîfât’ın *Makâlâtü Yahya İbn Adî el-Felsefiyye* çalışmalarına ve Türkçede *Yahya İbn Adî’nin Ahlâk Felsefesi* adlı çalışmamızın ilgili bölümüne müracaat edilebilir.

13 Zirikli, IX, 194; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mucemül-müellifin*, XIII, 211.

14 Kiftî s.361; İbnü’n-Nedîm, s.324; İbn Ebî Useybia, s.318.

15 Beyhakî, s.127.

Sonuç olarak künyesi, lakap ve nisbeleri ile birlikte düşünürümüzün tam adı “Ebû Zekeriyya Yahya İbn Adî b. Hamîd b. Zekeriyya el-Feylesûf el-Mantikî et-Tabîb et-Tikrîtî el Bağdâdî el-Mesîhî en-Nasrânî el-Ya‘kûbî” şeklinde ifade edilebilir.

2. Doğumu ve Ölümü

Yahya İbn Adî’nin doğum tarihiyle ilgili klasik tabakât müellifleri içinde yalnızca İbnü’l-Kıftî’den edinmiş olduğumuz bir bilgi bize yol göstermektedir. İbnü’l-Kıftî, Yahya İbn Adî’nin doğum tarihini doğrudan zikretmez ancak ölüm tarihinin 974 (h. 364) olduğunu ve 81 yıl yaşamış olduğunu belirtir. Buradan da Yahya İbn Adî’nin doğumunun yaklaşık olarak 896 (h. 283) yılına rastladığı söylenebilir. Bununla birlikte İbnü’l-Kıftî, Yahya İbn Adî’nin ölüm yılının 973 (h. 363) olarak bilindiği başka bir rivayete de rastladığını belirtir. Bu rivayeti ve 81 yıl yaşamış olduğu bilgisini göz önünde bulundurursak, düşünürümüzün doğumunun 895 (h. 282) yıllarına rastlamış olabileceğini de ifade edebiliriz.¹⁶

Yahya İbn Adî’nin öğrenimini Bağdat’ta gördüğü, burada yaşadığı ve yine burada vefat ettiği bilinmektedir. Kendisinin Bağdat’a sonradan geldiği rivayet edilmekte, vefatından sonra da bu şehirde “Bîatü’l-Kat’iyye” olarak bilinen yere defnedildiği kaydedilmektedir.¹⁷

Yahya İbn Adî’nin ölümüyle ilgili ulaşabildiğimiz başka bir bilgi ise Yahya İbn Adî’nin, öğrencisi İbn Zür’a’ya kendi cenazesinde bulunabilirse şu şiiri kabrine yazması hakkındaki vasiyetidir. Bahsi geçen şiir şu şekildedir:

*“Nice ölümler vardır ki ilimle hayatta kalır
Nice hayatta kalanlar da cahillik ve ayıplarından ötürü ölüdürler
Ebediliği yakalamak için ilmi elde ediniz
Cahillik içindeki hayatı değerli bir şey olarak görmeyiniz”¹⁸.*

16 Kıftî, s.361. Bu konuda bk. Brockelman, *GAL*, I, 228; Kraemer, *Humanism in renaissance of Islam*, s.104.

17 Kıftî, s.361.

18 İbn Ebî Useybia, s.318.

B. KİŞİLİĞİ

1. Sosyal ve Entelektüel Kişiliği

Yahya İbn Adî'nin çağdaşı olan İbnü'n-Nedîm, ondan "Zamanımızda dostları arasında liderlik kendisindeydi ve o, zamanının biricigiydi."¹⁹ şeklinde bahsetmektedir. Sonraki bir kaynakta ise Yahya İbn Adî'nin bu vasıfları yinelenerek kendisinin, çağında sevilen biri olduğu vurgulanır.²⁰ Diğer bazı kaynaklarda da düşünürümüz, bilgelik ve yetkinlik sahibi birisi ve Fârâbî'nin de en iyi öğrencisi²¹ sıfatlarıyla anılmakta ve hikmette derinleşmiş bir bilgin²² olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Yahya İbn Adî'nin dönemindeki önde gelen mantıkçılardan biri olduğu kaydedilmektedir.²³

Bu ifadelerden Yahya İbn Adî'nin içinde bulunduğu çevrede itibar edilen ve insanların hoşnutluğunu elde etmiş birisi olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencisi Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.1023) onun saygın ve nazik bir üstat olduğunu, toplumda saygı duyulan biri ve içinde bulunduğu entelektüel grubun da üstadı olduğunu belirtir.²⁴ Tevhîdî'nin ifadelerinden Yahya İbn Adî'nin çevresinde entelektüel bir topluluğun var olduğu ve Yahya İbn Adî'nin bu topluluk içinde bir üstat olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nâci et-Tikrîtî de kendi zamanında birçok düşünürün onun etrafında toplanmış olması ve onun rehberliğinde eğitim görmüş olmasının Yahya İbn Adî'nin sevimli bir kişiliğe sahip olmasından ileri geldiğini belirtir.²⁵

Yahya İbn Adî'nin ilmî çevresine baktığımızda, düşünürün ilim tahsil etmeye başladığı zamandan kendi entelektüel çevresini oluşturduğu döneme kadar farklı birçok simanın onun ismiyle birlikte zikredildiğini

19 İbnü'n-Nedîm, s.324.

20 İbn Ebî Useybia, s.318.

21 Beyhakî, s.127.

22 Sicistânî, *Müntehab sıvânul hikme*, s.327.

23 Kiftî, s.318.

24 Tevhîdî, *el-İmtâ*, I, 37; II, 38.

25 Nâji al-Takrîtî, *Yahya ibn Adî; A Critical edition and Study of his Tahdhib al-Akhlaq* içinde Giriş, s.27.

görmekteyiz. Bunlar arasında Ebû Bekir Râzî (ö. 925), Ebû Bîşr Mettâ (ö. 940), Fârâbî (ö. 950), Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 1023), Ebû Bekr el-Kavmisî, Bedîhî, Ebû Muhammed el-Arûzî, Ebû Süleyman es-Sicistânî (ö. 987), İbn Zûr'a (ö. 1008) ve İbnü'l-Hammâr (ö. 1017) bulunmaktadır.

Bu isimlerden Ebû Bekir Râzî, Fârâbî ve Ebû Bîşr Mettâ, Yahya İbn Adî'nin üstatları olarak zikredilir. Ancak bu konuda en çok bilinen ve en yaygın olan bilgi, Yahya İbn Adî'nin, Fârâbî ve Ebû Bîşr Mettâ'ya öğrencilik yapmış olduğudur. Yahya İbn Adî'nin, Fârâbî'nin en iyi öğrencisi olduğu ve kendisinin Aristoteles'in (ö. m.ö. 322) kitaplarına şerh yazdığı, Fârâbî'nin kitaplarını da özetlediği belirtilmektedir.²⁶

Ebû Bekir Râzî'nin Yahya İbn Adî ile olan ilişkisi ise yalnızca Mes'ûdî tarafından kaydedilmektedir. Mes'ûdî, Yahya İbn Adî'nin Fârâbî'ye olan bağlılığını zikrettikten sonra ilmî kişiliğiyle ilgili sadece onun eserinde görebildiğimiz bir bilgi vermektedir. Mes'ûdî'nin belirttiğine göre Yahya İbn Adî ilim tahsiline metafizikte Pisagorcu olan Râzî'nin görüş ve yöntemini benimseyerek başlamıştır.²⁷

Yahya İbn Adî'nin entelektüel çevresinde adı geçen diğer isimler de filozofun kendi ilmî şöhretinin oluşmasından sonra yanında bulunan düşünürlerin isimleridir. Tevhîdî'nin belirttiğine göre 971 (h. 361) senesinde kendisi ve Bedîhî, Yahya İbn Adî'den ders almışlar,²⁸ Ebû Bekr el-Kavmisî²⁹ ve Ebû Muhammed el-Arûzî³⁰ de uzun bir müddet Yahya İbn Adî'nin çevresinde yer almıştır.

Yine Tevhîdî'nin *el-Mukâbesât* adlı eserinde gördüğümüz üzere Ebû Süleyman es-Sicistânî, Yahya İbn Adî'ye ait bazı düşünceleri ifade ederken onu "üstadımız" diye zikretmektedir.³¹ Hatta Yahya İbn Adî gibi kendisi de "Mantıkî" lakabıyla bilinen Sicistânî'nin Yahya İbn Adî'nin

26 Beyhakî, s.127.

27 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf* s.122.

28 Tevhîdî, *Mukâbesât*, s.95.

29 Tevhîdî, *Mukâbesât*, s.85.

30 Tevhîdî, *Mukâbesât*, s.131.

31 Tevhîdî, *Mukâbesât*, s.170.

yanında yetişen gençlerden biri olduğu ve Greklerden kalan kitapları ve açıklamalarını kendisinden okuduğu belirtilmektedir.³² Ayrıca İbn Zür'a'nın uzun süre Yahya İbn Adî ile arkadaşlık ettiği ve İbnü'l-Ham-mâr'ın da ondan felsefe okuduğu bilinmektedir.³³

Yahya İbn Adî'nin içinde bulunduğu bu felsefî çevre “Bağdat okulu” olarak anılmaktadır. Bağdat felsefe okulunda yapılan en iyi şey Aristotelesçi külliyyatın sıkı metinsel analizleri olmuştur. Sonraki felsefe tarihçileri, tercüme edilen metinlere yönelik eleştirel tavrından dolayı ayrı bir yerde duran Fârâbî'ye “okulun lideri” olarak atıfta bulunurlar. Benzer şekilde Ebû Bîşr Mettâ, Yahya b Adî; Yahya İbn Adî'nin öğrencileri Ebû Süleyman es-Sicistânî ve İbn Zür'a gibi isimler de farklı bir yerde tutulmuşlardır.³⁴ Ancak okulun görüşleri daha sonra İbn Sînâ tarafından ciddi eleştirilere konu olmuştur. Bunun tek istisnası ise Fârâbî'dir. İbn Sînâ, Fârâbî'yi kendisiyle aynı yorum geleneği içinde gördüğü için diğerlerinden ayrı tutmuştur.³⁵

Yahya İbn Adî'nin entelektüel kişiliğiyle ilgili olarak onun ve üstadı Ebû Bîşr Mettâ'nın yaşadıkları dönemde yoğun bir şekilde devam eden tercüme faaliyetlerine katkıları ise göz ardı edilemez. Bu anlamda Yahya İbn Adî, Platon ve Aristoteles gibi önemli filozofların eserlerinden, İskender Afrodisî ve Ammonius Hermiae gibi büyük Aristoteles şarihlerinin eserlerine kadar birçok kitabın tercümesini üstlenmiştir. Mâcid Fahrî, bu alanda giriştikleri işin ehemmiyetine binaen Ebû Bîşr Mettâ ve öğrencisi Yahya İbn Adî'nin tercümeye ve Aristoteles mantığına olan katkılarının özellikle dile getirilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁶

Filozofun ilmî kişiliğine dair değinilmesi gereken önemli hususlardan birisi de -yaşadığı dönemde gerçekleştirilmiş olan tercüme faaliyetlerinde önemli bir role sahip olmasının yanında- bizzat tercüme etme-

32 Tevhîdî, *el-İmtâ*, II, 18.

33 Tevhîdî, *el-İmtâ*, II, 428.

34 Tony Street, “Arabic Logic”, *Handbook of History of Logic c. 1.* (ed. M. Gabbay-J. Woods) s. 523, 532.

35 İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, s. 59, 64, 66, 69-70.

36 Macid Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. Kasım Turhan), s.41.

diği halde kimi kitapların yalnız düzeltme ve çoğaltma işini yapmış olmasındır. Kaynaklar Yahya İbn Adî'nin birçok nüshayı elinde bulundurduğunu belirtmektedir. Örneğin İbnü'n-Nedîm'in, Yahya İbn Adî'den aktardığı ve daha sonra hem Kıftî hem de İbn Ebî Useybia tarafından aynen zikredilecek olan şu cümleler düşünürün bu özelliği hakkında fikir vermektedir:

“Yahya İbn Adî ile karşılaştığım bir gün, ona elinde birçok eser bulundurmasından ötürü kendisini garipsediğimi söyledim. Bunun üzerine Yahya şu cevabı verdi: Seni şaşırtan nedir, Sabrım mı? Kendi yazımla Taberî'nin *Tefsir*'inden iki nüsha istinsah ettim ve onları komşu beldelere götürdüm. Kelamcıların [mütekellimîn] kitaplarından da sayılamayacak kadar [çok] yazdım. Yemin ederim gece ve gündüz en az yüz varakyazıyorum...”³⁷

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Yahya İbn Adî tercüme faaliyetlerinde bulunduğu gibi bazı kitapları sadece istinsah ettiği de olmuştur. Hristiyan bir düşünür olan Yahya İbn Adî'nin, Müslüman bir âlimin Kur'ân tefsirini istinsah etmesi, düşünürün yaşadığı çağda Müslümanların din ilimleri alanındaki faaliyetlerine kayıtsız kalmadığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca İbn Ebî Useybia'nın Yahya İbn Adî'den aktardığı aşağıdaki ifadeler de onun kitap toplama ve biriktirmeyi sevdiğini göstermektedir. Bu bilgi düşünürümüzün koleksiyonculuğunun olup olmadığı yönünde bir merak uyandırmaktadır. İbn Ebî Useybia'nın, Yahya İbn Adî'nin kendi cümleleriyle ifade ettiği sözleri şu şekildedir:

“Ebû Zekerîyya Yahya İbn Adî şunları söyledi: (Afrodisiaslı) İskender'in *Fizik* kitabına ve *Kitâbü'l-Burhân*'a yazdığı şerhleri İbrahim b. Abdullah en-Nâkil en-Nasrânî'nin terekesinde gördüm. Bu iki şerh, bana yüz yirmi dinara teklif edildi. Ancak işe daha sonra hile karıştı ve ben bıraktım. Daha sonra bir topluluğu bu iki şerhi bir grup kitabın içinde Horosan'lı birine üç bin dinara satarlarken gördüm.”³⁸

Yine Yahya İbn Adî'nin İbrâhim b. Abdullah'tan İshak b. Huneyn tercümesi olan *Kitâbü's-Si'r*, *Hatâbe* ve *Sofistika* adlı kitapları elli dinara

37 İbnü'n-Nedîm, s.324; Kıftî, s.361; İbn Ebî Useybia, s.318.

38 İbn Ebî Useybia, s.106.

almaya çalıştığı ancak alamadığı belirtilmiştir.³⁹ Tüm bunlar bize gösteriyor ki Yahya İbn Adî, tercüme faaliyetlerinde bulunarak, tercüme edilen kitapları düzelterek, istinsah ederek ve kitap koleksiyonu yaparak yaşadığı ilmî çevrede aktif bir biçimde yer almıştır.

Yahya İbn Adî'nin tercüme faaliyetlerinde önemli bir role sahip olduğunu belirttik. Ancak onun entelektüel etkinliklerini yalnızca tercümelerle sınırlamak yanlış olacaktır. Çünkü Yahya İbn Adî, tercüme ve tashih ettiği eserleri kadar şerhleri ve telif eserleriyle de tanınmaktadır. Bu durumda, tercümeden telife kadar yaptığı çalışmalarda dil, üslup ve içerik bakımından Yahya İbn Adî'nin yaşadığı entelektüel çevrede nasıl algılandığını görmek onun entelektüel kişiliğini anlamakta bize ışıktutacaktır.

Buna göre, öncelikle mütercimliğiyle ilgili konuları ele alacak olursak Yahya İbn Adî'nin hangi dilden tercüme yapmış olabileceği üzerinde durulmalıdır. Burada sormamız gereken soru şudur: Kendisi bir Süryânî olan Yahya İbn Adî, Yunancayı bilmekte ve eserleri doğrudan Grekçeden mi tercüme etmekteydi yoksa ana dili olan Süryânîceden mi tercüme etmekteydi? İbn Ebî Useybia bu soruya Yahya İbn Adî'nin Süryânîceden Arapçaya tercüme yaptığını söyleyerek cevap vermektedir.⁴⁰ Buna göre, bazı kitapları İshak b. Huneyn ve Ebû Bişr Mettâ gibi mütercimler Süryaniceye, Yahya İbn Adî de Arapçaya çevirmiştir. Bu bakımdan gerek İbn Ebî Useybia'nın tercümenin Süryânîceden yapıldığını özellikle belirtmesi, gerek kaynakların, tercüme edilen bazı eserlerin önce Süryânîceye sonra Arapçaya çevrildiğini vurgulaması Yahya İbn Adî'nin yalnızca Süryânîceden çeviri yaptığını muhtemel kılmaktadır.

Yahya İbn Adî'nin yazım ve tercüme üslubu hakkındaki değerlendirmeler ise farklı farklıdır ve bu konuda kesin bir hükme varmak oldukça zor görünmektedir. Örneğin Kiftî, düşünürümüzün “açık ve oturmuş bir yazısının olduğunu”,⁴¹ İbn Ebî Useybia da “çok iyi bir tercüme

39 İbn Ebî Useybia, s.106.

40 İbn Ebî Useybia, s.318.

41 Kiftî, s.361.

bilgisine”⁴² sahip olduğunu ifade etmesine rağmen Tevhîdî, Yahya İbn Adî’nin tercümesinin kötü ve ifadesinin bozuk olduğunu belirtmektedir. Hatta Tevhîdî, Yahya İbn Adî’nin, entelektüel kişiliği hakkında başka değerlendirmelerde de bulunur ve değişik konuları ustaca ele alan birisi olmasına karşın Yahya İbn Adî’nin metafizik bahislerinde yetkin biri olmadığını ve bu ilmin inceliklerine vâkıf olamadığını belirtir.⁴³

2. Dinî Kişiliği

Yahya İbn Adî’nin dinî kişiliğiyle ilgili olarak kendisinin Ya’kûbî (monofizit) bir Hristiyan olduğunu biliyoruz Yahya İbn Adî çok sayıda dinî içerikli eser kaleme almıştır. Hatta içerikleri araştırıldığında düşüncümüzün bazı eserlerinin bir tür Hristiyanlık savunusu olduğu görülmektedir. Bunlardan özellikle Kindî’ye (ö. 866) karşı yazmış olduğu *Makâle fî Tebyîni Galati Ebî Yusuf Ya’kûb İbn İshak el-Kindî fî Makâleti “Fi’r-Reddi ale’n-Nasârâ”* (“Hristiyanlara Reddiye” Makalesinde Ebû Yusuf Ya’kûb İbn İshak el-Kindî’nin Yanılgısının Açıklanması) adlı reddiyesi gibi bazı eserler dikkat çekmektedir. Çünkü bu eserlerin düşünce tarihinde bir tür reddiyeler geleneği oluşturduğu anlaşılmaktadır. İsminden anlaşıldığı kadarıyla Yahya İbn Adî de adı geçen bu risalesinde Kindî’nin ortaya koyduğu Hristiyanlık eleştirilerine karşı cevap verme girişiminde bulunmuştur.⁴⁴

Yahya İbn Adî bu konuda yalnızca Hristiyanlık savunusuyla kalmamış, felsefe bilmenin getirdiği birikim sayesinde felsefe ve Hristiyanlık inançlarını birbiriyle uzlaştırma çabasına da girmiştir. Düşüncümüz Aristotelesçi akıl, âkil (akleden özne) ve ma’kûl (akledilen konu) üçlemesini Hristiyanlığın teslis inancıyla uzlaştırma girişiminde bulunmuştur.⁴⁵ Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Yahya İbn Adî’nin felsefeci kimliği ve çevirileriyle felsefeye olan katkısı kadar dinî kimliği-

42 İbn Ebî Useybia, s.318.

43 Tevhîdî, *el-İmtâ*, s.266.

44 Yahya İbn Adî’nin reddiyesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Wolfson, *Kelâm Felsefeleri*, s.244-258.

45 Kraemer, s.105-106.

nin de ağır bastığını ifade etmek yerinde olacaktır. Hatta onun felsefeye mi yoksa dinî konulara mı daha çok ilgili olduğu bazı araştırmacılar tarafından inceleme konusu edilmiştir.⁴⁶

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki Yahya İbn Adî, gerek Hristiyanlık eleştirilerine karşı savunuları ve bunların oluşturduğu reddiye geleniyle, gerek uzlaştırmacı tavrıyla Doğu Hristiyanlığı içinde önemli bir yerde durmaktadır. Bu yüzden bazı modern araştırmacılar tarafından da düşünürümüzün Doğu Hristiyanları içindeki en önemli kişi olduğu belirtilmektedir.⁴⁷

II. AHLÂK HAKKINDAKİ ESERLERİ VE *TEHZÎBÜ'L-AHLÂK*

Klasik tabakât kitapları içinde, Yahya İbn Adî'nin eserleriyle ilgili en geniş listeyi Kıftî'nin *İhbârü'l-Ulemâ*'sında görmekteyiz. Yahya İbn Adî'nin Platon, Aristoteles ve kendisinden önce yaşamış başka filozoflardan yaptığı çevirilerin isimlerini, Kıftî'den başka İbnü'n-Nedîm ve İbn Ebî Useybia da zikreder. Ancak çevirilerin dışında düşünürümüzün telif eserlerinin isimlerini kapsamlı bir şekilde görebildiğimiz kaynak *İhbârü'l-Ulemâ*'dır.

Bununla birlikte Yahya İbn Adî hakkında yapılmış bazı modern çalışmalarda konuyla ilgili daha geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Özellikle düşünürümüzün eserleri söz konusu olduğunda bizim de istifade ettiğimiz iki çalışmayı burada zikretmek faydalı olacaktır. Bunlardan birisi Gerhard Endress'in 1977 yılında yayımlanmış olan *The Works of Yahya Ibn Adî* adlı çalışması, diğeri ise Sahbân Halîfât'ın 1988 yılında yayımladığı *Yahya Ibn Adî The Philosophical Treatises (Makâlâtü Yahya İbn Adî el-Felsefiyye)* adlı eseridir. Bu çalışmaları yapan araştırmacılar farklı kütüphanelerdeki yazma nüshalara dayanarak Yahya İbn Adî'nin eserleri ve eserlerin katalog bilgileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Adı geçen çalışmasında Endress, Yahya İbn Adî'ye ait yazma nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve katalog bilgilerini sunmuş, Halîfât ise Yahya İbn Adî'nin eserlerinin listesini sunduktan sonra içlerinden bazı-

46 Kraemer, s.105-106.

47 Wolfson, s.40.

larını neşretmiştir. Düşünürümüzün eserleri hakkında bu genel bilgilere değindikten sonra ahlâk felsefesi hakkındaki eserlerini ele alabiliriz.

Klasik ve modern kaynaklarda Yahya İbn Adî'ye atfedilen ahlâka dair eserler şunlardır: a) *Makâle fî siyâseti'n-nefs*⁴⁸; b) *Tehzîbü'l-ahlâk*; c) *Rü'yâ fî ta'rîfi'n-nefs*; d) *Makâle fî hâli terki talebi'n-nesl*; e) *Münâzara fî hâli terki talebi'n-nesl*; f) *Muhâtaba beyne sadîkayn, fî ma'nâhâ, icâbe sadîkinâ ammâ istafeynâhu fîhi mine'l-mesâili's-selâsi'l-vâride fî'l-muharrem senete selâs ve hamsîn ve selâsü mi'e*.⁴⁹

Bu eserler arasından içeriğini inceleyebildiğimiz *Rü'yâ fî ta'rîfi'n-nefs*'te düşünürümüz, nefsin ne gibi özelliklerinin olduğu, hangi vasıflarla anıldığı ve onun bu vasıflarla nitelenmesinin sebeplerine dair bazı hususları ele almakta ve bu hususları açıklamaktadır.⁵⁰ Ancak düşünürümüzün nefs hakkındaki görüşlerinin ele alındığı kısımda da görüleceği üzere Yahya İbn Adî'nin konuyla ilgili kimi görüşlerini diğer bazı eserlerinde bulmak da mümkündür.

Çalışmamızın konusu olan *Tehzîbü'l-Ahlâk* ise Yahya İbn Adî'nin ahlâk felsefesiyle ilgili en temel eseridir. *Tehzîbü'l-Ahlâk* İslâm düşüncesinde ahlâk felsefesinin oluşum sürecinin kendisiyle tamamlandığı düşünülen İbn Miskeveyh'in aynı ismi taşıyan eserinden önce kaleme alınmış ve bu eserle arasında daha önce başka hiçbir filozofta bulamadığımız benzerlikler taşıyan bir metin olduğu için İslâm ahlâk felsefesi literatüründe önemli bir yerde durmaktadır. Mevcut bilgilerimize göre, Galen'in ahlâk tanımı, sistematik ahlâk felsefesi literatüründe ilk kez bu eserde görülmektedir. Bunun yanında Platoncu gazabî, şehvânî ve nâtık nefis şeklindeki nefis taksimi ile fazilet ahlâkı vurgusu da iki *Tehzîb*'de ortak olarak işlenen konular arasındadır.

48 İbn Ebî Useybia, s.318. Endress bu eserin *Tehzîbü'l-Ahlâk* ile aynı eser olduğu ve klasik kaynaklarda *Tehzîb*'in bu isimle zikredilmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır; Endress, s. 84.

49 Sahbân Halîfât, *Makâlâtü Yahya İbn Adî el-Felsefiyye*, s.32; Endress, *The Works of Yahya Ibn Adî*, s.62, 120.

50 Yahya İbn Adî, *Rü'yâ fî ta'rîfi'n-nefs*, nşr. Sahbân Halîfât (*Makâlâtü Yahya İbn Adî el-felsefiyye içinde*) s.206-207.

Eserin insan doğasının kötü olduğu yönündeki vurgusu ile kilise ve rahiplerden bahsetmesi ise bizce metnin kendine mahsus özellikleri arasındadır. Ahlâk felsefesi açısından Yahya İbn Adî'ye özgü olan bir başka husus da düşünürümüzün bazı davranışların hem fazilet hem rezilet olabilecek şekilde bir görelilik arz ettiğini düşünmesidir. Aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, onun ahlâk felsefesinde bazı davranışlar kimi insanlar için fazilet oldukları halde kimi insanlar için rezilet olabilmektedir. Bu hususlara kısaca değindikten sonra Yahya İbn Adî'nin ahlâk felsefesiyle ilgili bazı meseleleri incelemeye geçebiliriz.

III. YAHYA İBN ADÎ'NİN AHLÂK FELSEFESİ

A. YAHYA İBN ADÎ'YE KADAR İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ

İslâm felsefesi tarihi göz önüne alındığında ilk İslâm filozofu Kindî (ö. 866) ile birlikte ahlâkın araştırma konusu edildiği görülmektedir. Ayrıca Kindî'den sonra da İslâm kültür havzasında yetişen hemen her filozofun, felsefenin diğer disiplinlerine oranla az veya çok ahlâka ilgi duydukları bilinmektedir. Bu filozoflar arasında kimileri ahlâkın içinde ele alınan konulardan yalnızca bazılarını içeren eserler kaleme almış, kimisi de ahlâk felsefesinin İslâm felsefesi içinde müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmasında büyük rol oynayacak eserler telif etmiştir. Şimdi kısaca bu filozofların ahlâk hakkındaki görüşlerine değinelim.

Kindî'nin ahlâk hakkındaki görüşlerini özellikle *el-Hile li Def'il-Ahzân* (Üzüntüden Kurtulma Yolları) adındaki eserinden öğrenmekteyiz. Eserin adından da anlaşılacağı üzere filozof, burada psikolojik/ahlâkî bir hastalık olan 'üzüntü' konusunu ele almıştır.

Def'ül-Ahzân üzüntünün tarifiyle başlamakta ve bu konuya dair açıklamalarla devam etmektedir. Üzüntüyü, "sevilen şeylerin kaybedilmesinden ve amaçlanan şeylerin elde edilememesinden kaynaklan nefsânî (psşik) bir elem"⁵¹ olarak tarif eden Kindî, sebeplerini bilmediği-

51 Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, haz. Mustafa Çağrı, (metin ve çeviri), Arapça s.8. Krş. Türkçe çev. s.47.

miz acıların şifasını da bulamayacağımızı belirtir.⁵²Üzüntünün sebeplerini onun tarifinde bu şekilde ifade ettikten sonra ise eseri boyunca şifasını bulmanın yollarını anlatır.

Üzüntüyü tarif ettikten sonra filozof, üzüntüyle ilişkileri açısından alışkanlıklar ve nefis konusuna değinmekte, eserin sonlarına doğru da bir üzüntü çeşidi olan ölüm korkusunu ele almaktadır. İnsanları üzüntüye sürükleyen şeylerin alışkanlıklardan kaynaklandığını öne süren Kindî, insanlar arasında üzüntü verici kötü alışkanlıklara sahip olan ve bu alışkanlıkları kendileri için mutluluk olarak görenlerin bile bulunduğunu ifade etmektedir. Örneğin kumarbazlar ellerinde bulunan şeyleri kumar uğruna heba edip üzüntüye kapılmış olmalarına rağmen bu alışkanlıklarından haz almaktadırlar. Aynı şekilde insanlar arasında bozgunculuk çıkartan eşkiya ruhlu kimseler de kendi alışkanlıklarının mutluluk olduğunu düşünür, huzur ve güvenliğin olduğu durumları da eksiklik olarak görürler. Kindî üzüntü ve alışkanlıklar arasındaki ilişkiye bu şekilde değindikten sonra, insanların, nefisini güzel alışkanlıklara yönelterek kötü alışkanlıklardan kaçınabileceklerini belirtir.⁵³

Ardından alışkanlıkların ve dolayısıyla üzüntünün de kaynağının nefis olduğunu belirten Kindî, nefis ve beden arasında mukayese yaparak nefsin bedenden üstün olduğunu, bedenin ise onun bir aleti konumunda olduğunu ifade eder. Buna göre insan nasıl bedenle ilgili acılardan kurtulmak için belli çareler peşinde koşuyorsa, bedenden daha değerli ve üstün olan nefsin sıkıntıları için de çareler aramalıdır.⁵⁴ Filozof üzüntülerin kaynağı olarak gördüğü nefis hakkındaki görüşünü bu şekilde belirttikten sonra eserinde üzüntülerden kurtulma yöntemlerini uzun uzadıya ele almaktadır.

Filozofun üzüntüyü yenmenin çareleri olarak ortaya koyduğu düşüncelerde Stoacı felsefe ve Sokrates unsuru açıkça görülmektedir. Kindî'nin eserinde Sokrates'in ismi açıkça zikredilmekte⁵⁵ ve "üzülmemek

52 Kindî, s.8. Krş. Türkçe çev. s.47.

53 Kindî, s.11. Krş. Türkçe çev. s.50.

54 Kindî, s.2. Krş. Türkçe çev. s.51.

55 Kindî'nin, eserlerinde Sokrates'i (ö. m.ö.399) zahid biri olarak sunması onun

için üzüleceğin bir şeye sahip olmama” düşüncesi bu filozofun görüşü olarak sunulmaktadır.⁵⁶ Ayrıca Kindî’nin eserinde hâkim unsur olan “dünya nimetlerinden geri durma ve geçici olmayan aklî hazlara yönelme” düşüncesi ise Stoa kaynaklıdır.⁵⁷

Müslüman müelliflerin kaleme aldığı, bilinen ilk felsefî ahlâk eseri olan *el-Hile li Def’il-Ahzân* (Üzüntüden Kurtulma Yolları), sonraki ahlâk felsefesi metinlerinde ahlâk felsefesinin içerdiği konulardan sadece birisi olarak ele alınan ve daha çok psikolojik mahiyetteki “üzüntü” konusuna odaklanmış bir eserdir. Eser, bu psikolojik hatta patolojik⁵⁸ durumun ahlâkî yetkinliği engellediği vurgusunda bulunarak ahlâk ve psikoloji ilişkisini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Kindî’nin eserini kapsamlı bir ahlâk felsefesi eseri olarak görmekten çok, üzüntü konusunu ele alan ve diğer ahlâk problemlerine de bu konuyla ilgisi açısından değinen bir eser olarak görmemiz mümkündür.⁵⁹

Kindî’den sonra felsefî bir ahlâk eseri kaleme alan bir başka isim de Ebû Bekir Râzî’dir. Filozofun ahlâk felsefesiyle ilgili görüşlerini en geniş şekilde *et-Tıbbu’r-Rûhânî* adındaki eserinden öğrenmekteyiz. Râzî’nin eserine koymuş olduğu başlık bile aslında onun konuya bakış açısını görmememize yardımcı olmaktadır. Eserin adından da anlaşılacağı üzere filozof, ahlâka bir tür ruh hekimliği (tabâbeti) olarak bakmakta ve ahlâklı olmayı da bir tür ruh sağlığı olarak görmektedir. Râzî, *et-Tıbbu’r-Rûhânî* olarak adlandırdığı bu hekimlik sanatını “insanın fiillerini delillerle düzeltmek” olarak tarif etmektedir.⁶⁰

Sokrates ile Kinik Diyogenes’in (ö. m.ö.320) ahlâkî kişiliğini karıştırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu konuda bk. Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s.102; Çağrııcı, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, s.13.

56 Kindî, s.23. Krş. Türkçe çev. s.59.

57 İlhan Kutluer, *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, (yayımlanmamış doktora tezi) s.123; Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s.105; Çağrııcı, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, s.20.

58 Çağrııcı, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, s.10.

59 Mustafa Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.81.

60 Ebû Bekir Râzî, *et-Tıbbu’r-rûhânî*, (*Resâilü felsefiyye* içinde) s.29. Krş. *Ruh Sağlığı* çev. Hüseyin Karaman, s.67.

Et-Tıbbu'r-Rûhânî yirmi bölümden oluşmakta ve birçok farklı konuya değinmektedir. Sadece üzüntü konusunu ele alan Kindî'nin eserinden sonra konuları itibariyle daha zengin ve hacimli bir eser olan Razî'nin bu kitabı, İslâm dünyasındaki ilk kapsamlı ahlâk felsefesi kitabı olarak görülebilir.⁶¹

Eserin hangi konuları ele aldığını, filozofun kitabın bölümlerini saydığı giriş kısmından kabaca görmek mümkündür. Buna göre bölümlerdeki başlıklara baktığımızda Râzî, eserinde ağırlıklı olarak çeşitli reziletleri ve onlardan kurtulma yollarını ele almaktadır. Ebû Bekir Râzî, ilk bölümde “akıl üstünlüğünü”, ikinci bölümde Platon'un (ö. m.ö. 347) görüşlerini, üçüncü bölümde nefs konusunu ve dördüncü bölümde de insanın kendi hatalarını bilmesine dair görüşleriyle Galen'in (ö. m.s. 201) bu konudaki görüşlerini ele almaktadır.⁶²

Râzî'nin eserine hâkim olan temel meseleler arasında akıl-hevâ ilişkisi, haz-elem ve ruhânî tabâbet (psikolojik hekimlik) konularını sayabiliriz. Filozof aklın üstünlüğüyle ilgili ilk bölümden itibaren akıl ve hevâ ilişkisine değinmekte ve ikinci bölümde de akıl-hevâ ilişkisine açıklık getirmenin eserde ulaşmak istediği amacın temel noktası olduğunu vurgulamaktadır.⁶³

Filozof nefsin güçleriyle ilgili olarak da Platon'un ismini zikrederek onun üçlü şehvî, gazabî ve nâtık nefs taksimini benimsemektedir.⁶⁴ Râzî'nin eseri hakkında üzerinde durulması gereken başka bir konu da Galen (ö. m.s.201) faktörüdür. Çünkü filozof Galen'in iki eserine isimlerini vererek atıfta bulunmaktadır. İnsanın kendi hatalarını bilmesiyle ilgili dördüncü bölümde Râzî, Galen'in *Düşmanlarından Faydalanan İyi İnsanlar (Enne'l-ahyâra yentefiûne bi a'dâihim)* ve *İnsanın Kendi Hatalarını Bilmesi (Tearrufu'r-racul uyûbe nefsihi)* adında iki eserinden bahsetmektedir.⁶⁵

61 Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.81.

62 Razî, s.16-17. Krş. Türkçe çev. s.55-56.

63 Razî, s.19-20. Krş. Türkçe çev. s.58-59.

64 Razî, s.27-28. Krş. Türkçe çev. s.66.

65 Razî, s.35. Krş. Türkçe çev. s.73-74.

Râzî'nin eserinin on ikinci ve yirminci bölümlerinde selefi Kindî'nin de ele aldığı üzüntü ve ölüm korkularını ele aldığını ve hatta onun görüşlerini sürdürdüğünü görmekteyiz.⁶⁶ Yine filozofun ahlâk felsefesine dair değinilmesi gereken önemli hususlardan birisi onun haz anlayışıdır. Râzî'ye göre haz, elem veren bir etken tarafından doğal durumundan çıkarılmış şeyin eski doğal haline dönmesinden ibarettir.⁶⁷ Bu anlayışa göre doğal durumdan çıkış acı verirken, doğal duruma yeniden dönüş süreci haz vermektedir. Demek ki Râzî'ye göre haz ve elem birbirini açıklayan, birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlardır.⁶⁸

Bu durumda Kindî ile kıyaslanacak olursa Râzî'nin ahlâk felsefesinin selefine oranla çok daha geniş bir içerik kazandığını söylemek mümkündür. Çünkü Razî, Kindî'nin eserinde ele alınan üzüntü ve ölüm korkusu gibi mevzuları incelemekle kalmamış, başka konuları da inceleyerek çerçeveyi genişletmiştir.

Kaleme aldığı eserleriyle felsefî ahlâk literatüründe ve aynı zamanda büyük ölçüde siyaset felsefesinde belirleyici olan bir diğer filozof da Fârâbî'dir. Bu bakımdan Fârâbî'nin ahlâk düşüncesine değinmek yerinde olacaktır. Fârâbî'nin *Tahsîlü's-Saâde, et-Tenbîh alâ Sebîli's-Saâde* ve *Fusûlün Müntezee (Fusûlü'l-Medenî)* adlı eserlerinde ana konunun “ahlâk” olduğu ve diğer bazı eserlerinde de ahlâkla ilgili meselelerin filozof tarafından incelendiği belirtilmektedir.⁶⁹ Bilindiği kadarıyla Aristoteles'in (ö. m.ö. 322) *Nikomakhos'a Etik*'inin bölümleri üzerine ilk şerh yazan Müslüman filozof da Fârâbî'dir. Fârâbî'nin bu şerhi günümüze ulaşmamış olmakla birlikte filozofun *Fusûlün Münetezee*'de ele aldığı konular bu kayıp şerh hakkında fikir vermektedir.⁷⁰ Bu eserinin baş kısımlarında faziletleri konu edinen Fârâbî onları, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te yaptığı “düşünce faziletleri” ve “karakter faziletleri”⁷¹

66 Razî, s.63, 92. Krş. Türkçe çev. s.105, 137.

67 Razî, s.36. Krş. Türkçe çev. s.76.

68 Razî'nin haz-elem anlayışıyla ilgili tartışmalar hakkında bk. Hüseyin Karaman, *Ebü Bekir Razî'nin Ahlâk Felsefesi*, s.79-95.

69 Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.112.

70 Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s.116.

71 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s.29.

ayrımına denk düşecek şekilde “hulkî (ahlâkî) faziletler” ve “nutkî (düşünsel) faziletler” olmak üzere sınıflamaktadır. Bu tasnifi belirttikten sonra filozof, düşünceyle ilgili faziletleri hikmet, akıl, zekilik, zekâ ve anlayış mükemmelliği olarak; ahlâkî faziletleri de iffet, yiğitlik (şecaat), cömertlik (sehâ) ve adalet olarak sıralamaktadır. Fârâbî’ye göre ahlâkî faziletler ve reziletler fiillerin tekrarıyla nefste yer edinmektedirler. Eğer bu fiiller iyi (hayır) iseler bizde faziletler meydana gelmekte kötü iseler reziletler meydana gelmektedir.⁷²

Fârâbî’nin ahlâk ile metafizik, siyaset, psikoloji ve teorik felsefe arasında kesin bir bağ kurduğu görülmektedir.⁷³ Bu da bize filozofun ahlâk felsefesinin zikredilen bu disiplinlerden bağımsız olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Bu anlamda örneğin filozofun ahlâk felsefesinde en önemli öğelerden birisi olan “yalnız kendisi için arzulanan mutluluk”, aklî ve fikrî faziletlerle elde edilebilir. Bu faziletlerle elde edilen hikmet ise metafizik bir bilgidir çünkü o, varlıkların en üstünü ve en değerlisi olan “İlk Varlık” hakkındaki bilgidir.⁷⁴ Görüldüğü gibi filozofun ahlâk düşüncesinde faziletleri elde etmekle metafizik bilgi arasındaki irtibat oldukça önemlidir.

Fârâbî’nin ahlâk felsefesinde ahlâkî yetkinlik açısından insanın durumu da yine onun siyaset felsefesiyle açıklık kazanmaktadır. Şöyle ki; filozofun ahlâk sisteminde teorik ve pratik yetkinlik bakımından, genel olarak üç insan tipinden söz etmek mümkündür: İyi insan, kötü (fâsık) insan ve bilgisiz (câhil) insan. İyi ya da faziletli insan, teorik ve pratik yetkinlik açısından uyumlu ve bu açıdan bilgisiz insanla da zıtlık içerisindedir. Kötü insan ise bilgisel donanım bakımından faziletli insana yakın olduğu hâlde uygulama alanında bilgisiz insana yaklaşmaktadır. İşte bu bakımdan faziletlilik ve bilgisizlik arasında bulunur. Fârâbî’ye göre her var olan nesnenin bir gayesi vardır ve insan da “mutluluğa” ulaşmak için var edilmiştir.⁷⁵ Görüldüğü gibi Fârâbî’ye göre insanın yet-

72 Fârâbî, *Fusûlün müntezeza*, s.30. Krş. *Fusûlül’l-medenî* çev. Hanifi Özcan, s.52.

73 Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.112-113.

74 Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.112-113.

75 Yaşar Aydın, *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi*, s.120-122.

kinliği elde edip edememesi, içinde bulunduğu şehirle, yani siyasi yapılanmayla sıkı bir şekilde irtibatlıdır. Çünkü faziletli şehirdeki insan, içinde bulunduğu şehre uygun olarak faziletlere yatkın olurken diğer şehirlerdeki insanlar bu durumda değildirler. Bu bakımdan insanın içinde bulunduğu siyasi yapının yetkin olup olmadığı aynı zamanda onun ahlâkî yetkinliğini belirlemektedir.

İnsanî yetkinlikte teorik düşünmenin rolüne gelince, Fârâbî'ye göre insanî yetkinlik teorik düşünmeyle ilgilidir. Çünkü bedensel varlığımız yok olup gidecek iken teorik yanımız kendisiyle özdeş kalacak ve sonsuzluğa tadacaktır. İnsan için en son mutluluk da zaten budur. Bununla birlikte insan için bu en son hedefin gerçekleşmesi anlamına gelen “mutluluk” ya da teorik yetkinlik, maddi olanın aşılmasını gerektirmektedir. Ancak bu maddi olanın aşılması mistik bir yüz çevirme ya da el-etek çekmeyle değil, aksine bir irade varlığı olan insanın maddi dünyayı çekip çevirmesi ve ona nüfuz etmesiyle mümkündür. Dolayısıyla insan, mutluluğa erişmek için pratik hayata ilişkin bu tecrübeyi en iyi şekilde yaşmalıdır. Öyleyse, nihai olarak, insanî mutluluğun teorik olanla pratik olanın tam bir uyum içerisinde iş görebilir olmasına bağlı olduğu ifade edilebilir.⁷⁶

Fârâbî'nin ahlâk felsefesiyle ilgili olarak, “yalnız kendisi için arzulanan mutluluğun” ve ahlâkî yetkinliğin, metafizik bilgi ve insanı faziletlere götürecek siyasi yapılanma olmaksızın elde edilemediği sonucuna varabiliriz.

Fikirlerinde Fârâbî'nin etkisi görülen Âmirî⁷⁷ ise Yahya İbn Adî'nin çağdaşıdır. Filozofun ahlâk ve siyaset felsefesine dair tek eseri olan *es-Saâde ve'l-İsâd* adlı kitabına Fârâbî'nin görüşlerini de etkileyen Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'inin kaynaklık ettiği bilinmektedir.⁷⁸ Âmirî'nin her biri üç bölümlük iki ana kısımdan oluşan eserinin ilk kısmının birinci bölümü Fârâbî, İbn Miskeveyh ve Gazzâlî (ö.1111) gibi başka İslâm filozof ve ahlâkçılarının da hakkında eserler yazdığı “mut-

76 Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, s.120-122.

77 Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, s.45.

78 Turhan, s.182, 185.

luluk” konusunu ele almaktadır. İkinci ve üçüncü bölüm ise sırasıyla “fazilet” ve “mutluluğun kazanılması” konularına ayrılmıştır. Ayrıca filozof kitabında, pratik felsefenin diğer iki disiplini olan ev idaresi ve ülke idaresiyle ahlâk arasında zorunlu gördüğü irtibatı da sağlamaktadır.⁷⁹

Âmirî’nin ahlâk felsefesinde öne çıkan konular başta ‘mutluluk’ olmak üzere “iyilik-kötülük”, “haz-elem”, “güzel-çirkin” ve “faziletler” olarak özetlenebilir.⁸⁰ Nefs konusunda ise filozof, Platon’un şehvet, öfke ve akıl kuvvetleri ile Aristoteles’in hayvanî ve rasyonel nefis anlayışını mezc ederek iki filozofun görüşlerini uzlaştırmaya çalışmaktadır. Eserinde bu iki filozofu konuşturarak mutluluk konusunu ele alan Âmirî, bu şekilde İlkçağ Yunan ahlâk felsefesinin eudaimonist (mutluluk ahlâkı akımına mensup) karakterini vurgulamaktadır.⁸¹ Felsefeyi “gerçeği bilmek ve gerçeğe amel etmek”⁸² şeklinde tanımlayan filozofun ahlâk felsefesinin nihai olarak bu tanımdan ilham aldığı ifade edilebilir. Çünkü ona göre insanî yetkinlik ancak ilim ve amelin birlikte bulunmasına bağlıdır.⁸³ Âmirî’nin bu düşüncesi ise, Fârâbî’de görülen teorik olanla pratik olanın birlikteliği ve uyumu fikrine benzemektedir.

Araştırmamızın konusu olan Yahya İbn Adî’nin haricindeki, önemli gördüğümüz filozofların görüşlerine bu şekilde değindikten sonra kendinden önceki filozofların fikirleriyle irtibatı açısından düşünürümüzün yaklaşımıyla ilgili bazı tespitlere yer vermek faydalı olacaktır. Yahya İbn Adî’nin ahlâk felsefesiyle ilgili en önemli ve sistematik eseri, İbn Miskeveyh’in kitabıyla aynı ismi taşıyan *Tehzîbü’l-Ahlâk*’dır. Bize göre düşünürümüzün ahlâk felsefesi hakkında belirtilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, onunla halefi İbn Miskeveyh’in ahlâk felsefesine yaklaşımlarındaki benzerliktir. Bu anlamda şunu kolaylıkla ifade edebiliriz ki bu iki düşünürün aynı ismi taşıyan *Tehzîbü’l-Ahlâk* adlı eserleri, sonraki İslâm ahlâk felsefesi literatüründeki tüm felsefî ahlâk gelene-

79 Turhan, s.189.

80 Turhan, s.189-212.

81 Turhan, s.189.

82 Turhan, s.179.

83 Turhan, s.179.

giyle benzeşen bir yaklaşım ve muhteva sergilemektedirler. Bu eserlerle birlikte öncekilerden farklı olarak İslâm ahlâk felsefesi metinlerine güçlü bir şekilde “faziletler ve reziletler” vurgusu girmiş ve Galen’den gelen “ahlâk” tarifiyle birlikte ahlâk felsefesinin klasik psikolojiyle (ilmü’n-nefs) irtibatlı olarak ele alınması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu tarife göre ahlâk, nefsin bir hâlidir ve fiiller de nefsten ortaya çıkmaktadır.⁸⁴

Bildiğimiz kadarıyla İslâm ahlâk felsefesi literatürü içinde Galen’den gelen ahlâk tarifini en erken ifade eden düşünürlerden birisi Yahya İbn Adî’dir. İbn Miskeveyh’in ise İslâm felsefesi tarihinde ahlâk ilminin teşekkülüne en büyük katkıda bulunan ve *Tehzîbü’l-Ahlâk* isimli eseriyle bu ilmin kavramsal şemasına önemli ölçüde şekil veren filozof olarak görüldüğünü belirtmekte yarar vardır.⁸⁵ Dahası ahlâk ilminin bağımsız bir disiplin haline gelmesinde onun ve *Tehzîb*’inin rolü vurgulanarak *Tehzîb*’in ahlâk ilminin teşekkül sürecinin sonu ve sistematik ahlâk çalışmalarının başlangıcı olduğu ifade edilmektedir.⁸⁶ Aynı konuyla ilgili başka bir araştırmaya göre İbn Miskeveyh, çalışmaları arasında en büyük ağırlığı ahlâka veren bir ahlâk filozofu olup onun en önemli ahlâk eseri de *Tehzîbü’l-Ahlâk* kitabıdır.⁸⁷

İbn Miskeveyh’in eserini incelediğimizde konu başlıklarının özetle nefs ve nefsin güçleri, faziletler ve reziletler, huyun/ahlâkın tarifi ve ahlâkî yetkinlik, iyilik (hayr) ve mutluluk (saâdet), adalet ve eşitlik, sevgi ve dostluk, ruh sağlığı (sıhhatu’n-nefs) ve ruh sağlığının korunması gibi mevzular olduğunu görmekteyiz.⁸⁸ Dolayısıyla saydığımız bu konular genel hatlarıyla filozofun ahlâk felsefesini belirlemiştir. Bu konu çeşitliliği içerisinde bizim dikkatimizi özellikle çeken ise faziletler ve reziletler, ahlâkın tarifi, ahlâkî yetkinlik, nefsin güçleri ve nefsin düzeltilmesi

84 Galen, *Kitâbu’l-ahlâk*, nşr. P. Kraus, s. 25.

85 İlhan Kutluer, *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, s.260.

86 Kutluer, s.267.

87 Çağrııcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.146.

88 İbn Miskeveyh, *Tehzîbü’l-ahlâk*, thk. Constantine K. Zurayk, s. 3, 31, 75, 105, 135, 175.

gibi hususlardır. Çünkü bu noktada Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh arasındaki ilişki önemli gözükmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu iki düşünürün eserleri arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bu anlamda İbn Miskeveyh ve Yahya İbn Adî arasındaki ortaklıklar yalnızca eserlerine aynı ismi vermiş olmalarıyla sınırlı değildir. Bunun dışında İbn Miskeveyh'in nefsin güçleriyle ilgili taksimi ve özellikle ele aldığı ahlâk tanımını ve sayılan diğer hususlarda düşünürümüz Yahya İbn Adî'nin görüşleri arasındaki benzerlikler ve yer yer birebir örtüşmeler küçümsenemeyecek bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki hiç şüphesiz sistematik bir ahlâk filozofu olarak İbn Miskeveyh, söz konusu meseleleri daha ayrıntılı ve doyurucu bir üslupla ele almış olmakla Yahya İbn Adî'den ayrılmaktadır. Ancak her iki düşünürün de Kindî ve Razi'den farklı olarak Galen'in ahlâk tanımını benimseyerek nefsin güçlerinin ahlâk üzerindeki etkisini ve fazilet öğretisini vurgulamaları, bu iki düşünürün önceki filozoflara göre konuya daha farklı bir perspektiften baktıklarını ve aralarında bu açıdan önemli ortaklıklar olduğunu göstermektedir. Bu anlamda düşünürümüz Yahya İbn Adî ile İbn Miskeveyh arasındaki yaklaşım benzerliğinden dolayı İslâm ahlâk felsefesi araştırmaları açısından Yahya İbn Adî'nin önemsenmesi gereken bir isim olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir.

B. YAHYA İBN ADÎ'NİN AHLÂK FELSEFESİ

1. Ahlâkın Tanımı

Yahya İbn Adî ahlâkı, “insanın düşünüp tetkik etmeden⁸⁹ kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu, nefsin bir hâli”⁹⁰ şeklinde tarif etmektedir.

89 Çalışmamızda kullandığımız tahkikli metinde Arapça “ihtibâr” kelimesi geçmektedir ve biz bu kelimeyi “tetkik etme” olarak Türkçeleştirdik. Ancak Nâci et-Tikrîti'nin tahkikli neşrinde başka nüshalarda “ihtibar” kelimesi yerine “ihtiyar” kelimesi geçtiği belirtilmektedir ki bu kelimeye de “seçimde bulunma” anlamı verebiliriz. Dolayısıyla tarif “... düşünmeden ve seçimde bulunmadan...” şeklinde de olabilir. Bk. Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.70.

90 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.70.

Tariftten de anlaşıldığı üzere ahlâk, nefsin bir hâlidir ve onu nefsten bağımsız olarak ele almak imkânsızdır. Zira düşünürümüze göre huyların (ahlâk) insanlarda farklı biçimlerde tezahür etmesinin nedeni nefstir.⁹¹ Yahya İbn Adî bu tarifi kaynağına ilişkin herhangi bir isim zikretmese de Galen'in *Kitâbü'l-Ahlâk* isimli eserinde söz konusu tarif aynen geçmektedir.⁹²

Yahya İbn Adî'nin dile getirdiği bu tarifi küçük farklarla daha sonraki tüm felsefi ahlâk literatüründe bulmak mümkündür. Zikredilen bu tarifi -Yahya İbn Adî ile şahsen tanıştığına ilişkin açık bir delil bulunmasa da, öğrencileriyle arkadaşlık etmiş olduğu kesin olarak bilinen⁹³ İbn Miskeveyh'in⁹⁴ yanı sıra, İbn Sînâ,⁹⁵ Gazzâlî,⁹⁶ Nasîrüddîn Tûsî,⁹⁷ Celâleddin ed-Devvânî⁹⁸ ve bir Osmanlı bilgini olan Kınalızâde Ali Çelebi⁹⁹ tarafından kabullenildiğini görmekteyiz.

İbn Miskeveyh'in, İslâm felsefesinde ahlâk ilmindeki kavramsal şemanın oluşumunda büyük bir öneme ve etkiye sahip olduğunu ve bu kavramsal modelin Kınalızâde Ali Çelebi'ye kadar uzandığını söylemek mümkündür.¹⁰⁰ Örneğin ahlâkın yukarıda ele alınan tarifi İbn Miskeveyh aracılığıyla Gazzâlî'nin tarifine de esas teşkil ettiği bilinmektedir.¹⁰¹ Ayrıca Nasîrüddîn Tûsî de pratik felsefenin ahlâk, ev yönetimi ve siyaset olmak üzere üç kısmını ele aldığı *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde,

91 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.73.

92 Galen, s.25.

93 Tevhîdî hem Yahya İbn Adî'yi hem de İbn Miskeveyh'i kendi arkadaşları arasında zikretmektedir. Bk. Tevhîdî, *el-İmtâ*, s.31-32.

94 İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, thk. Constantine K. Zurayk, s.31. Krş. Türkçe çev. *Ahlâkı Olgunlaştırma* s.36.

95 İbn Sînâ, *Kitâbu's-sifâ, İlâhiyât*, s.429.

96 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, 49.

97 Nasiruddîn Tûsî, *Ahlâk-ı nâsirî*, çev. Anar Gafurof, Zaur Şükürov, s.81.

98 Harun Anay, *Celaeddin Devvânî, Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*, (yayımlanmamış doktora tezi) s.280.

99 Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, s.99.

100 Bu konuda bk. Kutluer, s.260.

101 Çağrıcı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, s.156.

ahlâkla ilgili konuların ele alındığı ilk bölümde kendi görüşlerinin İbn Miskeveyh'e dayandığını belirtmektedir.¹⁰² İbn Miskeveyh'in bu rolü ve kendisiyle Yahya İbn Adî'nin kavramsal şemalarının benzerliği düşünüldüğünde Miskeveyh'in İslâm ahlâk felsefesinde sahip olduğu önemin Yahya İbn Adî için de hiç değilse kısmen geçerli olduğu düşünülebilir.

Ahlâkı ya da başka bir deyişle huyu tanımlarken Yahya İbn Adî'nin onu "nefsin bir hâli" olarak ifade ettiğini belirtmiştik. Yahya İbn Adî'den sonra İbn Miskeveyh de ahlâkı "nefsin bir hâli" olarak tarif etmektedir. Ancak İbn Sînâ, Gazzâlî ve Nasîrüddîn Tûsî nefse ilgili bu nitelemede Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'ten farklı kelimeler kullanmaktadırlar. Örneğin Gazzâlî bunun bir "hey'et"¹⁰³ olduğunu İbn Sînâ ve Tûsî ise "meleke" olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁴ Gazzâlî'ye göre ahlâkın bu şekilde adlandırılmasının sebebi onun, gelip geçici bir şey olmaması, aksine insan nefsinde derinleşmiş ve karar kılmış olmasıdır.¹⁰⁵ Tûsî ise "çabuk zevale uğrayan" şeylerin "hâl" olarak adlandırıldığını ancak "geç zevale uğrayanların" meleke olarak adlandırılması gerektiğini öne sürerek ahlâkın bir "hâl" olarak adlandırılmayacağını bilakis onun bir "meleke" olduğunu ifade etmiştir. Yani Tûsî'ye göre ahlâk ya da huy, geç değişen bir şey olması sebebiyle bir melekedir. İbn Miskeveyh'ten sonra Gazzâlî, İbn Sînâ ve Tûsî tarafından ahlâkın tarifi hakkında ortaya konulan bu değişiklik Celâleddin ed-Devvânî tarafından da benimsenmiş ve Kınalızâde Ali Çelebi'ye kadar ulaşmıştır.¹⁰⁶

Yahya İbn Adî, ahlâkın tarifini yaptıktan sonra onun insanlarda doğuştan mı yoksa kazanılmış mı olduğu konusunu ele almaktadır. Yahya İbn Adî'ye göre örneğin güzel ahlâk bazı insanlarda doğuştan olmakla birlikte bazılarında ancak belli bir eğitim ve çaba sonucunda oluşmak-

102 Tûsî, s.13.

103 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 49.

104 İbn Sînâ, *Şifâ, İlâhiyât*, s.429; Tûsî, s.81.

105 Gazzâlî, *İhyâ*, III, 49.

106 İbn Miskeveyh, s.31; Tûsî, s.81; Anay, s.280; Kınalızâde, s.99. Kınalızâde'nin görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bk. A. Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s.107.

tadır. Bu anlamda düşünürümüz bazı insanlarda ahlâkın doğuştan oluşunu “garîze” ve “tabiat” kelimeleriyle ifade etmektedir. Yani huyların ya da ahlâkın kimi insanlarda garîzî ve tabiî bir hal olarak bulunduğunu belirtmektedir. Ancak bazılarında huylar yalnızca alışkanlık ve belli bir çabadan sonra oluşmaktadır. Doğuştan iyi huylara sahip olmayanlar ise eğitim ve çabayla onları elde edebilmektedirler.¹⁰⁷

Yahya İbn Adî’nin kısa ve hatta kapalı bir şekilde değindiği bu konuyu halefi İbn Miskeveyh’in daha ayrıntılı olarak ele aldığını görmekteyiz. İbn Miskeveyh’e göre nefsin bir hâli olan ahlâk, iki kısma ayrılmaktadır: Bunlardan birisi tabiî olan diğeri ise alışkanlık ve eğitimle elde edilen ahlâktır. Tabiî olan ahlâka ya da huylara İbn Miskeveyh küçük bir şeyden dolayı öfke, sevinç, korku vs. hissetme gibi huyları örnek olarak verir ki bu huylar mizacın aslındandır. Alışkanlık ve eğitimle elde edilen huylar ise önce insanın onlar hakkında düşünmesiyle başlar, sonrasında kişi onları tekrarlayarak meleke ve huy (ahlâk) haline getirir.¹⁰⁸

Galen’den İslâm dünyasına geçmiş olan bu ahlâk tarifinden anlaşılacağı üzere ahlâk felsefesini nefis konusundan bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Zira ahlâkın konusu olan, fazilet ya da rezilet olarak adlandırılan fiillerin kaynağı nefstir. Bu bakımdan nefis ve nefsin güçlerini ele almamız gerekmektedir.

2. Nefs ve Nefsin Güçleri

a. Nefsin Tarifi ve Niteliği

Yahya İbn Adî’nin nefis tanımını *Makâle fi’l-Mevcûdât (Varlıklar Hakkında Makâle)* adlı risalesinde bulmak mümkündür. Bu eserinde Yahya İbn Adî nefsi, “bilkuvve canlı olan organik cismin yetkinliği” (kemâlû cismîn âliyyin zî hayâtın bi’l-kuvve) olarak tanımlamakta ve bunun Aristoteles’in nefis tanımı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁹

107 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.70-71.

108 İbn Miskeveyh, s.31. Krş. Türkçe çev. *Ahlâkı Olgunlaştırma*, s.36.

109 Yahya İbn Adî, *Makâle fi’l-mevcûdât* nşr. Sahbân Halîfât, s.269. Bu tanım aynı eserin Mübahat Türker neşrinde *‘bilkuvve canlı olan organ sahibi tabiî cismîn*

Düşünürümüzün nefsle ilgili görüşlerini öğrenebileceğimiz başka bir eseri de *Rü'yâ fî Ta'rîfî'n-Nefs*¹¹⁰ adlı risalesidir. Bu eserde Yahya İbn Adî nefsle ilgili bir rüya gördüğünü belirtmekte ve rüyanın içeriğini anlatarak nefsin niteliklerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda düşünürümüz nefsin bir şeyin her yerine yayılmış veya dağılmış ve onun her yerinde bulunan bir şey mi yoksa daha çok herhangi bir şeyde kısmen ve parçalı olarak bulunan bir şey mi olduğu konusuna değinmektedir. Buna göre nefsi bir şeyin parçası olarak görmek mümkün olmakla birlikte onu herhangi bir şeye tümüyle yayılmış bir şey olarak görmek daha uygundur. Makalede aynı zamanda düşünürümüz nefsin tek bir cevher olduğunu, tek bir kaynaktan yayıldığını ve onun yüce bir cevher olduğunu belirtmektedir. Nefsin yüceliği onun yayılan bir şey olmasından gelmektedir. Çünkü nefsin yayılması yüce olandan (ulüvv) düşük olana (süfl) doğru gerçekleşmektedir.¹¹¹

b. Nefsin Güçleri

Görüldüğü üzere Yahya İbn Adî nefsin tanımında Aristoteles'i takip ederek onun tanımını kabul etmektedir. Bu da Aristoteles'in doğa bilimlerinde (tabîyyât) nefsi ele alırken ortaya koyduğu bir tanımdır.¹¹²

Nefsin güçleriyle ilgili görüşlerinde ise Yahya İbn Adî'nin Aristoteles'i izlediğini söylemek mümkün değildir. Nefsin güçleri konusunda

ilk yetkinliği' (kemâlün evvelün li cismîn tabîyyîn âliyyîn zî hayâtîn bi'l-kuvve) şeklinde geçmekte ve tanımda Halîfât'ın neşrinden farklı olarak cisimden önceki 'tabîî' ve yetkinlikten önceki 'ilk' kelimeleri bulunmaktadır. Türker bu tanımları 'tabîî olan, vasıta hizmetini gören ve bilkuvve hayat sahibi cismin birinci kemâli' şeklinde tercüme etmiştir. Bk. Mübahat Türker, "Yahya İbn-i Adî'nin Varlıklar Hakkındaki Makalesi", *AÜDTCF Dergisi*, XVII, sy.1-2, s.153. Aynı zamanda bk., Aristoteles *Ruh Üzerine*, Türkçe çev. Zeki Özcan, s. 65. Krş., Arapça çev. İshak b. Huneyn, *Fi'n-Nefs*, nşr. A. Bedevî, s.29.

110 Eseri neşreden Sahbân Halîfât, eserin bir ismi olmadığını ancak içeriğine uygun olarak kendisinin eseri bu isimle neşrettiğini belirtmektedir. Bk. Halîfât, s.206, 1.dipnot.

111 Yahya İbn Adî, *Rü'yâ fî ta'rîfî'n-nefs*, nşr. Sahbân Halîfât, s.206.

112 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s.1,11.

düşünürümüz, Aristotelesçi nebatî, hayvanî ve insanî nefis¹¹³ taksimini değil Platoncu şehvânî, gazabî, nâtık nefis¹¹⁴ ayrımını benimsemiştir.¹¹⁵ Ona göre nefsin, arzu (şehvânî), öfke (gazabî) ve düşünme (nâtık) olmak üzere üç gücü bulunmaktadır ve bunları aynı zamanda “nefsler” olarak isimlendirmek de mümkündür. Huylardan bazıları bu güçlerin her birisinde ortak olabilirken bazıları sadece nefsin iki gücüne bazıları da nefsin sadece tek bir gücüne özgüdür.¹¹⁶ Aşağıda daha ayrıntılı olarak değinileceği üzere Yahya İbn Adî nefsin bu güçleri arasında en fazla önemi “düşünme gücüne” vermektedir. Çünkü diğer iki gücün kontrolü ve eğitilmesi düşünme gücünün onlar üzerindeki etkisi ve hâkimiyetine bağlıdır.

Nefsin güçlerine ilişkin Yahya İbn Adî’nin kabul ettiği bu Platoncu tasnifi, kendisinden sonra gelen İbn Miskeveyh’in de benimsediğini görmekteyiz. İbn Miskeveyh de nefsin düşünme, öfke ve arzu güçlerine sahip olduğunu bunlardan birincisinden düşünme ve ayırt etme yetisinin, ikincisinden öfkenin, üçüncüsünden de yeme içme ve cinsel arzu gibi bedensel arzuların meydana geldiğini belirtmektedir. Biraz aşağıda da değineceğimiz üzere İbn Miskeveyh’in nefisle ilgili bu görüşlerinin Yahya İbn Adî tarafından önceden ifade edildiğini görmekteyiz. İbn Miskeveyh de tıpkı Yahya İbn Adî gibi nefsin bu güçlerinin aynı zamanda “nefsler” olarak isimlendirildiğini belirtir.¹¹⁷ Bu anlamda birbirleriyle aynı isimde ve yaklaşık kırk yıllık bir zaman aralığı içinde yazılmış¹¹⁸ iki eser arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Nefsin güçleriyle ilgili Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh tarafından kabul gören bu tasnif Nasîrüddin Tûsî tarafından ise benimsenmemiş-

113 Aristoteles, *On The Soul*, (*The Works Of Aristotle* içinde), I, 645. Krş. Türkçe çev., Zeki Özcan, *Ruh Üzerine*, s.81; Arapça çev. İshak b. Huneyn, *Fi’n-nefs*, nşr. Abdurrahman Bedevî, s.36.

114 Platon, *Devlet*, s.115-120.

115 İbn Adî’nin nefsin güçleriyle ilgili görüşleri hakkında ayrıca bk. Kaplan, s. 63-60.

116 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.74.

117 İbn Miskeveyh, s.15. Krş., Türkçe çev., s.22-23.

118 Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s.145.

tir. Tûsî, bu konuda Aristotelesçi nebatî, hayvanî ve insanî nefis taksimini kabul etmiştir.¹¹⁹ Bunlara değindikten sonra Yahya İbn Adî'ye göre nefsin güçlerini ayrı ayrı ele alabiliriz.

Arzu Gücü (Şehvânî Nefs)

Arzu gücü ya da arzu eden nefis, insan ve diğer tüm canlılarda ortak olarak bulunmaktadır. Düşünürümüze göre nefsin bu gücü sayesinde insan yeme, içme ve cinsel münasebette bulunma gibi bedensel arzu ve hazlara yönelir. Ancak nefsin bu gücü kontrol altına alınmadığında insan hayatı üzerinde çok etkili olur ve insanı kendi arzuları doğrultusunda yönlendirir. Durum bu şekilde olunca onun kontrolü ve eğitilmesi daha da zorlaşır. Nefsin bu gücü sürekli arzu peşinde koştuğundan ve bu, insanlarla diğer canlılar arasında ortak olduğundan, böyle bir durumda insan daha çok hayvanlara benzemeye başlar. Çünkü artık insanın amacı ve gayreti yalnızca arzulara ve hazlara yönelmiş olur.¹²⁰

Yahya İbn Adî'nin belirttiğine göre insanların arzuları ve hazları konusunda farklı huylara sahip olmalarının nedeni onlardaki arzu gücünün farklı durumlara sahip olmasıdır. Nefsteki bu arzu gücünün durumuna göre insanlardan bazıları iffetli iken bazıları kötülük içinde olabilmektedir. İşte bu durumun nedeni insanlardaki arzu gücünün farklı durumlarda olmasıdır. Şöyle ki; eğer insan arzu nefsini eğitip olgunlaştırırsa arzu gücünü kontrol edebilir ve böylece iffetli birisi olur. Bunun aksine arzu nefsinin başıboş bırakıp ihmal ederse, arzu gücü sahibini etkisi altına alacağından, insan kötü birisi olur. Bundan ötürüdür ki insanın kendi idaresi ve takibi altında olması için arzu gücünü eğiterek olgunlaştırması şarttır. İşte insan bunu yaparsa arzu nefsinin ihtiyacı olan yerlerde kullanabilir ve çirkin zevkler ile değersiz arzular gibi gerekli olmayan yerlerde de ondan uzak durabilir.¹²¹ Her ne kadar Yahya İbn Adî bunu açıkça zikretmemiş olsa bile, arzu gücünü kontrol eden kimsele-
rin iffetli, kontrol edemeyenlerin ise iffetsiz olacağını belirtmesinden

119 Tûsî, s.35-37.

120 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.74-75.

121 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.76.

iffet ve iffetsizliğin arzu gücüyle ilgili bir fazilet veya rezilet olduğu anlaşılmaktadır.

Öfke Gücü (Gazabî Nefs)

Öfke gücü de arzu gücü gibi yalnızca insanlarda bulunmayıp insanlar ve hayvanlarda ortak olarak bulunmaktadır. Bunu belirttikten sonra Yahya İbn Adî nefsin bu gücünün ne gibi özellikleri olduğunu açıklar. Buna göre nefsin bu gücü ile insanda öfke, cüretkârlık ve üstünlük kurma hisleri meydana gelmektedir.¹²²

Öfke gücü arzu gücünden daha baskındır ve insanı etkisi altına aldığı anda ona arzu gücünün verdiği zarardan daha fazla zarar verebilir. Bu durumda öfke gücünün etkisindeki bir insan daima bozgunculuk çıkarır, cüretkâr olur ve intikam peşinde koşmaya başlar. Düşünürümüze göre eğer bu huylar insanda süreklilik oluşturursa, bu durumdaki birisi insanlardan çok yırtıcı hayvanlara benzemeye başlar. Öfke gücünün insana verdiği zarar yalnızca bunlarla sınırlı da değildir. Eğer insan birine karşı öfkelenir ve bu kişiden intikam almaya güç yetiremezse kendine zarar vermeye başlar, hatta kendini tokatlayıp, saçını-sakalını yolarak kendisini küçük düşürecek davranışlar sergiler.¹²³

Ayrıca öfke gücünün etkisinde olan bir insan daima insanlara üstünlük kurma ve onlardan intikam alma isteğinde bulunacak ve sürekli bir düşmanlık durumu içinde olacaktır. Peşinde koştuğu bu türden şeyler ise insanı düşman sahibi yapacak ve başkaları da daima bu insana karşılık verecektir. Çünkü böyle bir kimsenin gözünde üstünlük kurma ve başkalarına lider olma hırsı olduğundan, herhangi bir meşru yöntem olmasa da kişi, gayr-i meşru yollardan bu istediklerini elde etme çabasında olacaktır.¹²⁴

Ancak insanların öfke gücü karşısındaki durumları da birbirinden farklıdır. Çünkü onlardan bazıları öfkeli ve bozguncu olabilirken bazıları ağır başlı ve yumuşak huylu bir kişiliğe sahip olmaktadır. İşte insanların

122 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.76.

123 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.77.

124 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.77-78.

öfke gücünün etkisindeki huylar konusunda bu şekilde bir çeşitlilik arz etmesinin nedeni onlardaki öfke gücünün farklı durumlarda olmasıdır. Örneğin öfke gücünü kontrol edip eğiterek yumuşak huylu ve ağır başlı olmayı başarabilmiş insanlar olduğu gibi öfke gücünü eğitmeyip, ihmal edip de onun kontrolünde olan zalim ve öfkeli olan insanlar da bulunmaktadır. Öfke gücü orta seviyeli (mütevassıtatü'l-hâl) olan kişi ise öfke gücünü eğitmiş olacağından öfke ve intikam peşinde koşmayan, yumuşak huylu bir kimse haline gelir. Bunun için insanın öfke nefsinin kontrol ederek ondaki öfke gücünü eğitmeye önem göstermesi gerekir.¹²⁵

Düşünürümüze göre çirkin işlerden uzak durmak ve hak edilen gerçek liderliği arzulamak öfke gücüne ait faziletlerdir. Bu şekilde insan öfke gücünün etkisiyle meşru olmayan yöntemlere dayanarak hak edilmeyen liderliği elde etme peşinde koşmayacaktır. İnsan öfke gücünü eğitir ve olgunlaştırırsa onu kendi kontrolüne alır, güzel işlerde kullanır ve bu şekilde doğru bir yöntem elde etmiş olur.¹²⁶

Düşünme Gücü (Nâtık Nefs)

Düşünme gücü, insanın ahlâkî yetkinliği açısından nefsin güçlerinden en çok öneme sahip olanıdır. Çünkü insan düşünen nefisle diğer tüm canlılardan ayrılmaktadır. Yahya İbn Adî insanın düşünme (fıkr) ve ayırt etme (temyîz) yetileriyle diğer canlılardan ayrıldığını belirtmektedir. Düşünürümüzün zikrettiği bu iki yeti ise insandaki düşünen nefsten sâdır olmaktadır. Düşünen nefsin bahsedilen bu iki yetisinden başka bir de hatırlama (zıkr) ve anlama (fehm) yetileri bulunmaktadır. İnsanın ahlâkî yetkinliği açısından düşünen nefis son derece önemlidir. Zira güzel olan şeylerin güzelliğini ve çirkin olanların da çirkin oluşunu insan yalnızca nefsin düşünme gücüyle idrak edebilir. Ayrıca insan düşünme gücüyle nefsin diğer iki gücü olan arzu ve öfke güçlerini kontrol edebilir. Düşünme gücünün insana sağladığı başka bir fayda ise işlerin sonunu önceden görüp onları karşılayabilme fırsatı sağlamasıdır.¹²⁷ Gö-

125 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.78.

126 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.78.

127 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.79.

rüldüğü gibi insan iyi veya güzel olan şeylerle kötü ya da çirkin olanları ancak düşünme gücüyle ayırt edebilmektedir. Bu durumda aslında insanın faziletleri ve reziletleri idrak etmesinin ancak düşünme gücüyle mümkün olduğunu ve bu yeti olmadıkça insanın ahlâkî değerleri idrak edemeyeceğini söylemek mümkündür.

Nefsin düşünme gücüne ait başta gelen faziletler düşünen nefsin ilimleri ve âdâbı elde etmesi, sahibini reziletlerden ve çirkinliklerden alıkoyması ve nefsin diğer güçlerini kendi kontrolüne almasıdır.¹²⁸ Yahya İbn Adî'nin ahlâk felsefesinde nefsin düşünme gücü; diğer iki gücün kontrol edilip yönetilmesi bu güce bağlı olduğundan dolayı çok önemlidir. Bunun için nefsin bu gücüne önem verilmeli ve bu yeti fazlasıyla geliştirilmeli ki onun sayesinde diğer güçleri de faziletlere ulaştırmak mümkün olabilsin.

İnsanların bazısında iyiliğin bazısında da kötülüğün fazla bulunması ve faziletler karşısındaki durumlarının birbirlerinden farklı olmasının başlıca nedeni, onlardaki düşünme gücünün farklılık arz etmesidir. Şöyle ki düşünme gücünü geliştirmiş olup da nefsteki arzu ve öfke güçlerini kontrol edebilen kimseler iyi ve faziletli insanlar oldukları hâlde, düşünme gücünü diğer iki güce hâkim ve üstün hale getiremeyen insanlar kötü ve faziletsiz kimseler olurlar. Görüldüğü üzere ahlâkî yetkinlik açısından düşünme gücüne düşen rol büyüktür. Çünkü insan davranışlarının kaynağı olan nefsin güçlerinin, kendilerine özgü faziletlere ulaşabilmesi, düşünme gücünün onları kendi hâkimiyetine almasına ve böylece onların eğitiminin mümkün olmasına bağlıdır. Ancak bunların gerçekleşebilmesi ise insanın düşünme ve ayırt etme güçlerini kullanabilmesiyle imkân bulmaktadır.¹²⁹

C. İYİLİK VE KÖTÜLÜK AÇISINDAN İNSAN DOĞASI

Yahya İbn Adî iyilik ve kötülük problemiyle ahlâkî bir mesele olarak ilgilenmiştir. Ona göre problem şudur: Acaba insanlarda iyilik mi yoksa kötülük mü daha baskın ve fazladır? Acaba insanlar daha çok güzel

128 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.79.

129 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.81-82.

ahlâka ya da huylara mı sahiptir yoksa kötü ahlâka ya da huylara mı sahiptir? İnsan doğası iyi mi yoksa kötü müdür?

Yahya İbn Adî'ye göre insanların birçoğu kötü ahlâklıdır ve kötü alışkanlıklar insanları etkisi altına almıştır.¹³⁰ Hatta ona göre kötü ahlâktan kurtulabilmiş çok az insan vardır. Aslında bu konuda insanlar arasında çeşitlilik ve derecelilik söz konusudur. Kimisi daha az kötü olduğu halde kimisi daha fazla kötüdür. Buna rağmen insanların çoğu kötü ahlâklıdır ve güzel ahlâk sahibi kişiler oldukça azdır. Çünkü insan doğasında kötülük (şerr) baskındır.¹³¹

Yahya İbn Adî'nin ifadelerine göre tabiatı iyi olan insanlar da vardır ancak bu kişilerin sayısı gerçekten azdır; kötü ahlâk üzere olan insanlar ise daha fazladır. İnsanın tabiatında kötülük baskın olduğundan eğer insan kendi tabiatına bırakılır da düşünme ve ayırt etme gücünü kullanmazsa hayvanlarla eşit düzeyde olur ve onlarla aynı huyları paylaşır. Çünkü insan sadece düşünme ve ayırt etme gücüyle hayvanlardan ayrılmaktadır.¹³² Düşünürümüzün insan doğasında kötülüğün baskın olduğunu şiddetle vurgulaması, onun bu fikrinde, mensup olduğu Hristiyanlık dinindeki inançların etkisi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ancak bu konu, düşünürün en azından teolojiyle ilgili eserlerinin incelenerek buradan elde edilecek argümanlarla desteklenmeye muhtaç bir husustur.

Tabiatında kötülük olan insanların durumunu incelemeye devam edecek olursak düşünürümüze göre bu insanlar, düşünme ve ayırt etme güçlerini kullanarak kötü huyları fark edip onlardan sakınabilirler. Bu düzeyde olmayıp da düşünme gücünü kullanamayan kimseler ise uyarma yoluyla kötülüklerden sakınır. Eğer bazı insanlar uyarma yoluyla da iyiliğe yaklaşamazlarsa bu insanlar tedricî olarak ahlâkî eğitim ve öğretimle güzel ahlâkî elde edebilirler. Son olarak bu da fayda vermezse kötü ahlâklı insanlara sakındırma, baskı ve korkutma yöntemleriyle ahlâkî

130 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.71.

131 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.71.

132 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.71.

eğitim verilmeye çalışılır.¹³³ Görüldüğü üzere Yahya İbn Adî, kötü tabiatlı kişilerin ahlâkî gelişiminde uyarma, eğitim ve son çare olarak korkutma yöntemlerini kapsayan bir süreci temel almaktadır. Yani insanlar düşünme ve ayırt etme güçlerini kullanabilme yetisi ve düzeyine göre bu metotlarla ahlâkî gelişimini tamamlayabilmektedirler. Ancak düşünürümüzün ifadelerine göre aslında insan, doğasında bulunan düşünme yetisini kullanarak kendi gayretiyle de ahlâkî gelişimini tamamlama fırsatı bulabilmektedir.

Güzel huylara gelince Yahya İbn Adî, bunun bazı insanlarda tabîî olarak bulunduğunu söylemekle birlikte bu tür insanların fazla olmadığını belirtir. Ancak diğer insanlar da eğitim ve alışkanlık yoluyla bu güzel huylu insanların düzeyine ulaşabilirler. Bu düşüncesiyle Yahya İbn Adî ahlâkî eğitimin imkânına da işaret etmiş olmaktadır. Fakat burada düşünürümüz özünde kötü olan bazı insanlardan bahseder ki bunların ahlâken düzelmesi mümkün değildir. İşte bu tür insanlar, doğası iyiliği kabul etmeyen kimselerdir ve onların düzelmesi konusunda ümit yoktur. Buna rağmen Yahya İbn Adî belli bir düzeyde güzel ahlâkı elde etmiş olup da eksikliği olan insanların da kötü olarak görülemeyeceği ve kendilerindeki iyilik derecesine göre iyi olarak adlandırılacağını belirtir.¹³⁴

Tüm bunlar göz önüne alındığında Yahya İbn Adî'ye göre insanların, doğasında güzel ahlâkı barındıran kişiler ve kötü ahlâkı barındıran kişiler olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Ancak burada kötümserliğin daha baskın olduğunu, kötü ahlâkın ve kötülüğün insanın doğasında daha baskın ve yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü düşünürümüzün ifadelerine göre güzel ahlâk sahibi insanlar gerçekten çok az olduğu gibi, özü iyiliği kabul etmeyen ve asla ahlâkî gelişimin mümkün olmadığı insanlar bile vardır.

Yahya İbn Adî'nin insanlar arasında hem iyilerin hem de kötülerin olabileceği şeklindeki düşüncesinin kaynağı araştırıldığında onun bu

133 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.72.

134 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s. 73.

konudaki görüşlerinin Galen'in düşünceleriyle kısmen benzeştiği görülmektedir.¹³⁵ Yahya İbn Adî'nin halefi İbn Miskeveyh'ten öğrendiğimiz kadarıyla Galen, bu konu hakkında düşünürümüzün fikirleriyle benzer bir biçimde insanlar arasında hem iyi tabiatlı hem de kötü tabiatlı kimselerin bulunduğunu; iyi tabiatlı insanlara oranla kötülerin daha fazla olduğunu belirtmektedir. Yine Galen'e göre iyi tabiatlı kimseler kötüleşemeyecekleri gibi kötüler de iyiliği elde edemezler. Yahya İbn Adî de tıpkı Galen gibi özündeki kötülükten dolayı düzelmesinin mümkün olmadığı insanlardan bahsetmektedir. Ancak Yahya İbn Adî'den farklı olarak Galen'in sınıflamasında bu iki tür insana eklenen başka bir grup insan vardır ki bu insanlar kötüler ve iyiler arasında yer alan orta halli kimselerdir ve onların ahlâkî eğitim vasıtasıyla iyiliği elde etmesi mümkündür.¹³⁶

D. FAZİLETLER VE REZİLETLER

Yahya İbn Adî, birbirinin karşılığı olacak şekilde yirmi tane fazilet yirmi tane de rezilet saymaktadır.¹³⁷ Bu fazilet ve reziletleri ele alırken Yahya İbn Adî, çok açık olarak vurgulaması da yer yer bazı reziletlerin, faziletlerin ifrat ve tefrite varmış şekli olduklarını ima etmektedir. Bazı reziletlerin ise karşısındaki faziletin (erdem) tam zıttı olduğu açıkça belirtilmektedir. Ama kesin olan şu ki Yahya İbn Adî'nin ortaya koyduğu faziletler ve reziletler sıralamasında faziletler ve reziletler, birbirine karşılık gelecek şekilde belirlenmiştir. Yahya İbn Adî'nin sistemindeki faziletler ve reziletler şunlardır:

135 Galen'in ahlâk hakkındaki eserinin İslam dünyasına intikal ettiği bilinmektedir. Bu konuda bk. İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, s.352. Yahya İbn Adî'den önce Ebû Bekir Râzî de ahlâk hakkındaki görüşlerinde Galen'den istifade ettiğini belirtmekte ve bazı konularda onun görüşlerini zikretmektedir. Bu konuda bk. Ebû Bekir er-Râzî, *Kitâbu't-tıbbî'r-rûhânî*, s.35. Krş. Türkçe çev. *Ruh Sağlığı*, s.74. Daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Razi'nin Ahlâk Felsefesi*, s.51, 53, 56, 58, vd.

136 İbn Miskeveyh, s.32-33. Krş. Türkçe çev. s.37-38.

137 Kaplan 19 fazilet 20 rezilet saymaktadır; bk. Ümmühani Kaplan, s.36-50.

FAZİLETLER	REZİLETLER
1-İffet	1-İffetsizlik (Fücûr)
2-Kanaat	2-Aç Gözlülük (Şereh)
3-Sakınma (Tasavvun)	3-Bayağılık (Tebezzül)
4-Yumuşak Huyluluk (Hilm)	4-Saldırganlık (Sefeh)
5-Ağırbaşlılık (Vakâr)	5-Ciddiyetsizlik (Hark)
6-Sevgi (Vüdd)	6-Aşk
7-Merhamet	7-Merhametsizlik (Kasâve)
8-Vefa	8-Vefasızlık (Gadr)
9-Emanete Riayet Etmek (Edâü'l-Emâne)	9-Hıyanet
10-Sır tutmak (Kitmânu's-Sır)	10-Sırrı İfşa Etmek
11-Tevazu	11-Büyükleme (Kibir)
12-Güler Yüzlü Olmak (Bişr)	12-Asık Suratlı Olmak (Abûs)
13-Doğru Sözlülük (Sıdku'l-Lehce)	13-Yalancılık (Kizb)
14-İyi Niyetli Olmak (Selametü'n-Niyye)	14-Kötü Niyetli Olmak (Hubs)
15-Cömertlik (Schâ)	15-Cimrilik (Buhl)
16-Yiğitlik (Şecâat)	16-Korkaklık (Cübn)
17-İyilikte Yarışmak (Münâfese)	17-Haset
18-Zorluklara Sabır (es-Sabru 'inde'-Şedâid)	18-Sıkıntılar Karşısında Aşırı Kaygı (el-Cezâ 'inde'-Şidde)
19-Yüce Gayelilik (Îzâmu'l-Himme)	19-Düşük Gayelilik (Sığâru'l-Himme)
20-Adalet	20-Zulüm (Cevr)

Yahya İbn Adî, nefsin Platoncu üçlü taksimini kabul etmesine rağmen dönemin diğer ahlâk yazarlarının aksine nefsin bu taksimine karşılık gelen sistematik bir faziletler tablosu ortaya koymamakta, bunun yerine ayrım yapmaksızın nefsin güçlerine karşılık gelen uzun bir liste

sunmaktadır.¹³⁸ Hâlbuki kendisine çok yakın bir zamanda yaşamış olan İbn Miskeveyh, bu Platoncu nefis taksimindeki her bir nefse karşılık gelecek bir fazilet ve rezilet zikreder ve onların birbiriyle uyumundan da başka bir faziletin ortaya çıktığını belirtir. İbn Miskeveyh'e göre arzu gücü, öfke gücü ve düşünme güçlerinin her birinden sırasıyla "ıffet", "yiğitlik" ve "hikmet" faziletleri, bunların birbirleri arasındaki uyumdan da adalet fazileti meydana gelmektedir. Filozofa göre bu faziletler diğer tüm faziletlerin cinsleri olacak şekilde temel faziletlerdir ve bunların altına giren başka faziletler de bulunmaktadır.¹³⁹ Yahya İbn Adî ise, bu şekilde bir takım ana faziletler ve onların kapsamına giren alt faziletlerden bahsetmez. Bununla birlikte düşünürümüz bazı fazilet ve reziletlerin diğer bazı fazilet ve reziletlerin bileşiminden meydana geldiğini ifade eder.

Çift Yönlü Huylar ve Ahlâkî Değerin Göreliliği

Yahya İbn Adî'nin huylarla ilgili özgün bulduğumuz bir tarafı, düşünürümüzün tek bir huyun hem fazilet hem de rezilet olabilecek şekilde şartlara ve duruma göre değişiklik arz ettiği yönündeki fikridir. Şöyle ki Yahya İbn Adî, fazilet ve reziletleri sıraladıktan sonra bunların dışındaki bazı huyları ele almaktadır ve bu huylar bir önceki başlıkta ele aldığımız huylardan farklı olarak bazı kişilerde ve şartlarda fazilet, bazılarında ise rezilet olacak şekilde bir "çift yönlülük" arz etmektedir.¹⁴⁰ Yani bu huylara yüklenen ahlâkî değer in fazilet mi yoksa rezilet mi olduğu bir tür "görelilik"¹⁴¹ taşımaktadır.

Buna göre hem fazilet hem de rezilet olabilecek şekilde ahlâkî değeri görelili olan huylar şunlardır: **Övülmeyi sevmek** (hubbu'l-kerâme), **süslenmeyi sevmek** (hubbu'z-ziyne), **övgüye karşılık vermek** (el-mücâzât ale'l-medh) ve **zühhd.** Kısaca bunlara değindikten sonra bu davranışları tek tek inceleyip hangi şartlarda fazilet hangi şartlarda rezilet

138 Macid Fahri, *İslam Ahlâk Teorileri*, s.147.

139 İbn Miskeveyh, *Tehzîb*, s.16-17.

140 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s. 101.

141 Bu konuda ayrıca bk. Kaplan, s.49.

olduklarını ele alarak ahlâkî değerlerdeki göreliliğin sebeplerini araştırabiliriz.

Övülmeyi sevmek (Hubbü'l-kerâme): İnsanın saygın görülmeyi, onurlandırılmayı ve övgüyle karşılık görmeyi sevmesidir. Bu huy gençler ve çocuklar için güzeldir. Çünkü övülmeyi sevmek onları faziletleri elde etmeye teşvik eder. Nitekim genç birisi kendinde görülen bir faziletten ötürü övüldüğünde bu durum onu faziletleri arttırmaya sevk eder. Başka insanlar için ise bu huy noksanlık olarak görülür.¹⁴² Görüldüğü gibi bu huy gençlerin ahlâkî eğitiminde onları teşvik edici olduğundan gençlerde müsamahayla karşılanmakta ancak başka insanlarda ise rezilet olarak görülmektedir.

Süslenmeyi sevmek (Hubbü'z-zîne): Süslü elbiseler giymek, hizmetçiler, yardımcılar, araçlar ve bineklerle gösteriş yapmaktır. Bu huy da hükümdarlar, önemli kişiler, gençler, zarif kimseler, müreffeh yaşam tarzına sahip olanlar ve kadınlar için güzeldir. Ancak rahipler, zâhidler, yaşlılar, ilim ehli olanlar ve özellikle hatip, vaiz ve dinî liderler için gösteriş ve süslenmek çirkindir. Onlar için güzel olan süslenmek yerine süsten uzak ve kendilerini daha ciddi gösterecek kıyafetler içinde olmak, hatta kilise ve mescitlere devamlılık göstererek aşırı nimetten kaçınmaktır.¹⁴³ Bu davranışın ahlâkî değeri de insanların şartlarına ve konumlarına göre değişmektedir. Yahya İbn Adî dinî liderlerin ve âlimler sınıfına girecek insanların zâhidâne bir hayat sürmesinin daha hoş görüleceğini, bunun için onların süs ve gösterişten kaçınmaları gerektiğini ve süslenmenin onlarda rezilet olduğunu belirtmektedir. Diğer bazı insanlarda ise süslenmek rezilet olarak görülmemektedir. Düşünürümüzün özellikle din adamları için bir tür zühd hayatını öne çıkardığı anlaşılmaktadır.

Övgüye karşılık vermek: Bu davranış, insanın kendini öven birisine aynı şekilde övgüyle karşılık vermesi, insanların bir araya geldiği yerlerde bu insana karşı övgü dolu sözler dillendirmesidir. Bu huy hükümdar ve liderlerde hoş karşılanmaktadır. Sıradan insanlarda ise rezilettir.

142 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s. 101.

143 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.101-102.

Hükümdar ve lider konumundaki insanların kendilerini öven kimselere övgüyle karşılık vermeleri kendilerinin daha çok övülmelerine imkân verir. Onların övgüyle anılması ise güzel bir durumdur ve dolayısıyla onların kendilerini övenlere aynı şekilde övgüyle karşılık vermeleri gerekir. Ancak burada düşünürümüz hükümdarları da övgü dolu sözler duymaya ve kendilerine dalkavukluk edilmesine düşkün olmamaları gerektiği şeklinde uyarmaktadır. Buna göre övgüye övgüyle karşılık vermek hükümdarlarda güzel bulunmaktadır çünkü onların övgüyle anılması gerektiği gibi yerilmekten de kaçınmaları gerekir. Öyleyse bu kişiler kendilerini övenleri teşvik etmek adına onlara güzel karşılık vermelidirler.¹⁴⁴

Zühd: Yahya İbn Adî'nin ahlâk felsefesinde fazilet ve rezilet oluşu görelilik arz eden son huy da zühddür. Zühd mal, gösteriş ve kazanca karşı fazla ilgili olmamaktır. Aynı zamanda dünyayı, onun güzelliklerini ve lezzetlerini hafife almaktır. Bu huy, âlimler, dinî liderler, hatipler, vaizler, âhîret hayatını ve ölümden sonraki kalıcılığı arzulayanlar için bir fazilettir. Ancak hükümdar ve asiller için bu huy bir fazilet sayılmaz. Hükümdar olan kimse zâhid olursa eksik kalır. Çünkü onun yönetimi ancak mal biriktirme, gösteriş ve hazinelerle ayakta kalır. Bunlar mülkünü korumak, elindekileri tutabilmek ve yönetimi altında bulunanları kontrol edebilmek için gereklidir. Ancak tüm bunlar zühdle birlikte olamayacak şeylerdir.¹⁴⁵ Bu yüzden hükümdarlarda zühd fazilet sayılmaz.

Görüldüğü gibi Yahya İbn Adî bu dört huyun farklı durum ve şartlarda hem fazilet hem de rezilet olabileceği düşüncesindedir ve bu nedenle söz konusu davranışları tek başına faziletler ya da reziletler arasına almamıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu huylar farklı şartlardan dolayı kimi insanlarda fazilet, kimilerinde ise rezilet sayılmaktadır. Yahya İbn Adî'nin bu tavrının, anılan huyların pratik yaşamdaki etkisini gözettiği olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

144 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.102-103.

145 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.104.

E. YETKİN İNSAN VE YETKİNLİĞE ULAŞTIRAN YÖNTEM

Yahya İbn Adî'nin ahlâk düşüncesinde ahlâkî yetkinlik konusu ve bu yetkinliğe ulaştırıcı yöntem, önemli bir yer tutmaktadır. Düşünürümüz ahlâkî yetkinliğe erişmiş olan insanın tanımını yaptıktan sonra, vasıflarını ayrı ayrı ele almakta ve bu yetkinliğe ulaştırıcı metodun ne olduğu üzerinde durmaktadır. Biz burada düşünürümüzün tarif ettiği yetkin insanı ve onun özelliklerini araştıracağız. Bunu yaparken de düşünürümüzün tarif ettiği bu yetkinliğin ütopik ve ulaşılması imkânsız bir durum mu, yoksa elde edilmesi mümkün bir hâl mi olduğu sorularına yanıt vermeye çalışacağız. Düşünürümüzün “yetkinlik” konusunu ele alırken bu anlamı karşılayacak şekilde Arapça “tamâm” ve “kemâl”¹⁴⁶ kelimelerini kullandığını da burada belirtmekte yarar vardır.

Buna göre Yahya İbn Adî ahlâkî yetkinliği elde etmiş ve güzel huyları kendinde toplamış olan insanı şu şekilde tarif etmektedir: “Yetkin insan (el-insânü't-tâmm), herhangi bir fazileti yitirmemiş ve herhangi bir rezilet ile de kirlenmemiş olan kişidir.”¹⁴⁷ Görüldüğü gibi bu tarife göre ahlâkî yetkinliğe ulaşmış kişi hem kendinde tüm faziletleri toplamış ve hem de hiçbir rezilete bulaşmamış olmalıdır. Yahya İbn Adî'nin bu tarifine göre ahlâkî yetkinlik sanki daha çok ideal ve teorik, hatta ulaşılması çok zor bir hal gibi durmaktadır. Düşünürümüzün şu ifadeleri de bu yorumu desteklemektedir: “Ancak çok az insan bu yetkinlik düzeyine ulaşır ve insan bu düzeye ulaşınca insanlardan çok meleklerle benzemiş olur.”¹⁴⁸ Yahya İbn Adî'nin yetkin insanı “insandan çok meleğe benzer” şeklinde tarif etmesi bu yetkinliğin ütopik ve ulaşılması zor bir durum olduğunu aslında gayet iyi bir şekilde açıklamaktadır. Yine o, insanın noksanlıklarla yaratıldığını ve tabiatında kötülükler olabileceğini de belirtmektedir. Bunun yanında düşünürümüze göre çok az insan nefsinin bütün ayıp ve noksanlıklardan arındırarak tüm fazilet ve iyilikleri kuşatabilecek düzeye erişir.¹⁴⁹

146 Bk. Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.122-123.

147 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.122. Bu konuda ayrıca bk. Kaplan, s.51-52.

148 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.122.

149 Yahya İbn Adî, *Tehzîb*, s.122-123.

Yahya İbn Adî, yetkin insanın kendinde bulundurduğu bazı vasıfları da saymaktadır. Buna göre yetkin insan öncelikle kendindeki bütün huyları gözeten birisidir. Çünkü kendindeki huyları gözetip onların farkında olan kişi ayıpları hususunda dikkatli olacak ve kendisine herhangi bir kusurun ilişmesinden sakınacaktır. Bunun dışında bütün faziletleri de kendi davranışları haline getirecektir. Yetkin insan aynı zamanda yüce gayeli birisi olduğundan en yüksek mertebeyi edinmek isteyecektir. Çünkü bu kişi aslında yetkinliğin sûretine âşık olan ve güzel ahlâktan haz alan bir kimsedir. Düşünürümüz yetkin insanın vasıflarını sayarken daha da ileri giderek onun, “elde ettiği faziletlerle yetinmeyen ve hatta olgunluğu kendi mertebesinden, yetkinliği (kemâl) de kendi vasıflarından daha aşağıda gören bir kimse” olduğunu ifade etmekte ve yetkin insanı yetkinliği bile kendinden daha aşağıda görecektir derecede idealize etmektedir.¹⁵⁰

Sonuç olarak Yahya İbn Adî’nin ahlâk düşüncesinde yetkin insanın tüm faziletleri elde etmiş ve tüm reziletlerden arınmış birisi olduğunu ve bunun aslında pratik olarak gerçekleşmesi zor ve ideal bir düşünce olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Yahya İbn Adî, yetkin insanın meleklere benzediğini belirtmekle bizce bunu kendisi de ifade etmiş olmaktadır. Zaten düşünürümüze göre bütün kusurlarından arınmış insanları bulmak gerçekten çok zordur.

150 Yahya İbn Adî, *Tehzib*, s.123.

KAYNAKÇA

a. Yahya İbn Adî'nin Eserleri

YAHYA İBN ADÎ, *Makâlâtü Yahya İbn Adî el-Felsefiyye*, thk. Sahbân Halîfât, Publications of the University of Jordan, Amman-1988:

_____, *Makâle fi'l-Mevcûdât*, s.266-274.

_____, *Rü'yâ fi Târîfi'n-Nefs*, s.206-207.

-----, *Makâle fi'l-Mevcûdât*, nşr. ve Türkçe çev. Mübahat Türker, "Yahya İbn-i Adî'nin Varlıklar Hakkındaki Makalesi", *A.Ü.DTCF Dergisi*, c. 17, sy. 1-2, s.145-157, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

-----, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, (*Traité D'éthique d'Abû Zakariyyâ Yahya Ibn Adi*), nşr. Marie-Thérèse Urvoy, Cariscript, Paris 1991.

-----, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, nşr. Muhammed Dâmâdî, Müessese-i Mütâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahran, h.ş. 1365.

-----, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, thk. Naji al-Takriti, Editions Oueidat, Beyrut-Paris, 1978.

-----, *Yahya ibn Adi: The Reformation of Morals*, A parallel Arabic-English edition translated and introduced by Sidney H. Griffith, Brigham Young University Press, Provo, Utah 2002.

b. Diğer Kaynaklar

ANAY, Harun, Celaleddin Devvânî: Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1994.

ARİSTOTELES, *Fi'n-Nefs*, çev. İshak b. Huneyn, nşr. A. Bedevî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1980.

-----, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Kebikeç Yay., Ankara 2005.

-----, *On The Soul*, (*The Works Of Aristotle içinde*), çev. J. A. Smith, c.1, s.631-668, Encyclopaedia Britannica, 1952.

-----, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yay., İstanbul 2001.

- AYDINLI, Yaşar, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yay., İstanbul 2000.
- BAĞDÂDÎ, İsmail, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1955.
- BEYHAKÎ, Zahîru'd-Dîn, *Tarîhu Hukemâi'l-İslâm*, thk. Memduh Hasan Muhammed, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1996.
- BROCKELMAN, Carl, *GAL: Geschichte der Arabischen Litterature*, I-II, Leiden, 1943-49.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, Birleşik Yay., İstanbul 2000.
- , *Kindî Üzüntüden Kurtulma Yolları*, M.Ü. İFAV. Yay., İstanbul, 1988 (İnceleme-Giriş) s.9-42.
- ENDRESS, Gerhard, *The Works of Yahya Ibn Adî*, Wiesbaden: Reichert, 1977.
- FAHRÎ, Macit, *İslâm Ahlâk Teorileri*, çev. Atilla Arkan-Muammer İskenderoğlu, Litera Yay., İstanbul 2004.
- , *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, Birleşik Yay., İstanbul 2000.
- FARÂBÎ, Ebu Nasr, *Fusûlün Müntezea*, thk. Fevzî M. Neccâr, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1993.
- , *Fusûlü'l-Medenî*, (*Farâbî'nin İki Eseri içinde*), çev. Hanifi Özcan, M.Ü. İFAV. Yay., İstanbul 2005.
- GALEN, "Kitâbu'l-Ahlâk", nşr. P. Kraus, *Mecelletu Külliyyeti'l-Adâb bi'l-Câmiati'l-Mısriyye*, c.5, sy.1, s.1-51, Kahire, 1937.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hamid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, nşr. Muhammed Ali Beydavî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- GRIFFITH, Sidney H., *Yahya ibn Adi: The Reformation of Morals*, Brigham Young University Press, Provo, Utah 2002.
- HALÎFÂT, Sahbân, *Yahya Ibn Adî The Philosophical Treatises (Makâlâtü Yahya Ibn Adî el-Felsefiyye)*, Publications of the University of Jordan, Amman 1988, (Giriş), s. 5-113.

- İBN EBÎ USEYBÎA, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbbâ*, nşr. Nizâr Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.
- İBN MİSKEVEYH, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, çev. Abdulkadir Şener vdğr., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.
- , *Tehzîbü'l-Ahlâk*, thk. Constantine K. Zurayk, American University of Beirut, Beyrut 1966.
- İBN SÎNÂ, *Kitâbuş-Şifâ: Metafizik*, thk. G. Anawati, Said Zâid, Kahire 1960.
- İBNÜ'N-NEDÎM, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Marife, Beyrut 1994.
- KAPLAN, Ümmühani, *Yahya İbn Adî'nin Ahlâk Felsefesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2005.
- KARAMAN, Hüseyin, *Ebû Bekir Razî'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yay., İstanbul 2004.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mucemü'l-Müellifin*, Dâru'l-İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Lübnan ts.
- KİFTÎ, *Tarîhu'l-Hukemâ*, nşr. Julius Lippert, Dieterichsche Viarlagsbuchhandlung, Berlin 1903.
- KINALİZÂDE, Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yay., İstanbul 2007.
- KİNDÎ, *el-Hile li'Def'il-Ahzân*, nşr. Mustafa Çağırıcı, M.Ü. İFAV. Yay., İstanbul 1998.
- KRAEMER, Joel L., *Humanism in Renaissance of Islam*, E.J. Brill, Leiden 1986.
- KUTLUER, İlhan, *İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1989.
- , *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2001.
- KUŞLU, Harun, *Yahya İbn Adî'nin Ahlâk Felsefesi*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

- MESÛDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1981.
- OKTAY, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yay., İstanbul 2005.
- PLATON, *Devlet*, Türkçe çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2003.
- RÂZÎ, Ebû Bekir, *Kitâbu't-Tıbbi'r-Rûhânî*, (*Resâilü Felsefiye* içinde), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1982.
- *Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İz Yay., İstanbul 2004.
- SERKÎS, Yusuf Elyân, *Mu'cemül-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe*, Matbaatu Serkîs, Mısır 1928.
- SİCİSTÂNÎ, Ebû Süleyman, *Müntehabu Sıvânî'l-Hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevi, Tahran 1974.
- STREET, Tony, "Arabic Logic", *Handbook of History of Logic c. 1.* (ed. M. Gabbay-J.Woods) Elsevier 2004, içinde s. 523-596.
- AL-TAKRİTÎ, Naji, *Yahya ibn Adî: A Critical edition and Study of his Tahdhib al-Akhlaq*, Editions Oueidat, Beyrut 1978, (Giriş), s. 11-60.
- TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân, *el-İmtâ ve'l-Muânese*, nşr. Ahmed Emin-Ahmed ez-Zeyn, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1953.
- , *Mukâbesât*, nşr. Muhammed T. Hüseyin, Dâru'l-Edeb, Beyrut 1989.
- ET-TÛNÎ, Ebu'l-Fedâ Sâmî, "Tehzîbü'l-Ahlâk el-Mensûb li Adî b. Yahya ve İbn Arabî ve'l-Câhız", *İslâm iyetü'l-Mârifê*, sy.36, Beyrut 2004.
- TURHAN, Kasım, *Âmirî ve Felsefesi*, M.Ü. İFAV. Yay., İstanbul 1992.
- TÛSÎ, Nasiruddîn, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafurof, Zaur Şükürov, Litera Yay., İstanbul 2007.
- WOLFSON, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri* çev. Kasım Turhan, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- ZİRİKLİ, Hayru'd-Dîn, *Alâm: Kâmûsu Terâcim*, Kahire 1954.

TEHZÎBÜ'L-AHLÂK

AHLÂK EĞİTİMİ

Yazan

Ebû Zekerîyya Yahya İbn Adî

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

تهذيب الأخلاق

تأليف

أبو زكريا يحيى بن عدي

رحمة الله عليه

Ahlâk Eğitimi isimli bu kitap, değerli ve büyük filozof, Ebû Zekerriya Yahya İbn Adî'nin (Allah onun ruhunu yüceltsin) telifidir. Yahya İbn Adî şöyle demiştir:

[BİRİNCİ BÖLÜM]

[MUKADDİME]

5

Bil ki insan, düşünme ve ayırt etme gücüne sahip olmakla diğer bütün canlılardan ayrılır. O, seçimde bulunurken ayırt etme gücünü terk etmedikçe ve amaçladığı şeylerde tutkusu ona galip gelmedikçe, daima işlerin en faziletlisini, mevkilerin en şerefisini ve elde edilecek şeylerin
10 en güzelini ister.

İnsanın kendisi için seçtiği, bu konuda sonuna ulaşmadan vazgeçmediği ve nihai noktasına erişmeden daha azına razı olmadığı en güzel şey, kendi yetkinliği ve olgunluğudur. Bütün hallerinde faziletlerin kurallarını edinip, her fiilinde reziletlerden uzak duracak şekilde, iyi ve
15 güzel ahlâkla kendini eğitmesi; kötü ve çirkin ahlâktan da kaçınması insanın yetkinliği ve olgunluğundandır. Hâl böyle olunca, insanın, ayıplardan uzak her güzel huyu kazanmak istemesi; kusurdan arınmış güzel ahlâkı elde etmeye çabalaması zorunlu olmaktadır. Ayrıca o, kötü ve çirkin hasletlerin her birinden kaçınmaya çabalamalı, gayretini kötü
20 ve bayağı vasıflardan kurtulmaya yöneltmelidir. Öyle ki bu şekilde insan, ahlâkını eğitip yetkinliğe ulaşacaktır. Ayrıca nezaketiyle güzellik kisvesine bürünecek, beyefendi ve asil kimselerle yarışabilecek, şeref ve asalet derecelerinin zirvesine ulaşacaktır. Ancak bazen bu mertebe ve mevkie ulaşmayı arzu edip de henüz yolun başında olanlar için, kazanmaya çalıştıkları güzel vasıflar bilinmiyor yahut korunmak istedikleri
25 çirkinliklerden tam olarak ayırt edilemiyor olabilir.

هذا كتاب (تهذيب الأخلاق) تأليف الحكيم الأجلّ الفاضل أبي
زكريا يحيى بن عديّ قدّس الله روحه قال:

[القسم الأول]

[مقدمة]

٥ اعلم أن الإنسان من بين سائر الحيوان ذو فكر وتمييز. وهو أبدا
يحب من الأمور أفضلها، ومن المراتب أشرفها، ومن المقتنيات
أنفسها، إذا لم يعدل عن التمييز في اختياره، ولم يغلبه هواه في اتباع
أغراضه.

وأولى ما اختاره الإنسان لنفسه، ولم يقف دون بلوغ غايته منه، ولم
١٠ يرض بالتقصير عن نهايته، تمامه وكماله. ومن تمام الإنسان وكماله
أن يكون مرتاضا بمكارم الأخلاق ومحاسنها، ومنتزعا عن مساوئها
ومقابحها، آخذا في جميع أحواله بقوانين الفضائل، عادلا في كل
أفعاله عن طرق الرذائل. وإذا كان ذلك كذلك، كان واجبا على الإنسان
أن يجعل قصده اكتساب كل شئمة سليمة من المعايب، ويصرف همته
١٥ إلى اقتناء كل خلق كريم خالص من الشوائب وأن يبذل جهده في
اجتناب كل خصلة مكروهة رديئة، ويستفرغ وسعه في أطراح كل خلة
مذمومة دنيئة؛ حتى يحوز الكمال بتهذيب اخلاقه، ويكتسي حلل
الجمال بدمائة شمائله، ويباهي بحق أهل السؤدد والفخر، ويلحق
بالذرى من درجات النباهة والمجد. إلا أن المبتدئ يطلب هذه المرتبة،
٢٠ والراغب في بلوغ هذه المنزلة، ربما خفيت عليه الخلال المستحسنة
التي بغيته تحريها ولم تتميز له من المستقبحة التي غرضه توقّيها.

İşte bundan dolayı bizim, ahlâk hakkında, ahlâkın (huyun) ve onun nedeninin ne olduğunu, onun kaç tür ve kısmının olduğunu açıkladığımız bazı şeyler söylememiz zorunludur. Burada biz, onunla ahlâklandığında sahibini, gıpta edilen biri haline getiren güzel ahlâkın ve kendisiyle damgalandığında kişiyi nefret edilen biri haline getiren kötü ahlâkın ne olduğunu açıklayacağız. Böylece faziletli insanların mertebesine yükselme azmine ve değersiz, noksan kimselerin seviyesine düşmekten kaçınan asil bir nefse sahip olan kişiler bu söylediklerimizi rehber edinecektir. Ayrıca güzel ahlâkla eğitilen kişide bir huy, seciye, alışkanlık ve tabiat haline gelecek şekilde; güzel ahlâk türlerini alışkanlık haline getirmenin ve onları kazanmanın; kötü ahlâktan da sakınmanın ve korunmanın yolunu insanlara göstereceğiz ki böylece kötü ahlâk üzere yetişen ve onlardan hoşlanan; daima çirkin alışkanlıklar içinde olan ve onlara aşına olan kişi, bununla [güzel ahlâkla] hidayet bulsun. İşte biz bu [güzel ahlâkı edinmiş] insanı, bütün güzel huyları elde etmiş, ahlâkî eğitimi almış yetkin insan olarak vasıflandırırız. Onun yolunu da kendisini yetkinliğe götüren ve yetkinliği onda muhafaza eden yol olarak vasıflandırırız ki böylece yüksek mertebeyi arzulayanlar onun gibi olmayı istesinler ve en yüce gayeyi elde etmek isteyen kişiler onun hayatını örnek alsınlar.

Bu anlattıklarımızla, kusurları kendisini kuşattığı halde yetkinliğin zirvesinde olduğunu zanneden kişinin gözü de açılacaktır. Bu durumdaki birisi, kendisine sürekli olarak kötü huylar anlatıldığında kendindeki kötü huyların farkına varır ve onlardan yüz çevirir. Bu kötü huyları terk etmek ve onlardan arınmak için çabalar. Aynı şekilde [bu anlattıklarımız sayesinde] övgüye değer huyların birçoğu kendinde bulunduğu halde bir kısmını elde edememiş olan kişi de kendinde olmayan bu güzel huylara yönelir ve onların tamamını kuşatmayı arzular. Yine anlatacağımız şeylerden, yetkinliğin ve olgunluğun zirvesinde bulunan kişiler de yararlanabilir. Çünkü güzelliikleri elde etmiş, araçları bakımından yetkin ve ahlâken eğitilmiş olan birisi, sürekli güzel huyların ve hoş hikâyelerin anlatıldığını işitse ve onların kendi alışkanlık ve karakteri olduğunu görse bundan dolayı kendisinde hoş bir haz ve ferahlatıcı bir sevinç meydana gelir.

فمن أجل ذلك ، وجب أن نقول في الأخلاق قولاً ، نبين فيه : ما الخلق ، وما علته ، وكم أنواعه وأقسامه ؛ وما المرضي منها ، المغبوط صاحبها ، والمتخلق به ، وما المستثنى منها ، الممقوت فاعله ، والمتوسم به ؛ ليسترشد بذلك من كانت له همة تسمو إلى مباراة أهل فضل ، ونفس أبيّة تنبو عن مساواة أهل الدناءة والنقص . وندل أيضاً على طريق الارتياض بالمحمود من أنواعه ، والتدرب به ، وتنكّب المذموم منها ، وتجنّب به ؛ حتى يصير للمُرتاض به دَيْدَنًا وعادة ، وسجية وطبعاً ، ليهتدي به من نشأ على الأخلاق السيئة ، وألفها ، وجرى على العادات الرديئة ، وأنس بها . ونصف أيضاً الإنسان التام ، المذهب الأخلاق ، المحيط بجميع المناقب الخلقية ، وطريقته التي يصل بها إلى التمام ، وتحفظ عليه الكمال ؛ ليشتاق إلى صورته من تشوّف إلى الرتبة العليا ، ويحن إلى احتذاء سيرته من استشرف الغاية القصوى .

وقد يتنبه أيضاً بما نذكره من كانت له عيوب قد اشتبهت عليه ، وهو مع ذلك يظن أنه في غاية الكمال . فإن من هذه حاله ، إذا تكرر عليه ذكر الأخلاق المكروهة يقيظ لما فيه من ذلك ، وأنف منه ، واجتهد في تركه والتنزه عنه . وكذلك إذا تصفح الأخلاق المحمودة من كان جامعاً لأكثرها ، عادماً لبعضها قدم إلى التخلق بذلك البعض الذي هو عادم له ، وتاقت نفسه إلى الإحاطة بجميعها . وقد ينتفع مما نذكره أيضاً من كان في غاية التمام والكمال . فإن المذهب الأخلاق الكامل الآلات ، الجامع المحاسن ، إذا مر بسمعه ذكر الخلائق الجميلة والمناقب النفيسة ورأى أن تلك هي عادته وسجاياه ، كانت له بذلك لذة عجيبة ، وفرحة مُبهجة ؛

Tıpkı övülen kişinin, kendisini güzel bir şekilde öven ve faziletlerini ortaya koyan kişiyi işittiğinde sevinç duyması gibi. Aynı zamanda bu kişi, kendi ahlâkının kitaplarda yazıldığını ve güzellikle vasıflandığını görünce bu durum, hayatını aynı şekilde sürdürmesi ve bu yolda devam etmesi için onu teşvik eder.

[İNSANIN AHLÂKİ (Huyları)]

Şimdi şöyle diyerek ahlâkı anlatmaya başlayabiliriz: Ahlâk (huy), insanın düşünüp tetkik etmeden kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu, nefsin bir hâlidir. Ahlâk bazı insanlarda doğa ve mizaç olarak bulunabildiği halde bazılarında ancak alışkanlık kazanma ve belli bir çaba sonucunda oluşmaktadır. Mesela cömertlik, yiğitlik, yumuşak huyluluk, iffet, adalet ve bunların dışında birçok güzel huy (ahlâk), çoğu insanda herhangi bir eğitim ve çaba göstermeksizin bulunabilir. Pek çok insanda durum bu şekilde olduğu halde bazı insanlar ise güzel ahlâka eğitim yoluyla ulaşır, başka bazıları da kendi alışkanlıkları üzere [olduğu gibi] kalır ve bu şekilde hayatını devam ettirirler.

Yerilen huylara (ahlâka) gelince onlar birçok insanda mevcuttur: cimrilik, korkaklık, zulüm ve fenalık gibi. Bu alışkanlıklar insanların çoğuna galip gelmiştir ve onlara hükmetmektedir. Hatta insanlar arasında, kötü huyu olmayan ve bütün kusurlardan korunmuş olanlar çok az bulunur. Ancak onların bu konuda birbirlerine göre üstünlükleri farklı farklıdır. Aynı şekilde, güzel huylarda (ahlâkta) da insanlar farklı farklıdır ve kendi aralarında kimisi kimisine göre daha üstündür. Güzel ahlâk üzere yaratılmış olanlar oldukça az olduğu halde güzel ahlâktan hoşlanmayanlar fazladır. Şu halde insanların çoğu kötü ahlâk üzere yaratılmıştır. Çünkü insan tabiatında baskın olan şey, kötülüktür.

Bu böyledir, zira insan kendi tabiatıyla baş başa kalır da düşünme ve ayırt etme yetilerini, utanma ve kötülüklerden korunma faziletlerini (erdemlerini) davranış edinmezse, insanda hayvanların huyları baskın olur.

كما أن الممدوح يُسرّ إذا ذكر المادح محاسنه، ونشر فضائله. وأيضا فإنه إذا وجد أخلاقه مدوّنة في الكتب، موصوفة بالحسن، كان ذلك داعيا إلى الاستمرار على سيرته، والإصرار على طريقته.

[في أخلاق الإنسان]

٥ وهذا حين ابتدئنا بذكر الأخلاق، فنقول: إن الخلق هو حال للنفس، بها يفعل الإنسان أفعاله بلا رويّة، ولا اختبار. والخلق قد يكون في بعض الناس غريزة وطبعاً، وفي بعض الناس لا يكون إلا بالرياضة والاجتهاد. كالسخاء قد يوجد في كثير من الناس، من غير رياضة ولا تعمّد؛ وكالشجاعة والحلم والعفة والعدل، وغير ذلك من الأخلاق المحمودة. وكثير من الناس يوجد فيهم ذلك: فمنهم من يصير إليه بالرياضة، ومنهم من يبقى على عادته، ويجري على سيرته.

١٥ فأما الأخلاق المذمومة، فإنها موجودة في كثير من الناس، كالبخل والجبن والظلم والتشرّر. فإن هذه العادات غالبية على أكثر الناس، مالكة لهم. بل قلما يوجد في الناس من يخلو من خلق مكروه، ويسلم من جميع العيوب، ولكنهم يتفاضلون في ذلك. وكذلك في الأخلاق المحمودة، قد يختلف الناس ويتفاضلون. إلا أن المجبولين على الأخلاق الجميلة قليلون جدّاً، والمبغضين لها كثيرون. فأما المجبولون على الأخلاق السيئة، فأكثر الناس. لأن الغالب على طبيعة الإنسان الشرّ.

٢٠ وذلك أن الإنسان، إذا استرسل مع طبعه، ولم يستعمل الفكر ولا التمييز، ولا الحياء ولا التحفظ، كان الغالب عليه أخلاق البهائم.

İnsan ancak düşünme ve ayırt etme yetileri ile hayvanlardan ayrılmaktadır. Bu iki yetiyi kullanmadığında ise hayvanlarla ortak alışkanlıkları paylaşır ve arzular onu ele geçirir, utanma duygusu yok olur, öfke insanı etkisi altına alır, kişinin sükûneti kaybolur, hırs ve [mal vb. şeyleri] biriktirmek insanın huyu haline gelir ve aç gözlülük peşini bırakmaz. Öyle ise insanlar kötü ahlâk üzere yaratılmış ve çirkin arzulara bağlanmıştı.

İşte bundan dolayı kanunlara, yasalara ve iyi yönetimlere ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Zalimin zulmünü engellemekte, gasp edicinin gasbına mani olmakta, suçluyu cezalandırmakta ve haksızlık edene engel olarak bütün işlerde itidali tesis etmekte iyi halli yöneticilerin birçok faydası olur.

Çirkin huylar insanların doğasında vardır. Özellikle bu çirkin huyları açıkça sergileyen ve onlar tarafından yönetilen kişiler, insanların en şerlisidir. İnsanlar arasından iyi düşünme ve ayırt etme gücü ile çirkin huyların çirkinliğini fark edenler, onlardan yüz çevirir ve kaçınmaya çalışır. Bu da asil bir yaratılış ve soylu bir şahsiyetten (nefsten) ileri gelir. Çirkinlikleri bu şekilde fark edemeyen bazı insanlar ise uyarıldıklarında onları fark ederler ve böylece kendilerini bu çirkinlikleri terk etmeye yönlendirebilirler. İnsanlar arasında, kendindeki noksanlıkların farkında olan ya da bu konuda uyarılmış olup da onlardan kaçınmak isteyen fakat kendileri için bunu yapmanın zor olduğu kişiler de vardır. Bu kişiler, noksanlıklardan kaçınmaya çalışsalar ve bu konuda bir çaba gösterse bile tabiatları bunu kabul etmez. İşte bu taife, eğitim ve öğretim yoluyla, övgüye değer olan alışkanlıkların kendilerine bildirilmesine muhtaçtır. Ancak bu, tedricî olarak yapılmalıdır. İnsanların kimisi de çirkin huyların farkına varmış ya da uyarılmış olduğu halde onlardan kaçınmazlar ve nefsleri onlardan kurtulmaya çalışmaz; bilakis o huyların düşüklüğünü ve çirkinliğini bildikleri halde bu konuda ısrar ederler. Eğer bu insanlar, sakındırma yoluyla bu çirkinliklerden vazgeçmezse onların ahlâkî eğitimi için baskı, korku ve cezadan başka bir yol yoktur.

وذلك أن الإنسان، إنما يتميز عن البهائم بالفكر والتمييز. فإذا لم يستعملهما كان مشاركاً للبهائم في عاداتها، والشهوات مستولية عليه، والحياء غائب عنه، والغضب يستفزه، والسكينة غير حاضرة له، والحرص والاحتشاد ديدنه، والشره لا يفارقه. فالناس مطبوعون على الأخلاق الرديئة، منقادون للشهوات الدنيئة.

ولذلك وقع الافتقار إلى الشرائع والسنن والسياسات المحمودة، وعظم الانتفاع بالملوك الحسنى السيرة، ليردعوا الظالم عن ظلمه، ويمنعوا الغاصب عن غصبه، ويعاقبوا الفاجر على فجوره، ويقمعوا الجائر حتى يعود إلى الاعتدال في جميع أموره.

١٠ فالأخلاق المكروهة في طباع الناس. إلا أن منهم من يتظاهر بها، وينقاد لها، وهم أشرار الناس. ومنهم من يتنبه (بجودة الفكر وقوة التمييز) على قبحها، فيأنف منها ويتصنع لاجتنابها؛ وذلك يكون عن طبع كريم، ونفس شريفة. ومنهم من لا يتنبه لذلك؛ إلا أنه إذا بُنِّه عليه، أحسَّ بقبحه، فزُبَّما حمل نفسه على تركه. ومنهم من، إذا تنبَّه لِمَا فيه من النقائص أو بُنِّه عليها، ورام العدول عنها، تعذَّر عليه ذلك، ولم يطاوعه طبعه، وإن كان مؤثراً للعدول عنها، مجتهداً في ذلك. وهذه الطائفة تحتاج إلى أن ترشد إلى طريق التدريب والتعمل للعادات المحمودة. حتى تصير إليها على التدريج. ومن الناس من، إذا تنبَّه على الأخلاق الرديئة أو بُنِّه عليها، فلا يحنَّ إلى تجنبها، ولا تسمح نفسه لمفارقتها، بل يؤثر الإصرار عليها، مع علمه برداءتها وقبحها. ٢٠ وهذه الطائفة ليس إلى تهذيبها طريق، إلا بالقهر والتخويف والعقوبة، إن لم يردعها الترهيب.

Övgüye değer huylara gelince; onlar her ne kadar bazı insanlarda doğuştan bulunuyorsa da birçoğunda durum böyle değildir. Ancak onlar da eğitim ve alışkanlık edindirme vasıtasıyla öncekiler gibi olabilirler ve güzel huylara aşinalık kazanıp onları benimseyerek güzel ahlâk mertebesine yükselebilirler. Bununla birlikte bazen insanlar arasında, tabiatı, 5 iyi alışkanlıkları ve güzel huyları kabul etmeyenler vardır. Bu durum, onun özünün çirkinliğinden ve tabiatının kirliliğinden kaynaklanır. Bu taifedeki insanlar, kendileri için kurtuluş ümidi olmayan kötü kişilerdir. İnsanların büyük bir kısmı da -her ne kadar tabiatları bir kısmından 10 kaçınsa da- güzel huylardan birçoğunu elde eder. İşte onlar kötü olarak addedilmezler; ancak iyilikteki dereceleri kendilerinde olan güzellikler ölçüsündedir.

فأما الأخلاق المحمودة فإنها وإن كانت في بعض الناس غريزة فليست في جميعهم. وإن الباقين قد يمكن أن يصيروا إليها بالتدرب والرياضة ويترقوا إليها بالاعتیاد والألفة. ومع هذه الحال فقد يكون في الناس من لا يقبل طبعه العادات الحسنة، ولا الخلق الجميل؛ وذلك يكون لرداءة جوهره وخبث عنصره. وهذه الطائفة من جملة الأشرار، الذين لا يرجى صلاحهم. وكثير من الناس من يقبل كثيرا من الأخلاق المحمودة، وينبو طبعه عن بعضها. وليس يُعدّ هذا شريرا، بل تكون رتبته في الخير بحسب محاسنه.

[İKİNCİ BÖLÜM]

[AHLÂKIN (HUYLARIN) BİRBİRİNDEN FARKLI OLMASINI ZORUNLU KILAN NEDEN: NEFSİN GÜÇLERİ]

Huyların (ahlâkın) birbirinden farklı oluşunu zorunlu kılan neden
5 nefstir. Nefsin üç gücü bulunmaktadır. Bu güçler aynı zamanda “nefs-
ler” olarak da adlandırılır. Bunlar: Şehvânî nefs (arzu gücü), gazabî
nefs (öfke gücü) ve düşünen nefstir (düşünme gücü). Bütün huylar bu
güçlerden meydana çıkar. Huyların bir kısmı bu güçlerin sadece birine
özü, bir kısmında iki güç birden ortak ve bir kısmında da her üç güç
10 ortak olarak bulunmaktadır. Bu güçlerden bazıları insan ve onun dışın-
daki diğer tüm canlılar için ortak olduğu gibi bazıları da yalnızca insanda
bulunur.

[ŞEHVÂNÎ NEFS]

Şehvânî nefs, insan ve onun dışındaki tüm canlılar için ortaktır.
15 Onunla, yeme, içme ve cinsel münasebet isteği gibi cismânî [bedensel]
arzu ve hazlar meydana gelir. Bu nefis oldukça güçlüdür. O kadar ki in-
san onu kontrol altına alıp edep eğitiminden geçirmediğinde o, insanı
kontrolü ve yönetimi altına alır. Bu şekilde insanı kontrolü altına aldı-
ğında onun eğitimi, zapt edilmesi ve boyun eğdirilmesi zorlaşır. Ayrıca
20 bu nefis, insana hâkim olup onu yönetmeye başlayınca ve insan ona
bağlanınca, insandan çok hayvanlara benzemeye başlar. Çünkü artık
insanın amaçları, istekleri ve gayesi yalnızca haz ve arzulara hasredilmiş
olur. İşte bunlar da hayvanların alışkanlıklarıdır.

Kim bu sıfatlarla vasıflanırsa onun utanması azalır, ahmaklığı artar
25 ve faziletli kişilerden hoşlanmaz. Aynı zamanda o, yalnızlığa yönelir ve
insanların bir araya geldiği meclislerden uzaklaşır. Hem de ilim ehli
insanları sevmez, dindar ve takva sahibi kişilerden nefret eder. Gü-
nahkâr kişileri sever; çirkin şeylerden ve onları çok fazla zikredip duy-
maktan da hoşlanır ve haz alır. Saldırgan kimselerle muaşeret içinde
30 olmaktan keyif alır. Böylece şaka ve eğlence hali kendisine galip gelir.

[القسم الثاني]

[العلّة الموجبة لاختلاف الأخلاق هي قُوى النفس]

فأما العلة الموجبة لاختلاف الأخلاق، فهي النفس. وللنفس ثلاث قُوى، وهي تسمى أيضا نفوسا؛ وهي النفس الشهوانية، والنفس الغضبية، والنفس الناطقة. وجميع الأخلاق تصدر عن هذه القُوى. فمنها ما يختص بإحداهن، ومنها ما يشترك فيها قوتان، ومنها ما يشترك فيها القُوى الثلاث. ومن هذه القُوى ما يكون للإنسان وغيره من الحيوان، ومنها ما يختص به الإنسان فقط.

[النفس الشهوانية]

١٠ أما النفس الشهوانية فهي للإنسان ولسائر الحيوان. وهي التي تكون بها جميع اللذات والشهوات الجسمانية، كالقرم إلى المآكل والمشارب والمباضعة. وهذه النفس قوية جدًا: متى لم يقهرها الإنسان ويؤدبها، ملكته واستولت عليه. فإذا استولت عليه، عثر تهذيبها، وصعب قمعها وتذليلها. فإذا تمكّنت هذه النفس من الإنسان، وملكته، وانقاد لها، كان بالبهايم أشبه منه بالناس. لأن أغراضه ومطلوباته وهِمّته تصير أبدا مصروفة إلى الشهوات واللذات فقط. وهذه هي عادات البهايم.

ومن يكون بهذه الصفة، يقلّ حياؤه، ويكثر خُرْفُه، ويستوحش من أهل الفضل، ويميل إلى الخلوات، وينقبض عن المجالس الحفلة، ويبغض أهل العلم، ويشنأ أهل الورع والنسك، ويؤدّ أصحاب الفجور، ويستحبّ الفواحش ويكثر من ذكرها، ويلدّ ٢٠ باستماعها ويُسرّ بمعاشرة السفهاء، ويغلب عليه الهزل وكثرة اللّهُو.

Bu durumda olan birisi, günahlara, çirkin olan şeylere yönelir ve belalara bulaşır. Niceleri vardır ki hazlara olan sevgisi onu kötü yollardan mal kazancına yöneltir ve nefsi haksız yere gasp etmeye, hırsızlığa, hıyanete ve hakkı olmayan malı elde etmeye götürür. Çünkü hazlar ancak mal
5 [zenginlik] ve şöhretle meydana gelir. Hazları seven kişi için bir malı başka yollardan elde etmek imkânsızlaşırsa arzusu onu bu malı gayri-meşru yollardan elde etmek için cesaretlendirir.

Arzularının kendisini bu raddeye getirdiği kişi insanların en kötü halde olanıdır. Böyle birisi çirkinliklerinden korkulan, kendinden nefret
10 edilen ve uzaklaşmak istenen kötü bir kişidir. Böyle kişilerin kontrol altına alınmaları, edep eğitiminden geçirilmeleri, toplum içine karışmayacak şekilde halktan ayrı tutulup uzaklaştırılmaları siyasî yöneticilerin yapması gereken bir şeydir. Bu kötü vasıflı kişilerin, insanların arasına karışması, özellikle de gençler için, zararlıdır. Çünkü genç birisi çabuk
15 etkilenir ve nefsi, arzulara yönelecek tabiatla olur. Zira o, başkasının bu arzulara kapılıp onları güzel bulduğunu ve elde etmeye çalıştığını görünce kendisi de bu kişiyi izlemeye ve onun haz aldığı şeylerle mutlu olmaya yönelecektir. Şehvânî nefsin kontrol edip yönetebilen kişi ise nefsin dizginler ve arzuları konusunda iffetli olmaya başlar. Hem de
20 çirkinliklerden çekinir, sakıncalı şeylerden korunur ve hazlarla ilgili hususlarda doğru istikamet üzere olur.

İnsanların arzuları ve hazları konusunda alışkanlıklarının farklı farklı olmasını zorunlu kılan neden -ki bu konuda bazıları iffetli bazıları iffetsiz olabilmektedir- şehvânî nefsin hallerinin farklı oluşudur. Eğer
25 şehvânî nefis, ahlâk ve edep eğitiminden geçirilmişse sahibi de nefsinin zapt edebilen iffetli birisi olur. Aksine şehvânî nefis, sahibine hükmedecek şekilde başıboş bırakılmış ve ihmal edilmişse o zaman da sahibi kötü ve iffetsiz birisi olur. Bundan ötürüdür ki insanın kendi idaresi ve takibi altında olacak şekilde şehvânî nefsinin te'dib etmesi ve eğitmesi
30 zorunludur. Böylelikle insan onu ihtiyacı olan yerlerde kullanabilir ve çirkin hazlar, kötü arzular gibi gerekli olmayan yerlerde de ondan uzak durabilir.

وقد يصير من هذه حاله إلى الفجور، وارتكاب الفواحش، والتعرض للمحظورات. وربما دَعَتْهُ مَحَبَّةُ اللَّذَّاتِ إِلَى اكْتِسَابِ الْأَمْوَالِ مِنْ أَقْبَحِ وَجُوهِهَا. وربما حملته نفسه على الغضب، والتلصُّص، والخيانة، وأخذ ما ليس له به حَقٌّ. فَإِنَّ اللَّذَّاتِ لَا تَتِمُّ إِلَّا بِالْأَمْوَالِ وَالْأَعْرَاضِ. فَمُحِبُّ اللَّذَّاتِ، إِذَا تَعَذَّرَتْ عَلَيْهِ الْأَمْوَالُ مِنْ وَجُوهِهَا، جَسَّرَتْهُ شَهْوَتُهُ عَلَى اكْتِسَابِهَا مِنْ غَيْرِ وَجُوهِهَا.

وَمَنْ تَنْتَهِي بِهِ شَهْوَاتُهُ إِلَى هَذَا الْحَدِّ، فَهُوَ أَسْوَأُ النَّاسِ حَالًا، وَهُوَ مِنَ الْأَشْرَارِ الَّذِينَ يَخَافُ خَبْثُهُمْ، وَيُسْتَوْحَشُ مِنْهُمْ، وَيُسْتَرَوَحُ إِلَى الْبَعْدِ عَنْهُمْ. وَيَصِيرُ وَاجِبًا، عَلَى مَتَوَلِّيِ السِّيَاسَاتِ، تَقْوِيمُهُمْ وَتَأْدِيبُهُمْ وَإِبْعَادُهُمْ وَنَفْيُهُمْ، حَتَّى لَا يَخْتَلِطُوا بِالنَّاسِ. فَإِنَّ فِي اخْتِلَاطِ مَنْ هَذِهِ صِفَتُهُ بِالنَّاسِ، مُضَرَّةٌ لَهُمْ، وَخَاصَّةٌ لِأَحْدَاثِهِمْ. فَإِنَّ الْحَدَثَ سَرِيعَ الْإِنْطِبَاعِ، وَنَفْسُهُ مَجْبُولَةٌ عَلَى الْمِيلِ إِلَى الشَّهْوَاتِ. فَإِذَا شَاهَدَ غَيْرَهُ مُرْتَكِبًا لَهَا، مُسْتَحْسِنًا لِلْأَنَّهُمَا كَ فِيهَا، مَالٌ هُوَ أَيْضًا إِلَى الْإِقْتِدَاءِ بِهِ وَإِلَى مُسَاعَدَةِ لَذَّتِهِ. وَأَمَّا مَنْ مَلَكَ نَفْسَهُ الشَّهْوَانِيَّةَ وَقَهَرَهَا، كَانَ ضَابطًا لِنَفْسِهِ، عَفِيفًا فِي شَهْوَاتِهِ مُحْتَشِمًا مِنَ الْفَوَاحِشِ، مُتَوَقِّيًا مِنَ الْمَحْظُورَاتِ، مَحْمُودِ الطَّرِيقَةِ، فِي جَمِيعِ مَا يَتَعَلَّقُ بِاللَّذَّاتِ.

فَالْعَلَّةُ الْمَوْجِبَةُ لِاخْتِلَافِ عَادَاتِ النَّاسِ، فِي شَهْوَاتِهِمْ وَلَذَّاتِهِمْ، وَعَفَّةُ بَعْضِهِمْ وَفُجُورُ بَعْضِهِمْ، هِيَ اخْتِلَافُ أَحْوَالِ النَّفْسِ الشَّهْوَانِيَّةِ. فَإِنَّهَا، إِذَا كَانَتْ مَهْذَبَةً مُؤَدَّبَةً، كَانَ صَاحِبُهَا عَفِيفًا ضَابطًا لِنَفْسِهِ. وَإِذَا كَانَتْ مُهْمَلَةً مَرْسَلَةً، مَالِكَةً لِمُصَاحِبِهَا، كَانَ صَاحِبُهَا فَاجِرًا شَرِيرًا. وَإِذَا كَانَتْ مُتَوَسِّطَةً الْحَالِ، كَانَتْ رَتَبَةً صَاحِبِهَا فِي الْعَفَّةِ كَرْتَبَتِهَا فِي التَّأَدُّبِ. فَمَنْ أَجَلَ ذَلِكَ وَجِبَ أَنْ يُؤَدَّبَ الْإِنْسَانُ نَفْسَهُ الشَّهْوَانِيَّةَ وَيَهْذَبُهَا. حَتَّى تَصِيرَ مُنْقَادَةً لَهُ، فَيَكُونُ هُوَ مَالِكُهَا؛ فَيَسْتَعْمِلُهَا فِي حَاجَاتِهِ الَّتِي لَا غِنَى عَنْهَا، وَيَكْفِيهَا عَمَّا لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَيْهِ مِنَ الشَّهْوَاتِ الرَّدِيئَةِ وَاللَّذَّاتِ الْفَاحِشَةِ.

[GAZABÎ NEFS]

Gazabî nefse gelince bunda da aynı şekilde insan ve diğer canlılar ortaklırlar. Bu nefse öfke, cüretkârlık ve galip olma isteği meydana gelir. Bu nefis, şehvânî nefsten daha kuvvetlidir ve etkisi altına alıp yönetmeye başladığında sahibine şehvânî nefsten daha çok zarar verir. Zira insan gazabî nefis tarafından yönetilince çok öfkelenir ve bozgunculuğu ortaya çıkar; kini şiddetlenir, yumuşak huyluluğu ve ağır başlılığı yok olur. Aynı şekilde böyle kişilerin cüretkârlığı güçlenir, öfkelenildiği zaman, öfke duyduğu kişilere saldırma ve onlardan intikam alma hisleri çabuk ortaya çıkar. Ayrıca düşmanını cezalandırmada haddi aşar, ona saldırıda ve ondan intikam almada aceleci davranarak ona karşı çirkin şeyler yapmaya başlar; sürekli söver ve çirkin sözler söyler. Bu alışkanlıklar insanda sürekli olursa, kişi insanlardan çok yırtıcı hayvanlara benzemeye başlar.

Bazen bu huylar, toplumu silah taşımaya sevk eder ve insanlar yaralama-öldürme eylemlerine kalkışabilir. Bazen daha da ileriye giderek kızgınlık anında kardeşlerine, akrabalarına, kölelerine ve hizmetçilerine silahla baskı kurmaya yönelebilirler. Bu şekilde öfkelenip de düşman kesildiği kimseden intikam almaya güç yetiremeyince de insan, bu halden ötürü kendine zarar verip sövüp sayarak kendini hor görmeye başlar. Hatta böyle kişiler arasında kendilerini tokatlayıp, saçını-sakalını yolarak elini ısırarak ve kendilerine sövme derecesine varanlar da bulunmaktadır.

Ayrıca gazabî nefsin yönettiği bir kişi üstünlük sevdasına tutulur. Kendine eziyet eden ve düşman olan kişilere saldırmaya başlar. Hakkı olmadığı halde ötekilerin lideri olmaya göz koyar. Hatta bu liderliği meşru yollardan elde edemezse çirkin hilelerle ona ulaşmayı göze alır ve böylece mümkün olan bütün kötülükleri kullanır. Bu fiiller sahibini zor duruma düşürür, belalara ve tehlikelere sokar. Çünkü insan başkalarına saldırıp onlarla düşman olduğunda, başkaları da ona saldırır ve düşman olurlar. Aynı şekilde kişi başkalarına hücum ettiğinde ve kötülük yaptığında, onlar da o kişiye hücum eder ve kötülük yaparlar.

[النفس الغضبيّة]

فأما النفس الغضبية، فيشترك فيها أيضا الإنسان وسائر الحيوان. وهي التي يكون بها الغضب، والجرأة، ومحبة الغلبة. وهذه النفس أقوى من النفس الشهوانية وأضرّ بصاحبها، إذا ملكته وانقاد لها. فإن الإنسان، إذا انقاد للنفس الغضبية، كثر غضبه وظهر خرقه، واشتدّ حقه، وعدم حلمه ووقاره، وقويت جرأته وتسرع عند الغضب إلى الانتقام والإيقاع بمغضبيه، والوثوب بخصومه، فأسرف في العقوبة وزاد في التشفي، فأكثر السبّ وأفحش فيه. فإذا استمرت هذه العادات بالإنسان، كان بالسباع أشبه منه بالناس.

١٠ ربما حمل قوما على حمل السلاح وربما أقدموا على القتل والجرح وربما وثبوا بالسلاح على إخوانهم وأولياهم وعبيدهم وخدمهم، عند الغضب من اليسير من الأمور. وربما غضب من هذه حالته ولم يقدر على الانتقام من خصمه فيعود بالضرر والسبّ والألم على نفسه: فمنهم من يلطم وجهه ويتنفّ لحيته ويعضّ يده، ويسبّ نفسه، ويذكر ١٥ عرضه.

وأیضا فإن من تملكه النفس الغضبية يكون محبّا للغلبة، متوثبا على من آذاه، مقدما على كل من ناوأه، طالبا للترؤس من غير وجهه. فإذا لم يتمكن من الرئاسة من وجهها توصل إليها بالحيل الخبيثة، فاستمعل كل ما يمكنه من الشر. وهذه الأفعال تورط صاحبها وتوقعه في المهاوي والمهالك. ٢٠ فإن من وثب على الناس، وثبوا عليه؛ ومن خاصمهم خاصموه؛ ومن أقدم عليهم، أقدموا عليه؛ ومن تشرر عليهم قصدوه بالشر.

Belki de insan düşmanına saldırdığında düşmanı ondan daha saldırgan olur ve kötülükle muamele ettiğinde daha kötüsüyle karşılık görür. Bu durumdaki bir kişiye haset, kin, inatçılık ve zulüm hisleri baskın gelebilir. Bazen de bu insanlar, gayrimeşru yollardan mal edinmek ve onları gasp, baskı ve zulümle ele geçirmek için üstünlük arzusu ve liderlik isteği içinde olabilirler. Üstün gelme arzusuyla düşman gördükleri kimseleri hiç düşünmeden öldürmeye girişebilirler. Hatta bu işin sonu onları tamamen yok olmaya ve helak olmaya götürebilir.

Hâlbuki gazabî nefsin kontrol edip, ahlâk ve edep eğitiminden geçiren kişi, övgüye değer bir yol üzere yumuşak huylu, ağır başlı ve adil birisi olur. İnsanların öfke ve bozgunculuk, yumuşak huyluluk ve saldırganlık hususunda alışkanlıklarının birbirinden farklı olmasını gerektiren neden, gazabî nefsin hallerinin farklı farklı olmasıdır. Gazabî nefis kontrol edilip boyun eğdirilirse sahibi yumuşak huylu ve ağırbaşlı olur; aksine ihmal edilir ve sahibini etkisi altına alırsa bu sefer sahibi öfkeli, saldırgan, zalim ve despot olur. Gazabî nefsi orta halli olan kişi, kendisi de orta halli olur ve nefsi ne kadar edep eğitimi almışsa o kadar yumuşak huylu birisi olur. İşte bundan dolayı insanın, gazabî nefsin kontrolünü eline geçirene kadar onu eğitmesi gerekir ki böylelikle onu yönetebilsin ve kullanılması gereken yerlerde kullanabilsin.

Bu nefsin de övgüye değer faziletleri vardır. Değersiz işlere tenezzül etmemek, hakiki liderliği istemek ve yüksek mevkileri talep etmek bunlardandır. İşte bu övgüye değer huylar gazabî nefsin fiilleridir. İnsan, ahlâk ve edep eğitimi ile gazabî nefsi idare etmeye başlarsa onu güzel işlerde kullanır ve kötü fiillerden uzak tutar. Böylece kendisi iyi halli, doğru yollu birisi olur.

[DÜŞÜNEN (NÂTIK) NEFS]

Düşünen nefis, kendisiyle, insanın diğer bütün canlılardan ayrıldığı nefstir. Bu nefisle düşünme, hatırlama, ayırt etme ve anlama meydana gelir.

وربما سفه الإنسان على خصمه، وكان الخصم أسفه منه. فإن ناله بسوء، قابله ذاك بأكثر منه. وقد يغلب على من هذه حاله الحسد، والحقْد، والقحّة، واللجاج والجور. وقد يحمل هؤلاء محبة الغلبة، وطلب الرئاسة على اكتساب الأموال من غير وجوهها، وأخذها بالغضب والغلبة والظلم. وربما فعلوا على محبة الغلبة، من يناوئهم؛ وقد يفعلون ذلك من غير روية، فيؤول الأمر بهم إلى البوار والاستئصال.

فأما من ساس نفسه الغضبية وأدبها وقمعها، كان رجلاً حليماً، وقوراً عادلاً، محمود الطريقة. فالعلة الموجبة لاختلاف عادات الناس في غضبهم وخرقهم، وحلم بعضهم، وسفاهة بعض، هي اختلاف أحوال النفس الغضبية. فإذا كانت مذلة مقهورة كان صاحبها حليماً وقوراً. وإذا كانت مهملة مستولية على صاحبها، كان صاحبها غضوباً سفيهاً ظلوماً غشوماً. وإذا كانت متوسطة الحال كان صاحبها متوسط الحال، رتبته في الحلم كرتبة نفسه الغضبية في التأدب. فمن أجل ذلك وجب أن يروض الإنسان نفسه الغضبية حتى تنقاد له، فيملكها ويستعملها في المواضع التي يجب استعمالها فيها.

ولهذه النفس أيضاً فضائل محمودة، وذلك أن الأنفة من الأمور الدنيئة، ومحبة الرئاسة الحقيقية، وطلب المراتب العالية. وهذه الأخلاق المحمودة هي من أفعال النفس الغضبية. فإذا ملك الإنسان هذه النفس بالتأديب والتهذيب، واستعملها في الأمور الجميلة وكفها عن الأفعال المكروهة، كان حسن الحال محمود الطريقة.

[النفس الناطقة]

فأما النفس الناطقة فهي التي بها يتميز الإنسان من جميع الحيوان. وهي التي بها يكون الفكر والذكر، والتمييز والفهم.

İnsanın şerefi onunla ortaya çıkar ve bu sayede insan yüce bir gaye sahibi olur. Hatta insan bu nefsinden ötürü kendisiyle gurur duyar. Bu nefisle insan güzelin güzel, çirkinin çirkin olduğunu anlar. Ayrıca insanın düşünen nefisle nefsin diğer iki gücünü eğitmesi ve onları zapt edip kontrol etmesi mümkündür ki bu güçler gazabî ve şehvânî güçlerdir. Yine insan onunla işlerin sonunu akledebilir ve onları öncesinden karşılayıp ne olacağını anlayabilir.

Bu nefsin de yine faziletleri ve reziletleri vardır. Faziletlerine gelince bunlar; ilimleri ve adabı elde etmek, sahibini reziletlerden ve çirkinliklerden alıkoymak, diğer iki nefsi [şehvânî ve gazabî nefslar] kontrol edip ona edep eğitimi vermektir. Aynı zamanda sahibine kazancını ve maişetini elde etmede, mertliğe ve güzelliklere ulaşmada yol göstermesi de onun faziletlerindendir. Yine bu nefis sahibini iyi fiillere, sevgi ve inceliğe, iyi niyetliliğe, yumuşak huyluluğa, utanma duygusuna, iffete, takvalı olmaya ve güzel [meşru] yollardan liderlik isteğine yönlendirir. Bu nefsin reziletlerine gelince; kötü niyetli olmak, yalan, hilekârlık, dalkavukluk, haset, fenalık ve riyakârlık bunlardandır. Bu nefis tüm insanlarda bulunmaktadır. Ancak insanların bazısında faziletler galip gelir de bu insanlar faziletleri güzellikle benimser ve onları eyleme geçirirler. Bazısında ise reziletler baskın olur da insanlar onlara alışır ve böylece reziletler insanlarda kalıcı hale gelir. Kimi insanlarda ise fazilet ve reziletlerin bir kısmı bir araya gelmiş olabilir.

Bu alışkanlıklar birçok insanda, zorlama olmadan, bir tür tabiat ve fıtrat olarak bulunabilir. Tabiatında güzel alışkanlıkları bulunduranlara gelince bu durum, söz konusu insanlardaki düşünen nefsin güçlü olmasından ve onların asaletinden kaynaklanır. Tabiatlarında çirkin alışkanlıklar bulunduranlar ise düşünen nefsinin zayıf ve özlerinin kötü olmasından dolayı bu durumdadır. Kendinde faziletlerin ve reziletlerin bir arada toplandığı kişilerdeki düşünen nefis ise orta seviyeliştir.

Birçok insan da bu alışkanlıkları, iyi ve kötü huyların çoğunu sonradan kazanır. Bu durum insanın yetiştiği çevreye, çevresindekilerin ve görüşüp tanıştığı kişilerin ahlâkına göre meydana gelir. Ayrıca vaktini birlikte geçirdiği ve şöhretinden dolayı örnek gösterilip de mevkiine özendiği kişilere göre de alışkanlıklar oluşur.

وهي التي بها شرف الإنسان، وعظمت همّته، فأعجب بنفسه. وهي التي بها يستحسن المحاسن ويستقبح المقابح. وبها يمكن الإنسان أن يهذب قوَّته الباقيتين (وهما الشهوانية والغضبية)، ويضبطهما ويكفّهما. وبها يفكر في عواقب الأمور فيبادر باستدراكها من أوائلها.

٥ ولهذه النفس أيضا فضائل ورذائل. أما فضائلها، فاكْتساب العلوم والآداب؛ وكف صاحبها عن الرذائل والفواحش؛ وقهر النفسين الآخرين وتأديبهما؛ وسياسة صاحبها في معاشه ومكسبه ومروءته وتجميله؛ وحث صاحبها على فعل الخير، والتودد، والرقّة، وسلامة النية والحلم والحياء، والنسك والعفة؛ وطلب الرئاسة من الوجوه الجميلة. ١٠ وأما رذائلها فالخبث والحيلة والخديعة والملق والمكر والحسد والتشرّر والرياء. وهذه النفس هي لجميع الناس. إلا أن منهم من تغلب عليه فضائلها، فيستحسنها ويستعملها. ومنهم من تغلب عليه رذائلها فيألفها ويستمرّ عليها. ومنهم من تجتمع فيه بعض الفضائل، وبعض الرذائل.

١٥ وهذه العادات قد يكون في كثير من الناس سجية وطبعاً، لا بتكلف. فأما المطبوع على العادات الجميلة منها، فيكون لقوّة نفسه الناطقة وشرف عنصره. وأما المطبوع على العادات المكروهة، فلضعف نفسه الناطقة وسوء جوهره. وأما الذي تجتمع فيه فضائل ورذائل، فهو الذي تكون نفسه الناطقة متوسطة الحال.

٢٠ وقد يكتسب أكثر الناس هذه العادات وجميع الأخلاق جميلها وقبيحها، اكتساباً. وذلك يكون بحسب منشأ الإنسان، وأخلاق من يحيط به ويشاهده وبحسب رؤساء وقته، ومن يشار إليه بالنباهة ويغبط على رتبته.

Gençler huylarını/ahlâkını daha çok dostlarından ve yakınlarından, ebeveyninden, ailesinden ve büyük ailesinden edinir. Bu nedenle şayet söz konusu kişiler kötü ahlâklı ve yolu bozuk kimseler olursa onlar arasındaki gençler de kötü ahlâklı ve çirkin alışkanlıkları olan kişiler haline gelir. Aynı şekilde gençler, liderleri ve mevkilerine gıpta ettikleri kendilerinden üstün kimseleri görünce de onlara benzemek ve onların ahlâklarını edinmek ister. Dolayısıyla eğer bu kimseler ahlâkî eğitimden geçmiş ve temiz bir hayata sahip kişilerse, onlara benzeyen de güzel ahlâklı ve doğru istikamet üzere olur. Tam tersine bu kişiler kötü ve cahil kimselerse, onları gören ve yollarını izleyen de kötü ve cahil olur. İnsanların birçoğunun ahlâkı bu şekildedir. Cahillik, kötülük, fenalık, hırs ve haset onlara hâkim olmuştur. Tabii olarak insanların bazısı bazısını takip etmekte ve başkasının peşinden giden kimse, izlediği kişinin hayatına daima tâbi olmaktadır. Bu nedenle kendisine tâbi olunan kimselere kötülük ve cahillik hâkim olursa onların çocukları, gençleri ve kendilerini izleyenler de zorunlu olarak onlar gibi olur.

İnsanların faziletleri ve idare biçimleri hususunda birbirlerinden farklı olmasını ve kimisinde iyiliğin, kimisinde ise kötülüğün baskın olmasını zorunlu kılan neden, onların düşünen nefslerinin birbirlerinden farklı olmasıdır. Eğer düşünen nefs diğer iki nefse [şehvânî ve gazabî] hâkim olabilecek şekilde iyi ve faziletli olursa sahibi de iyi, adil ve doğru yaşayan birisi olur. Eğer düşünen nefs diğer iki nefsi başıboş bırakacak şekilde kötü ve fena olursa sahibi de cahil, kötü ve fena olur. Bundan dolayı insanın düşünme yetisini kullanması ve huylarının farkında olması gerekir. Bu şekilde onlardan güzel ve iyi olanlarını seçmeli, çirkin ve kötü olanlarından yüz çevirmelidir. Ayrıca insan kendini iyi kimselere benzemeye ve kötü kişilerin çirkinliklerinden uzak durmaya zorlamalıdır. Bunu yaptığı zaman gerçek manada insan olmayı gerçekleştirmiş ve bizatihi liderliği hak etmiş olur.

فإن الحدث والناشئ يكتسب الأخلاق ممن يكثُر ملابسته ومخالطته ومن أبويه وأهله وعشيرته. فإذا كان هؤلاء سيئ الأخلاق، مذمومي الطريقة، كان الحدث والناشئ بينهم أيضا سيئ الأخلاق مكروه العادات. وإذا لحظ الحدث أيضا أهل الرئاسة ومن فوقه، وغبطهم على مراتبهم، أثر التشبه بهم، والتخلُّق بأخلاقهم. فإن كانوا مهذبي الأخلاق، حسني السيرة كان المتشبه بهم حسن الأخلاق مرضي الطريقة. فإن كانوا أشرارا جهالا، خرج الغابط لهم، السالك طريقهم شريرا جاهلا. وهذه الحال هي أخلاق أكثر الناس؛ فإن الجهل والشر والخبث والشره والحسد غالب عليهم. والناس بالطبع يقتدي بعضهم ببعض، ويحتذي التابع أبدا سيرة المتبوع. وإذا كان الغالب عليهم الشر والجهل، كان واجبا أن يقتدي أحداثهم وأولادهم وأتباعهم بهم.

فالعلة الموجبة لاختلاف أخلاق الناس، في سياساتهم وفضائلهم، وغلبة الخير والشر عليهم، هي اختلاف قوّة النفس الناطقة فيهم. إذا كانت خيرة فاضلة قاهرة للنفسين الباقيتين، كان صاحبها خيرا، عادلا، حسن السيرة. وإذا كانت شريرة خبيثة، مهملة للنفسين الآخرين، كان صاحبها شريرا خبيثا جاهلا. فمن أجل ذلك، وجب أن يعمل الإنسان فكره، ويميز أخلاقه، ويختار منها ما كان مستحسانا جميلا، وينفي منها ما كان مستنكرا قبيحا، ويحمل نفسه على التشبه بالأخيار، ويتجنب كل التجنب عادات الأشرار. فإنه إذا فعل ذلك، صار للإنسانية متحققا، وللرئاسة الذاتية مستحقا.

[ÜÇÜNCÜ BÖLÜM]

[İYİ VE KÖTÜ HUYLAR (AHLÂK)]

[İYİ HUYLAR]

Huyların (ahlâk) türlerini ve kısımlarını şimdi tarif edeceğiz. On-
5 ların bir kısmı, güzel görülüp elde edilmeye çalışılan ve fazilet sayılan
huylardır. Bir kısmı da çirkin ve kötü görülen, böylece noksanlık ve
ayıp sayılan huylardır. İşte bizim tarifimize göre huylar şu şekildedir:

Fazilet sayılan huylar şunlardır:

[1-] **İffet:** Nefsi arzulardan alıkoymak ve bedeni ayakta tutacak,
10 sıhhatini koruyacak kadarıyla yetinmesi için nefsi zorlamaktır. Bütün
hazlarda aşırılıktan ve eksiklikten kaçınıp dengeli olmaya yönelmektir.
Arzular konusunda itidal üzere, sevilen ve razı olunan bir yöntemle ye-
tinmektir. Kaçınılamayacak miktarda ihtiyacın ortaya çıktığı vakitler-
de, daha fazlasına ihtiyacın olmadığı, daha azıyla da nefsin ve gücünü
15 koruyamayacağı miktarla, bu arzuyu sınırlamaktır. İşte bu hal iffetin
zirvesidir.

[2-] **Kanaat:** Hayatını devam ettirecek kadarıyla yetinmek, yaşamı
kolaylaştıracak kadarına razı olmaktır. Mal kazanmaya ve yüksek mev-
kilere rağbet etmek ve onları tercih etmekle birlikte bu konuda hırslı
20 olmamaktır. Ayrıca nefsi bu konuda kontrol edip azına kanaat getir-
mektir. Bu huy insanların orta halli olanları ve daha düşük durumda
olanları için güzel sayılır. Hükümdarlar ve yüksek mevkilerdeki insanlar
için ise güzel görülmez ve fazilet sayılmaz.

[3-] **Kötülükten Korunma (Tasavvun):** Bayağılıktan kaçınmak-
25 tır. Çirkin şakalardan, çirkin söz söyleyenlerin arkadaşlığından ve on-
ların meclislerinde bulunmaktan sakınmak, kötülükten korunmaktır.

[القسم الثالث]

[في الأخلاق الحسنة والرديئة]

[في الأخلاق الحسنة]

فأما أنواع الأخلاق وأقسامها، وما المستحسنة منها، وما المستحب
اعتياده ويعد فضائل، وما المستقبح منها، المكروه، ويعد نقائص
ومعايب فهي الأنواع التي نحن واصفوها.

أما التي تعد فضائل:

فإن منها العفة: وهي ضبط النفس عن الشهوات؛ وقصرها على
الاكتفاء بما يقيم الجسد ويحفظ صحته فقط؛ واجتناب السرف
والتقصير في جميع اللذات، وقصد الاعتدال. وأن يكون ما يقتصر
عليه من الشهوات على الوجه المستحب، المتفق على ارتضائه، وفي
أوقات الحاجة التي لا غنى عنها، وعلى القدر الذي لا يحتاج إلى أكثر
منه، ولا يحرس النفس والقوة أقل منه. وهذه الحال هي غاية العفة.

ومنها القناعة: وهي الاقتصار على ما سنع من العيش؛ والرضى
بما تسهل من المعاش؛ وترك الحرص على اكتساب الأموال، وطلب
المراتب العالية؛ مع الرغبة في جميع ذلك، وإيثاره والميل إليه؛ وقهر
النفس على ذلك، والتقنع باليسير منه. وهذا الخلق مستحسن من
أوساط الناس وأصاغرهم. فأما الملوك والعظماء، فليس ذلك مستحسنا
منهم، ولا تعد القناعة من فضائلهم.

ومنها التصون: وهو التحفظ من التبذل. فمن التصون
التحفظ من الهزل القبيح، ومخالطة أهله، وحضور مجاليسه؛
وضبط اللسان من الفحش، وذكر الخنى والمزح والسخف،

Özellikle insanların toplandığı yerlerde ve edepli kimselerin meclislerinde, çirkin sözler ve ahmakça yapılan müstehcen şakalardan dili muhafaza etmek de böyledir. Şakada aşırıya giden ve çirkinlik yapan kişi ne kadar şaşkındır! Aynı şekilde düşük ve aşağılık insanlardan, onların bulunduğ

5 meclislerden ve arkadaşlıklarından geri durmak, kötü bir yaşam sürmekten ve kötü yollardan mal kazanmaktan yüz çevirmek kötülükten korunmaktır. Yine insanın kınanmasına ve sefil görünmesine sebep olacak şekilde bir şey istemekten yüz çevirmek, güçsüz olana tevazu göstermek, zaruri olmadıkça gereksiz yere yol ortalarında ve sokak-

10 larda fazla bulunmamak kötülükten korunmaktır. Buralarda fazla vakit geçirmek ise ayıptan başka bir şey değildir. Zira insanların en değerlisi ismi bilinip de kendisi bilinmeyendir.

[4-] Yumuşak Huyluluk (Hilm): İnsanın öfkesi arttığı zamanlarda intikam almaya gücü yettiği halde bunu yapmamasıdır. Bu durum

15 özellikle herhangi bir makamı kirletmeye ya da bir yönetimi bozmaya sebep olmadıkça övgüye değer bulunur. Yumuşak huyluluk hükümdar ve liderlerde daha güzel görülür. Çünkü onlar kızdıkları kişilerden intikam almaya daha fazla güç yetirebilirler. Küçükler, anında karşılık verebilecek durumda olsalar bile onların büyüklere karşı yumuşak huylu

20 olması fazilet olarak görülmez. Zira onlar bundan uzak duruyorsa bu durum, yumuşak huyluluk değil korku sayılır.

[5-] Ağırbaşlılık (Vakâr): Gereksiz ve boş sözden, gereksiz yere fazlaca hareketli olmak ve mimiklerle hareket etmekten geri durmaktır. Fazla öfkelenmemek, soru sorulduğunda cevaplamak ve bunu sakın bir

25 şekilde yapmaktır. Ve yine ağır başlılık, bütün işlerde fazlaca girişken ve aceleci davranmaktan uzak durmaktır. Aynı şekilde utanma da ağır başlılık kabîlinden bir fazilettir. Utanma, hoşgörölü olmak ve utanma hissine sahip kişiyi utandıracak söz söylememektir. Bu huylar, bir tür acizlik ve güç yetirememe durumundan kaynaklanmadıkça güzeldir.

وخاصة في المحافل ومجالس المحتشمين. ولا أبهة لمن يسرف في المزمح، ويفحش فيه. ومن التصون أيضا، الانقباض من أذنياء الناس وأصاغرهم ومصادقتهم ومجالستهم؛ والتحرز من المعاش الزرية، واكتساب الأموال من الوجوه الخسيسة؛ والترفع عن مسألة الحاجات للثام الناس وسفلتهم، والتواضع لمن لا قدر له؛ والإقلال من البروز من غير حاجة؛ والتبذل بالجلوس في الأسواق وقوارع الطرق، من غير اضطرار. فإن الإكثار من ذلك لا يخلو من العيوب؛ وأعظم الناس قدرا من ظهر اسمه، وخفي شخصه.

ومنها الحلم: وهو ترك الانتقام عند شدة الغضب، مع القدرة على ذلك. وهذه الحال محمودة ما لم تؤد إلى ثلم جاه، أو فساد سياسة. وهي بالرؤساء والملوك أحسن، لأنهم أقدر على الانتقام من مغضبيهم. ولا يعد فضيلة حلم الصغير عن الكبير وإن كان قادرا على مقابله في الحال؛ فإنه، وإن أمسك عنه، فإنما يعد ذلك خوفا لا حلما.

ومنها الوقار: وهو الإمساك عن فضول الكلام، والعبث، وكثرة الإشارة الحركة فيما يستغنى عن التحرك فيه؛ وقلة الغضب؛ والإصغاء عند الاستفهام؛ والتوقف عند الجواب؛ والتحفظ من التسرع والمبادرة في جميع الأمور. ومن قبيل الوقار أيضا الحياء. وهو غض الطرف، والانقباض عن الكلام، حشمة للمستحيا منه، وهذه العادة محمودة ما لم تكن عن عي ولا عجز.

[6-] **Sevgi (Vüdd):** Arzuya tâbi olmaksızın mutedil bir muhabbet duymaktır. İnsanın sevgisi fazilet ve şeref sahibi, yüce gönüllü, ağırbaşlı ve hayranlık uyandırıcı seçkin kişilere yönelik olduğunda bu huy güzel görülür. Ancak insanların rezil ve düşük olanlarına, kadınlara, gençlere, edepsiz kişiler ve benzerlerine karşı sevgi beslemek gerçekten çirkindir. Sevginin en güzeli, birbirine uygun faziletlerle sahip olan dostlar arasındadır. İşte bu, sevginin en güvenilir ve en sağlamıdır. Ancak sevginin başlangıcı zevk ya da haz elde etme isteği olursa, bu durum güzel karşılanmadığı gibi sevgi de sağlam ve kalıcı olmaz.

[7-] **Merhamet (Rahmet):** Sevgi ve acımanın bileşiminden oluşmuş bir huydur. Ancak nefsindeki bir noksanlıktan veya ortaya çıkan bir sıkıntıdan ötürü kendisine merhametli davranan kişiye karşı merhametli olmak çirkin bir huydur. Merhamet, merhameti gerektiren bir durumdan ötürü merhamet edilen kişiye acımakla birlikte onu sevmektir. Bu hal, sahibini adaletten çıkarıp zulme ve yönetimi bozmaya vardırma-dıkça güzeldir. Ancak kısas anında katile ve suçluya merhamet göstermek güzel değildir.

[8-] **Vefa:** İnsanın, sabırla kendinden fedakârlıkta bulunması ve sö-züne bağlı olmasıdır. Ayrıca kendine zarar veren bir şey de olsa [vefalı olurken] kendini güvenceye almayı göz ardı etmesidir. Nitekim vefa-sından dolayı az da olsa sıkıntıya girmeyen kişiye vefalı denmez. Hatta insanın, nefesine hükmedecek bir şeye kalkışarak kendine zarar vermesi-ne rağmen vefalı olması en iyisidir. Bu, bütün insanların faydalandığı, övgüye değer bir huydur. Vefalı bilinen kişinin sözleri, vaat ettiği her konuda kabul görür. Sözleri kabul gören kişi de büyük bir makam sa-hibi olur. Ancak hükümdarlar bu huydan daha fazla fayda görürler ve ona daha fazla ihtiyaç duyarlar. Çünkü onlar vefası az kimseler olarak bilinseler sözlerine güvenilmez ve istekleri yerine getirilmez. Askerleri ve yardımcıları da onlara güvenmez.

ومنها الوُدّ: وهو المحبة المعتدلة، من غير اتباع الشهوة. والود مستحسن من الإنسان إذا كان وده لأهل الفضل والنبيل، وذوي الوقار والأبهاء والتميزين من الناس. فأما التودد إلى أراذل الناس وأصاغرهم، والأحداث والنسوان، وما شابهم وأهل الخلاعة، فمكروه جدا. ٥ وأحسن الود ما نسجته بين متواليين متناسبي الفضائل، وهو أوثق الود وأثبت. فأما ما كان ابتداءه اجتماعا على هزل، أو لطلب لذة، فليس محمودا وليس بباقي ولا ثابت.

ومنها الرحمة: وهو خلق مركب من الود والجزع. والرحمة لا تكون إلا لمن تظهر منه، لراحمه، خلة مكروهة، إما نقيصة في نفسه، ١٠ وإما محنة عارضة. فالرحمة هي محبة للمرحوم، مع جزع من الحال التي من أجلها رحم. وهذه الحال مستحسنة، ما لم تخرج بصاحبها عن العدل، ولم تنته به إلى الجور، وإلى فساد السياسة. فليس بمحمود رحمة القاتل عند القود، والجاني عند القصاص.

ومنها الوفاء: وهو الصبر على ما يبذله الإنسان من نفسه، ويرهن به لسانه؛ والخروج مما يضمنه، وإن كان مجحفاً به. فليس يعد وفياً ١٥ من لم تلحقه بوفائه أذية، وإن قلت. وكلما أضر به الدخول تحت ما يحكم به على نفسه، كان أبلغ في الوفاء. وهذا الخلق محمود ينتفع به جميع الناس. فإن من عرف بالوفاء كان مقبول القول في جميع ما يعد به. ومن كان مقبول القول، كان عظيم الجاه. إلا أن انتفاع الملوك بهذا الخلق أكثر، وحاجتهم إليه أشدّ. فإنه، متى عرف منهم قلة الوفاء، ٢٠ لم يوثق بمواعيدهم، ولم تتم أغراضهم، ولم يسكن إليهم جندهم وأعوانهم.

[9-] Emanete Riayet Etmek (Edâ'ül-Emâne): İnsanın kendine teslim edilen mal-mülk ve mahrem şeyler hususunda tasarruf edebilecek durumda olmasına rağmen bundan kaçınması ve emaneti sahibine iade etmesidir.

5 **[10-] Sır Tutmak (Kitmânu's-Sır):** Bu huy, ağır başlılık ve emaneti yerine getirmenin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Sırrı ifşa etmek fazla konuşmaktan kaynaklanır. Fazla konuşan birisi ağır başlı değildir. Yine kendine bir mal emanet edilen kişi o emaneti sahibinden başkasına verirse emanete hıyanet etmiş olur. İşte bunun gibi kendine bir sır
10 emanet edilen kişi de onu sahibinden başkasına ifşa ederse emanete hıyanet etmiş olur. Sır tutmak tüm insanlar için övgüye değer bir huydur. Özellikle de sultan(lar)a arkadaşlık eden kimseler için böyledir. Zira onların sırlarının ifşa edilmesi özünde kötü olmakla birlikte, kişiyi de sultanından gelecek büyük bir zarara sürükler.

15 **[11-] Tevazu:** Öne çıkmaktan sakınmak ve geri planda durmaktır. Yüceltmekten, fazlaca itibar görmekten hoşlanmamaktır. Tevazu, kendinde bulunan faziletlerden ötürü insanın üstünlük taslamak ve mal-makamla övünmekten kaçınması; kendini beğenmişlikten ve kibir-
20 den sakınmasıdır. Tevazu ancak büyük (önemli) insanlar, liderler, ilim ve fazilet sahibi kimseler için söz konusudur. Diğer kişiler mütevazı sayılmazlar, çünkü onların yeri ve mevkileri zaten düşüktür, dolayısıyla tevazuu onlar göstermiş olmazlar.

[12-] Güler Yüzlü Olmak (Bişr): İnsanın kardeşleri, sevdikleri, arkadaşları, dostları ve tanıdıkları ile karşılaştığında onlara karşı sevincini
25 belli etmesi ve tebessüm etmesidir. Bu huy tüm insanlar için güzeldir. Ancak hükümdarlar ve saygın insanlar için daha güzeldir. Çünkü halkın, yardımcılarının ve dostların kalpleri hükümdarlardaki bu güler yüzlülük vesilesiyle onlara bağlanır. Ve bunun sayesinde hükümdarlara olan sevgi artar. Halkına sevimsiz davranan hükümdarlar mutlu olamazlar. Çün-
30 kü ne zaman kötü davranırlarsa işleri bozulur ve yönetimleri yok olur.

ومنها أداء الأمانة: وهو التعفف عما يتصرف الإنسان فيه، من مال وغيره، وما يوثق به عليه من الأعراض والحرم، مع القدرة عليه؛ ورد ما يستودع إلى مودعه.

ومنها كتمان السر: وهذا الخلق مركب من الوقار وأداء الأمانة. فإن إخراج السر [هو] من فضول الكلام؛ وليس بوقور من تكلم بالفضول. ٥ أيضا فكما أنه من استودع مالا فأخرجه إلى غير مودعه، فقد خقر الأمانة، كذلك من استودع سرا فأخرجه إلى غير صاحبه، فقد خقر الأمانة. وكتمان السر محمود من جميع الناس، وخاصة ممن يصحب السلطان. فإن إخراج أسرارهم، مع أنه قبيح في نفسه، يؤدي إلى ضرر عظيم يدخل عليه من سلطانه. ١٠

ومنها التواضع: وهو ترك التراس، وإظهار الخمول، وكراهية التعظيم والزيادة في الإكرام. وأن يتجنب الإنسان المباهاة بما فيه من الفضائل، والمفاخرة بالجاه والمال؛ وأن يتحرز من الإعجاب والكبر. وليس يكون التواضع إلا في أكابر الناس ورؤسائهم، وأهل الفضل والعلم. ١٥ وأما سوى هؤلاء فليس يكونون متواضعين؛ لأن الضعة هي محلهم ومرتبهم فهم غير متصنعين لها.

ومنها البشر: وهو إظهار السرور بمن يلقاه الإنسان من إخوانه، وأودائه، وأصحابه، وأوليائه، ومعارفه، والتبسم عند اللقاء. وهذا الخلق مستحسن من جميع الناس، وهو من الملوك والعظماء أحسن. ٢٠ فإن البشر من الملوك تتألف به قلوب الرعية والأعوان والحاشية، ويزداد به تحببا إليهم. وليس سعيدا من الملوك من كان مبغضا إلى رعيته. وربما أدى ذلك إلى فساد أمره وزوال ملكه.

[13-] **Doğru Sözlülük (Sıdku'l-Lehce):** Bir şeyi olduğu gibi haber vermektir. Bu huy, büyük bir zarara sebep olmadığı müddetçe güzeldir. Ancak insana, işlediği çirkin bir fiil hakkında soru sorulduğunda doğruyu söylemesi güzel değildir. Zira insanın bu konuda doğru sözlü olması, [fiilin duyulmasından dolayı] kendisine kalıcı bir şekilde ilişecek olan utanç ve noksanlığın yerine geçemez. Aynı şekilde gizlice yardım ettiği kimse hakkında soru sorulunca, bu hususta doğruyu söylemesi de güzel değildir. Doğruyu söylediğinde acı bir şekilde ceza çekeceği suç hakkında soru sorulduğunda doğru sözlü olmak da güzel değildir.

10 Doğru sözlülük tüm insanlar için güzeldir. Ancak hükümdarlar ve seçkin insanlar için daha güzeldir. Zira doğru sözlülük o kimselere zarar vermediği müddetçe yalan kendilerine uygun değildir.

[14-] **İyi Niyetli Olmak (Selâmetü'n-Niyye):** Bu, bütün insanların iyiliğine inanmak, kötülükten, insanların gafletini aramaktan, kurnazlık ve hilekârlıktan kaçınmaktır. Bu huy tüm insanlarda övgüye değer bulunur. Ancak hükümdarların daima onu ahlâk edinmesi uygun olmaz çünkü hükümdarlık düşmanlarına karşı kurnazlık, hile ve gafil avlamayı kullanmakla tamamlanır. Bununla birlikte hükümdarın dostlarına, yakın arkadaşlarına ve kendine itaat edenlere karşı iyi niyetli davranması güzeldir.

[15-] **Cömertlik (Sehâ):** Herhangi bir şey istemeden ve hak iddiasında bulunmadan malı bahşetmektir. Bu huy savurganlık ve israfa götürmediği durumlarda güzeldir. Sahip olduğu her şeyi, onu hak etmeyen birine bahşeden kişi ise cömert olarak isimlendirilmez; bilakis savurgan ve müsrif olarak isimlendirilir. Cömertlik diğer insanlarda güzel bir fazilettir ancak hükümdarlar için zorunlu bir durumdur. Çünkü cimrilik onları devlet işlerinde büyük bir zarara götürür. Cömertlik ve bahşetmek ise tebaanın, ordunun ve yardımcılarının kalplerini hükümdara bağlar ve onlardan daha fazla faydalanmayı mümkün kılar.

ومنها صدق اللهجة: وهو الإخبار عن الشيء على ما هو به. وهذا الخلق مستحسن، ما لم يؤد إلى ضرر مجحف. فإنه ليس بمستحسن صدق الإنسان إن سئل عن فاحشة كان ارتكبها؛ فإنه لا يفي حسن صدقه بما يلحقه في ذلك من العار والمنقصة الباقية اللازمة. وكذلك ليس يحسن صدقه، إذا سئل عن مستجير استجاره فأخفاه؛ ولا إن سئل عن جناية، متى صدق فيها عوقب عليها عقوبة مؤلمة. والصدق مستحسن من جميع الناس، وهو من الملوك والعظماء أحسن؛ بل لا يسعهم الكذب، ما لم يعد الصدق عليهم بضرر.

ومنها سلامة النية: وهو اعتقاد الخير بجميع الناس، وتنكب الخبث والغيلة والمكر والخديعة. وهذا الخلق محمود من جميع الناس، إلا أنه ليس يصلح للملوك التخلق به دائماً، ولا يتم الملك، إلا باستعمال المكر والحيل والاغتيال مع الأعداء. ولكنه يحسن بهم استعماله مع أوليائهم وأصفيائهم وأهل طاعتهم.

ومنها السخاء: وهو بذل المال، من غير مسألة ولا استحقاق. وهذا الخلق مستحسن، ما لم ينته إلى السرف والتبذير. فإن من بذل جميع ما يملكه لمن لا يستحقه، لا يسمى سخياً، بل يسمى مبذراً مضيعاً. والسخاء في سائر الناس فضيلة مستحسنة؛ وأما في الملوك فأمر واجب. لأن البخل يؤدي إلى الضرر العظيم في ملكهم، والسخاء والبذل يرتهن به قلوب الرعية والجند والأعوان، فيعظم الانتفاع به.

[16-] **Yiğitlik (Şecâat)**: Gerektiğinde sıkıntı ve tehlikelere girebil-
mek, korku anlarında sükûnetini muhafaza etmek ve ölümü umursa-
mamaktır. Bu huy tüm insanlar için güzel bulunmuştur ancak hüküm-
darlar ve yardımcıları için daha uygun ve daha güzeldir. Bu hasletin
5 yokluğu hükümdarlar için düşünülemez. Çünkü insanlar felaket an-
larında hükümdarların cesurca atılğanlığına muhtaçtırlar. Dolayısıyla
yiğitlik, hükümdarlara özgü huylardandır.

[17-] **İyilikte Yarışma (Münâfese)**: Kişinin gördüğü [güzel] bir
şeyden dolayı başkasına benzemeye çalışması, bu güzelliği kendisi için
10 istemesi ve bulunduğu konumdan daha yüksek bir konuma geçmeye
çabalamasıdır. Eğer yarışma, faziletler, yüksek mevkiler, itibar ve şeref
verici hususlarda olursa bu huy övgüye değer bulunur. Ancak bunun dı-
şında şehvânî arzulara ve hazlara düşkünlük, süs ve elbiseye tamahkârlık
gibi konularda yarışma olursa işte bu gerçekten çirkindir.

[18-] **Zorluklara Sabır (es-Sabru inde's-Şedâid)**: Bu huy ağır baş-
lılık ve yiğitliğin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Korkunun fayda
vermediği, endişe ve üzüntünün hoş karşılanmadığı, gayret ve çabanın,
sıkıntıların zararını gidermediği zamanlarda bu huy güzel bulunur. Ni-
tekim takatin tükendiği anlarda fayda vermeyen korku ne kadar çirkin-
20 se sabır göstermek o kadar güzeldir.

[19-] **Yüce Gayelilik (İzamu'l-Himme)**: Kıymetli işlerde en üst
mertebeden daha azını önemsememek, yüksek mertebeleri hedefle-
mektir. Cömertlik yaparak kendine hediye veren bir insanı gözünde
büyütmek, sıradan işleri hafife almak, daima en değerli şeyleri is-
25 temek, sahip olduklarına kayıtsız kalmaktır. Ayrıca kendinden bir
şey isteyene, başa kakmadan ve böbürlenmeden bağış yapabilmektir.
Bu huy özellikle hükümdarların huylarındandır. Liderler, seçkin in-
sanlar ve onların mertebelerine ulaşmaya çalışan kişiler için de gü-
zeldir. Tenezzül etmeme, onur ve heves de yüce gayeliliğin kapsamı-
30 na girer. Tenezzül etmeme nefsin değersiz işlerden uzak durmasıdır.

ومنها الشجاعة: وهي الإقدام على المكاره والمهالك عند الحاجة إلى ذلك؛ وثبات الجأش عند المخاوف، والاستهانة بالموت. وهذا الخلق مستحسن من جميع الناس وهو بالملوك وأعوانهم أليق وأحسن؛ بل ليس بمستحق للملك من عدم هذه الخلة. وأكثر الناس أخطارا، وأحوجهم إلى اقتحام الغمرات، هم الملوك. فالشجاعة من أخلاقهم الخاصة بهم.

ومنها المنافسة: وهي منازعة النفس إلى التشبه بالغير، فيما يراه له، ويرغب فيه لنفسه؛ والاجتهاد في الترقى إلى درجة أعلى من درجته. وهذا الخلق محمود، إذا كانت المنافسة في الفضائل، والمراتب العالية، وما يكسب مجدا وسؤدا. فأما في غير ذلك (من اتباع الشهوات والمباهاة باللذات والزينة والبزة) فمكروه جدا.

ومنها الصبر عند الشدائد: وهذا الخلق مركب من الوقار والشجاعة. ومستحسن جدا، ما لم يكن الجزع نافعا، ولا الحزن والقلق مجديا، ولا الحيلة والاجتهاد دافعة ضرر تلك الشدائد. فما أحسن الصبر إذا عدت الحيلة! وما أقبح الجزع إذا لم يكن مفيدا!

ومنها عظم الهمة: وهو استصغار ما دون النهاية من معالي الأمور؛ وطلب المراتب السامية؛ واستحقاق ما يجود به الإنسان عند العطية؛ والاستخفاف بأوساط الأمور، وطلب الغايات؛ والتهاون بما يملكه؛ وبذل ما يمكنه لمن يسأله، من غير امتنان ولا اعتداد به. وهذا الخلق من أخلاق الملوك خاصة؛ وقد يحسن بالرؤساء والعظماء، ومن تسمو نفسه إلى مراتبهم. ومن عظم الهمة الأنفة والحمية والغيرة. فالأنفة هي نبو النفس عن الأمور الدنيئة.

Onur ve heves ise, ikisi bir arada, herhangi bir şeyde eksiklik hissedildiğinde buna öfkelenmektir. Heves insanı [başkalarının] mahremlerine yöneltir, onlara bulaşmada ise eksiklik ve utanç vardır. Başkalarının mahremine bulaşan kimse onların sahibine zulmetmekte ve hakkı olmayan şeylerde tasarrufta bulunmaktadır. Bu ise bir eksikliktir. Haksızlığa ve eksikliğe götürecek şeylere tenezzül etmemek yüce gayeliliktir. Bu huy tüm insanlar için güzeldir.

[20-] **Adalet:** Eşitliği tesis edecek şekilde bölüşmektir. Adalet işlerin, yerinde ve zamanında, uygun tarz ve miktarda, aşırılık ve eksiklik olmadan, takdim-tehir yapılmadan yerine getirilmesidir.

[KÖTÜ HUYLAR]

Noksanlık ve kusur olarak görülen kötü huylar (reziletler) ise şunlardır:

[1-] **İffetsizlik (Fücûr):** Şehvânî arzulara aşırı bağımlılık ve düşkünlük, hazlara kapılıp onların bağımlısı olmak ve çirkin şeyleri açıkça işlemektir. Yani bütün arzularda aşırıya gitmektir. Bu huy gerçekten çirkindir. Çünkü utanmayı yok eder, saygınlığı giderir ve edep örtüsünü yırtar.

[2-] **Aç gözlülük (Şereh):** Mal edinme ve biriktirme hırsıdır. Hangi yoldan olursa olsun malı elde etmeye çalışmak hatta elde etmek için taşkınlık ve kavga gerekse bile serveti çoğaltmaya ve biriktirmeye çabalamaktır. Bu huy hükümdarlar hariç tüm insanlar için çirkindir. Ancak malın çokluğu, hazine ve birikimin genişliği düşmanlarının, muhaliflerinin, halkının ve yardımcılarının gözündeki, hükümdarların heybetini artırır ve onları değerli kılar.

[3-] **Bayağılık (Tebezzül):** Edebi kaybetmek, sakınmayı terk etmek, şaka ve eğlenceye aşırı düşkünlük, saldırgan kimselerle oturup kalkmak, budalalığın, şaka ve çirkince şeylerin olduğu meclislerde bulunmak,

والحمية والغيرة جميعا هما الغضب عند الإحساس بالنقص. وإنما تلحق الإنسان الغيرة على الحرم، لأن في التعرض لهن عارا ومنقصة؛ فإن المتعرض للحرم مهتضم لصاحبهن، ومتصرف في غير حق له؛ والاهتضام نقيصة. ومن عظم الهمة الأنفة من الاهتضام ودخول النقص. وهذا الخلق مستحسن من جميع الناس.

ومنها العدل: وهو التقسط اللازم للاستواء، واستعمال الأمور في مواضعها، وأوقاتها، ووجوهها، ومقاديرها، من غير سرف ولا تقصير، ولا تقديم ولا تأخير.

[في الأخلاق الرديئة]

١٠ فأما الأخلاق الرديئة التي تعد نقائص ومعايب:

فإن منها الفجور: وهو الانهماك في الشهوات، والاستكثار منها؛ والتوفر على اللذات، والإدمان عليها؛ وارتكاب الفواحش، والمجاهرة بها وبالجملة السرف في جميع الشهوات. وهذا الخلق مكروه جدا، يهدم الحياء ويذهب بماء الوجه، ويخرق حجاب الحشمة.

١٥ ومنها الشره: وهو الحرص على اكتساب الأموال وجمعها وطلبها من كل وجه وإن قبح التعسف في اكتسابها والمكالبة عليها والاستكثار من القنية وادخار الأعراض. وهذا الخلق مكروه من جميع الناس، إلا من الملوك. فإن كثرة الأموال والذخائر والأعراض تعين على الملك، وتزين الملوك، وتزيدهم هيبة في نفوس رعيتهم وأعدائهم، وأضدادهم.

ومنها التبذل: وهو اطراح الحشمة، وترك التحفظ، والإكثار من الهزل واللهو؛ ومخالطة السفهاء، وحضور مجالس السخف والهزل والفواحش؛

müstehcen şeyler konuşmak, gereksiz ve alaycı sözler söylemek, çarşı ve sokaklarda düşüp kalkmak, küçük düşürücü yollardan hayatını idame ettirmek ve sefil kişilere boyun eğmektir. Bu huy tüm insanlar için çirkindir.

- 5 [4-] **Saldırganlık (Sefeh)**: Yumuşak huyluluğun zıddıdır. Çabuk öfkelenmek, küçük şeylerden dolayı düşüncesizlik yapmak, şiddete başvurmak, [kendine] eziyet veren kişiye saldırıyla karşılık vermek, [hasmını] cezalandırmada aşırıya gitmek ve en küçük bir zarar karşısında bile tahammülsüzlük gösterip sövüp saymaktır. Bu huy herkes için çirkin
10 görülür ancak hükümdarlar ve liderler için daha çirkindir.

- [5-] **Ciddiyetsizlik (Hark)**: Fazla konuşmak, gereksiz davranışlarda bulunmak, abartılı bir şekilde gülmek, düşünüp taşınmadan her işe karışmak ve sorulara aceleci bir şekilde cevap vermektir. Bu huy herkes için çirkin görülür özellikle ilim ehli ve asil kişiler için daha da çirkin
15 görülür. Saygı duyulması gereken kimseye karşı saygısızlık yapıp çirkin ve kaba sözlerle cevap vermek anlamına gelen kabalık da ciddiyetsizlik sayılmaktadır. Bu huy özellikle ağır başlı kimseler için çok çirkindir.

- [6-] **Aşk**: Sevgide aşırılığa kaçmak ve ölçüyü kaybetmektir. Bu huy tüm durumlarda kötü ve çirkindir. Onun en çirkinini de hazza ve bayağı
20 arzulara yönelik olanıdır. Aşk, sahibini iffetsizliğe, çirkin şeyleri işleme-ye, bayağılığa götürür ve ona çirkin alışkanlıklar getirir. Bu huy herkes için çirkindir ancak gençler, bolluk ve refahta olanlar için daha az çirkin bulunmaktadır.

- [7-] **Merhametsizlik (Kasâve)**: Bu, nefret ve yiğitliğin bileşiminden
25 oluşan bir huydur. Merhametsizlik başkasının başına gelen eziyet ve acıya kayıtsız kalmak demektir. Bu huy tüm insanlar için çirkindir ancak yeri geldiğinde komutanlar, askerler ve kolluk görevlileri için çirkin değildir.

والتفوه بالخنى، وذكر الأعراض، والمزح؛ والجلوس في الأسواق، وعلى قوارع الطرق؛ والتكسب بالمعاش الزرية، والتواضع للسفلة. وهذا الخلق قبيح بجميع الناس.

ومنها السفه: وهو ضد الحلم. وهو سرعة الغضب، والطيش من يسير الأمور، والمبادرة في البطش؛ والإيقاع بالمؤذي، والسرف في العقوبة؛ وإظهار الجزع من أدنى ضرر؛ والسب الفاحش. وهذا الخلق مستقبح من كل أحد، إلا أنه بالملوك والرؤساء أقبح.

ومنها الخرق: وهو كثرة الكلام، والتحرك من غير حاجة، وشدة الضحك، والمبادرة إلى الأمور من غير توقف، وسرعة الجواب. وهذا الخلق مستقبح من كل أحد، وهو بأهل العلم وذوي النباهة أقبح. ومن قبيل الخرق القحة. وهي قلة الاحتشام لمن يجب احتشامه، والمجاهرة بالجوابات الفظة المستشعة. وهذا الخلق مكروه وخاصة بذوي الوقار.

ومنها العشق: وهو إفراط الحب، والسرف فيه. وهذا الخلق مكروه على جميع الأحوال، ومستقبح. إلا أن أقبحه وأشره ما كان مصروفاً إلى طلب اللذة، واتباع الشهوة الرديئة. وقد يحمل هذا الخلق صاحبه على الفجور، وارتكاب الفواحش، وكثرة التبذل، وقلة الحياء؛ ويكسبه عادات رديئة. وهو بكل أحد قبيح، إلا أنه بالأحداث والمترفهين والمتنعمين أقل قبحاً.

ومنها القساوة: وهو خلق مركب من البغض والشجاعة. والقساوة هي التهاون بما يلحق الغير من الألم والأذى. وهذا الخلق مكروه من كل أحد، إلا من الجند، وأصحاب السلاح، والمتولين الحروب. فإن ذلك غير مكروه منهم إذا كان في موضعه.

[8-] Vefasızlık (Gadr): İnsanın fedakârlık etmekten ve vefa göstermekten uzak durmasıdır. Bu, huy sahibine fayda ve menfaat verse bile çirkindir. Özellikle hükümdarlar ve liderler için daha çirkin ve onlara daha zarar vericidir. Eğer bir hükümdar vefasız olarak bilinirse hiç kimse ona güvenmez ve itimat etmez, ona karşı sessiz kalırsa bile yönetiminde düzen bozulur.

[9-] Hıyanet: İnsanın kendine emanet edilen mal-mülk ve mahrem şeyler hakkında keyfî tasarrufta bulunması, emanet edilen şeylere el koyması ve emanet edenin haklarını inkâr etmesidir. Başkasına iletilmesi için söylenen bilgiyi gizlemek, taşınan haberleri [mektupları] çarpıtmak ve ondaki bazı şeyleri değiştirmek de hıyanettir. Bu huy -yani hıyanet- bütün insanlar için kötüdür; kişinin makamını lekeler ve maişetinin kesilmesine neden olur.

[10-] Sırrı İfşa Etmek: Bu huy, ciddiyetsizlik ve hıyanetin bileşimin-den meydana gelir. Zira dilini tutamayan ve sırrı korumak için hassas olmayan kişi ağır başlı değildir [ciddiyetsizdir]. Sır bir emanettir ve onu ifşa etmek sır sahibi için kusurdur. Bu yüzden sırrı ifşa eden haindir. Bu huy gerçekten çok çirkindir özellikle sultanlara arkadaşlık edip onlarla birlikte olanlar için böyledir. Bir insanın başka bir insana kötü bir söz yetiştirmesi anlamına gelen koğuculuk da sırrı ifşa etmek demektir. Sır olmasa bile duyup öğrenilen bir şeyi başkasına yetiştirmek aynı şekilde çirkindir. Çünkü bu haberi kötüye kullanacak kişiye nakletmek, haberi ulaştıran kişiyle hakkında konuşulan kişi arasında soğukluğa sebep olur. Bu da kötülüğün son noktasıdır.

[11-] Büyükleme (Kibir): İnsanın kendini büyük görmesi, sahip olduğu değerli şeyleri fazlasıyla beğenmesi, insanları küçümseyip dik-kate almaması ve tevazu gösterilmesi gereken kişiye tepeden bakmasıdır. Bu huy çirkindir ve sahibine zarar verir. Çünkü kendini beğenmek, insanın edebi elde etme isteğini yok eder, edebi kazanmaya çabalamayan kişi de kusurlarıyla kalır. İnsan kusurlardan arınmış değildir.

ومنها الغدر: وهو الرجوع عما يبذله الإنسان من نفسه، ويضمن الوفاء به. وهذا الخلق مستقبح، وإن كان لصاحبه فيه مصلحة ومنفعة. وهو بالملوك والرؤساء أقبح، ولهم أضر. فإن من عرف من الملوك بالغدر، لم يسكن إليه أحد، ولم يثق به إنسان. وإذا لم يسكن إليه فسد نظام ملكه. ٥

ومنها الخيانة: وهي الاستبداد بما يؤتمن الإنسان عليه من الأموال والأعراض والحرم، وتملك ما يستودع ومجاهدة مودعه. ومن الخيانة أيضا طي الأخبار، إذا ندب لتأديتها؛ وتحريف الرسائل إذا تحملها؛ وصرفها عن وجوهها. وهذا الخلق أعني الخيانة مكروه من جميع الناس، يثلم الجاه، ويقطع وجوه المعاش. ١٠

ومنها إفشاء السر: وهذا الخلق مركب من الخرق والخيانة. فإنه ليس بوقور من لم يضبط لسانه، ولم يتسع صدره لحفظ ما يُستسر به. والسر إحدى الودائع وإفشاؤه نقيصة على صاحبه، فالفشئ للسر خائن. وهذا الخلق قبيح جدا، وخاصة ممن يصحب السلاطين ويدخلهم. ومن قبيح إفشاء السر أيضا النميمة. وهو أن يبلغ إنسان إنسانا عن آخر قولاً مكروها. وهذا الخلق قبيح جدا، وإن لم يستسر أيضا بما يسمعه أو يبلغه. فنقله إلى من يكرهه قبيح؛ لأن في ذلك إيقاع وحشة بين المبلغ والمبلغ عنه، وذلك غاية الشر. ١٥

ومنها الكبر: وهو استعظام الإنسان نفسه، واستحسان ما فيه من الفضائل، والاستهانة بالناس، واستصغارهم، والترفع على من يجب التواضع له. وهذا الخلق مكروه ضار لصاحبه. لأن من أعجبه نفسه، لم يستزد من اكتساب الأدب؛ ومن لم يستزد، بقي على نقصه. فإن الإنسان ليس يخلو من النقص، ٢٠

Nitekim yetkinliğin zirvesine ulaşmış pek az insan vardır. Bu fiil, kişinin insanlardan nefret etmesine sebep olur, insanlara nefret duyanın hali ise kötü olur.

- [12-] Asık Suratlı Olmak (Abûs):** Birisiyle karşılaştığında çatık kaşlı olmak, tebessümü esirgemek ve hoşnutsuzluğunu belli etmektir. Bu huy büyüklenme ve kabalığın bileşiminden oluşur. Güler yüzlülüğü esirgemek, insanları dikkate almamak demektir ki bu da büyüklenme ve kendini beğenmişlik anlamına gelir. Özellikle dostlarla görüşürken güler yüz göstermemek kaba bir kişiliğe sahip olmaktan kaynaklanır.
- 10 Bu huy özellikle lider ve üstün kimseler için çok çirkindir.

- [13-] Yalancılık (Kizb):** Bir şeyi, olduğundan farklı haber vermektir. Yalancılık, kötü bir huydur. Ancak bundan başka bir yolla gidermenin mümkün olmadığı bir zararı giderdiğinde ya da başka şekilde ulaşmanın mümkün olmadığı, ihtiyaç duyulan bir faydayı koruduğunda böyle değildir. Yalan böyle bir durumda çirkin değildir bilakis anlamsız yere söylendiğinde, değersiz ve yalanın çirkinliğine değmeyecek küçük bir fayda uğruna söylendiğinde çirkindir. Yalan, hükümdar ve liderler için daha da çirkin bulunur çünkü küçük bir noksanlık bile onların itibarını zedeler.

- [14-] Kötü Niyetli Olmak (Hubs):** Görünüşte iyilik sergilemekle birlikte kalbinde başkası için kötülük beslemektir. Karşılıklı ilişkilerde kurnazlık, hile ve gafil avlama gibi şeyleri kullanmaktır. Bu huy tüm insanlar için kötüdür. Ancak hükümdar ve liderler için böyle değildir. Çünkü onlar muhalif ve düşmanlarına karşı bunları kullanmak zorundadırlar. Bununla birlikte hükümdar ve liderlerin arkadaşları ve dostlarına karşı bu şekilde olmaları güzel değildir. Kin beslemek de kötü niyetlilikten sayılır. Kin, kötülük etmiş birine karşı kötülük düşünmek ve fırsatını bulup intikam alıncaya kadar bunu gizlemektir. Bu huy kötü kişilerin huyudur ve gerçekten yerilmiştir.

وقلما ينتهي إلى غاية الكمال. وأيضا فإن الفعل يبغضه إلى الناس ومن بغضه الناس ساءت حاله.

ومنها العبوس: وهو التقطيب عند اللقاء، وقلة التبسم، وإظهار الكراهية. وهذا الخلق مركب من الكبر، وغلظ الطبع. فإن قلة البشاشة هي استهانة بالناس والاستهانة بالناس تكون من الإعجاب والكبر. وقلة التبسم وخاصة عند لقاء الإخوان تكون من غلظ الطبع. وهذا الخلق مستقبح وخاصة بالرؤساء والأفاضل.

ومنها الكذب: وهو الإخبار عن الشيء بخلاف ما هو به. وهذا الخلق مكروه، ما لم يكن لدفع مضرة لا يمكن أن تدفع إلا به، أو احتراز نفع لا غنى عنه، لا يوصل إليه إلا به. فإن الكذب عند ذلك ليس بمستقبح، وإنما يستقبح الكذب إذا كان عبثا، ولنفع يسير، لا خطر له، ولا يفي بقباحة الكذب. والكذب يقبح بالملوك والرؤساء أكثر لأن اليسير من النقص يشينهم.

ومنها الخبث: وهو إضمار الشر للغير، وإظهار الخير له؛ واستعمال الغيلة والمكر والخديعة في المعاملات. وهذا الخلق مكروه من جميع الناس، إلا من الملوك والرؤساء. فإنهم إليه مضطرون، واستعمالهم إياه، مع أضدادهم وأعدائهم، غير مستقبح؛ فأما مع أوليائهم وأصحابهم، فإنه غير مستحسن. ومن قبيل الخبث الحقد. وهو إضمار الشر للجاني إذا لم يتمكن من الانتقام منه، فأخفى تلك الأحقاد إلى وقت إمكان الفرصة. وهذا الخلق من أخلاق الأشرار، وهو مذموم جدا.

[15-] **Cimrilik (Buhl):** Yardım edebilecek durumda olmakla birlikte, yardım isteyen bu esirgemektir. Bu huy tüm insanlarda kötüdür. Ancak kadınlar için daha az kötü görülür. Hatta kadınlarda cimrilik hoş karşılanır. Bununla birlikte cimrilik diğer insanların, özellikle de hükümdar ve liderlerin itibarını zedeler. Zira cimrilikten dolayı halk hükümdarlara daha fazla kin duyar ve hükümdarların yönetimleri itibar kaybeder. Çünkü cimrilik hükümdarlardan beklentiği yok eder ve onların da tebaasına kin duymasına sebep olur.

[16-] **Korkaklık (Cübn):** Korkulacak şeylerden endişe duymak, kötü bir akıbetten kaygılanmak ve doğacak kötü bir sonuçtan dolayı güvende hissetmemektir. Bu huy bütün insanlarda kötüdür. Ancak hükümdar, asker ve savaşçılar için aynı zamanda zarar vericidir.

[17-] **Haset:** İnsanın başkasında gördüğü iyi şeylerden ve faziletlerden dolayı elem duyması ve başkasında bulunan bu şeyleri yok etmeye çabalamasıdır. Bu huy, her insanda kötü ve çirkindir.

[18-] **Sıkıntılar Karşısında Aşırı Kaygı (el-Ceza' inde's-Şidde):** Bu huy ciddiyetsizlik ve korkaklığın bir araya gelmesinden oluşur. Faydasız ve boş yere olduğunda çirkindir. Ancak sıkıntı ortaya çıktığında çözüm bulmak için endişe duymak, gerektiğinde yardımına veya imdadına koşacak birine sığınmak çirkin değildir ve noksanlık sayılmaz.

[19-] **Düşük Gayelilik (Sigaru'l-Himme):** Bu, nefsin yüksek konumları arzulamasındaki zayıflığı, büyük mertebelere ulaşmadaki isteksizliğidir. Değerli şeylerden (faziletlerden) birazını bile çok görmek, kendine verilen az bir şeyi gözünde büyütüp ona güvenmek, sıradan ve değersiz şeylere razı olmaktır. Bu huy herkes için çirkindir. Hükümdarlar için daha çirkindir. Zira düşük gayeli olan kişi yönetimi hak etmez.

[20-] **Zulüm (Cevr):** Bütün işlerde itidalden (dengeden) ayrılıp işi aşırı veya eksik yapmak, malları uygun olmayan yollardan elde etmek, hak edilmeyen şeylere talip olmak, her şeyi yersiz, zamansız, ölçüsüz ve usulsüz yapmaktır.

ومنها البخل: وهو منع المسترفد، مع القدرة على رفده. وهذا الخلق مكروه من جميع الناس، إلا أنه من النساء أقل كراهية؛ بل قد يستحب من النساء البخل. فأما سائر الناس فإن البخل يشينهم. وخاصة الملوك والعظماء؛ فإن البخل يبغض منهم أكثر مما يبغض من الرعية، ويقدر في ملكهم؛ لأنه يقطع الأطماع منهم ويبغضهم إلى رعيته.

ومنها الجبن: وهو الجزع عند المخاوف، والإحجام عما تُحذر عاقبته، ولا تؤمن مغبته. وهذا الخلق مكروه من جميع الناس، إلا أنه للملوك والجنود وأصحاب الحروب أضر.

ومنها الحسد: وهو التألم بما يراه الإنسان لغيره من الخير، وما يجده فيه من الفضائل؛ والاجتهاد في إعدام ذلك لغير ما هو له. وهذا الخلق مكروه وقبيح بكل أحد.

ومنها الجزع عند الشدة: وهذا الخلق مركب من الخرق والجبن. وهو مستقبح إذا لم يكن مجدياً ولا مفيداً. فأما إظهار الجزع لتعمل حيلة بذلك، عند الوقوع في الشدة، أو استغاثة مغيث، أو اجتلاب معين فيما تغني فيه المعاونة، فغير مكروه ولا يعد نقيصة.

ومنها صغر الهمة: وهو ضعف النفس عن طلب المراتب العالية، وقصور الأمل عن بلوغ الغايات؛ واستكثار السير من الفضائل واستعظام القليل من العطايا، والاعتداد به؛ والرضى بأوساط الأمور وأصاغرهما. وهذا الخلق قبيح بكل أحد، وهو بالملوك أقبح؛ بل ليس بمستحق الملك من صغرت همته.

ومنها الجور: وهو الخروج عن الاعتدال في جميع الأمور، والسرف والتقصير؛ وأخذ الأموال من غير وجهها، والمطالبة بما لا يجب من الحقوق الواجبة؛ وفعل الأشياء في غير مواضعها، ولا أوقاتها، ولا على القدر الذي يجب، ولا على الوجه الذي يستحب.

[HEM FAZİLET HEM REZİLET OLAN HUYLAR]

Bazı huylar insanların bir kısmında fazilet bir kısmında ise rezilettir. Bu huylar şunlardır:

[1-] Onurlandırılmayı Sevmek (Hubbu'l-Kerâme): İnsanın saygın görülme, ta'zîm edilmeyi, övgü ve güzel sözle karşılık görmeyi sevmesidir. Bu huy gençler ve çocuklar için güzeldir. Çünkü onurlandırılma sevgisi, gençleri ve çocukları faziletleri elde etmeye teşvik eder. Zira genç veya çocuk, kendinde görülen bir faziletten ötürü övüldüğü zaman, bu durum onu faziletleri çoğaltmaya sevk eder. Ancak faziletli kimseler için bu huy noksanlık olarak görülür. Çünkü insan, yalnızca, faziletli olmak kendisini ayrıcalıklı kıldığında faziletinden dolayı övülebilir. Bu kişi zaten faziletli ise kendinde görülen faziletlerden dolayı onun ayrıcalıklı görülmemesi gerekir. Aynı şekilde gereğinden fazla övgü ve onurlandırma ise dalkavukluk etmek anlamına gelir. Dalkavukluktan dolayı sevinç duymak övgüye değer bir şey değildir çünkü dalkavukluk hilekârlıktır.

[2-] Süslenmeyi Sevmek (Hubbu'z-Ziye): Süslü elbiseler, binekler, araçlar, hizmetçi ve yardımcıları vasıtasıyla gösterişli davranmaktır. Bu huy hükümdarlar, seçkin kişiler, gençler, zarif kimseler, müreffeh yaşam tarzına sahip olanlar ve kadınlar için güzel bulunur. Ancak rahipler, zahitler, yaşlılar, ilim ehli olanlar ve özellikle hatipler, vaizler ve dinî liderler için gösteriş ve süslenmek, çirkin bulunur. Onlar için güzel olan [süslenmek yerine], saç sakal sahibi ve sert görünüşlü olmak, [binek kullanmak yerine] yaya yürümek, sürekli kilise ve mescitlerde bulunarak bolluk içinde yaşam sürmekten kaçınmaktır.

[3-] Övgüye Karşılık Vermek (el-Mücâzât ale'l-Medh): Bu huy, toplum içinde ve meclislerde insanı öven ve ona şükranlarını sunan kimseye karşılık vermektir. Hükümdar ve liderler için güzeldir. Çünkü bu durum, övgüde bulunan kişinin övgüsüne devam etmesine ve övülen kişinin daima güzel anılmasına sebep olur. Hükümdar ve liderlerin daima övgüyle anılması onların faziletindendir.

[في الأخلاق التي تكون فضيلة أو رذيلة]

ومن الأخلاق ما هو في بعض الناس فضيلة وفي بعضهم رذيلة:

فمنها حب الكرامة: وهو أن يسر الإنسان بالتعظيم والتبجيل، والمقابلة بالمدح والثناء الجميل. وهذا الخلق محمود في الأحداث والصبيان، لأن محبة الكرامة تحثهم على اكتساب الفضائل. وذلك أن الحدث والصبي، إذا مدح على فضيلة ترى فيه، كان ذلك داعياً له إلى الازدياد من الفضائل. فأما الأفاضل من الناس فإن ذلك يعد منهم نقيصة. لأن الإنسان إنما يمدح على الفضيلة إذا كانت مستغربة منه. وإذا كان من أهل الفضل، فليس ينبغي أن يستغرب ما يظهر منه من الفضائل. وكذلك الإكرام والتبجيل، إذا كان زائداً على استحقاقه، فإنه يجري مجرى الملق؛ والسرور بالملق غير محمود، لأنه من جنس الخديعة.

ومنها حب الزينة: وهو التصنع بحسن البزة والمركوب والآلات، وكثرة الخدم والحشم. وهذا مستحسن من الملوك والعظماء، والأحداث والظرفاء، والمتنعمين، والنساء. فأما الرهبان والزهاد والشيخو أهل العلم وخاصة الخطباء والواعظين ورؤساء الدين، فإن الزينة والتصنع مستقبح منهم. والمستحسن منهم لبس الشعر والخشن، والمشى والحفاء، ولزوم الكنائس والمساجد وغيرها، وكرهية التنعم.

ومنها المجازاة على المدح: وهو مجازاة من يمدح الإنسان، ويشكره في المجالس والمحافل. وهذا الخلق مستحسن من الملوك والرؤساء. لأن ذلك يدعو الذي يمدح الإنسان إلى مدحه، ويكسب الممدوح ذكراً جميلاً، يبقى على الدهر. ومن فضائل الملوك ورؤساء بقاء ذكرهم الجميل.

Ancak onların övgülü sözler duymaya düşkün olmaları hoş değildir. Çünkü bu tür bir şey dalkavukluk anlamına gelir. Kendine dalkavukluk edilmesini istemek ise çirkin görülür çünkü dalkavukluk bir tür hilekârlıktır. Bununla birlikte onların tercihi övgüyle anılmak, insanlar arasında bunun yaygınlık kazanması ve kendilerinden sonra da bunun kalıcı olmasıdır. İşte bu durum, onlar için güzeldir. Hükümdarların övgü sunan kişiye [güzel] karşılık vermesi hoş, ona engel olması ise kötü ve zararlıdır. Onu engellemek, hükümdarların kötülenmesine yol açar. Böylece onları kötüleyen sözler, zaman içinde kalıcı olur, insanlar arasında onların aleyhine çirkin sözler yayılır. Bu ise hükümdar ve liderler için kötü bir şeydir. Sıradan insanların övgüde bulunan kişiye karşılık vermeyi istemesi ise hoş değildir. Çünkü asaletsiz birini öven kişi ona karşı hilekârlık etmektedir. Övülen de buna aynen karşılık verdiğinde bu hareketinin kendini ince ve zarif gösterdiğine inanır. Birçok insan kendinde olmayan vasıflarla övüldüğünde övgüde bulunan kişiye aynen karşılık vermeye çalışır ve böylece yersiz bir şey yapmış olur. Ancak insanlar bunu zayıf ve miskin kimseler için yaparsa daha güzel ve yerinde bir davranış olacaktır.

[4-] **Zühd:** Mal ve mülke, biriktirme ve kazanç edinmeye fazla ilgi göstermemektir. Bu konuda açlığı giderecek kadarına razı olmak, dünyayı, onun güzelliklerini ve lezzetlerini hafife almak, yüksek makamları önemsememek, hükümdarları ve mülklerini, mal sahiplerini ve mallarını değersiz görmektir. Bu huy gerçekten güzeldir. Ancak bu, âlimler, rahipler, dinî liderler, hatipler, vaizler ve insanları ahirete, ölüm sonrası kalıcı olan âleme yönlendiren kişiler için güzeldir. Hükümdarlar ve asil kimselerde ise güzel bulunmaz ve onlara uygun da değildir. Eğer bir hükümdar zahit olursa eksik kalır. Çünkü onun yönetimi ancak mal biriktirme, gösteriş ve hazinelerle tamamlanır. Bütün bunlar hükümdarın mülkünü koruyabilmesi, elindekileri tutabilmesi ve yönetimindekileri kontrol edebilmesi içindir. Sayılan bu şeyler ise [zühdle birlikte olamayacak] zühdün karşıtı olan şeylerdir. Çünkü (servet) biriktirmeyi terk etmek hükümdarın mülkünü yok eder ve doğru yönetimden sapan hükümdarların noksanlıkları olarak görülür.

فأما محبتهم سماع المدح من المادح مواجهة، فذلك غير مستحب. لأنه من جنس الملق؛ وحب الملق مكروه، لأنه من قبيل الخديعة. فأما إيثارهم انتشار ذكرهم، ومدحهم وتداول الناس له، وبقائه بعدهم، فإن ذلك محمود منهم. فمجازاة المادح مستحسنة من الملوك، ومنعهم مستحب وضار. لأن ذلك يدعو إلى ذمهم، وذمهم يبقى أيضا على الدهر. فينشر لهم ذكرا قبيحا، وذلك مكروه للملوك والرؤساء. فأما أصاغر الناس فمحبتهم جزاء المادح لهم غير مستحسن. لأن المادح إذا مدح الدنيء من الناس، فإنما يخدعه؛ فإذا أجازته، اعتقد أنه استرق منه تلك الجائزة. وكثير من الناس إذا مدحوا بما ليس فيهم يبادرون إلى مجازاة المادح؛ فيكونون قد وضعوا الشيء في غير موضعه. وهم إذا صرفوا ذلك الشيء إلى الضعفاء، وأهل المسكنة، كان أجمل بهم وأليق.

ومنها الزهد: وهو قلة الرغبة في الأموال الأعراض والادخار والقفية؛ وإيثار القناعة بما يقيم الرmq؛ والاستخفاف بالدنيا ومحاسنها ولذاتها؛ وقلة الاكتراث بالمراتب العالية؛ واستصغار الملوك وممالكهم وأرباب الأموال وأموالهم. وهذا الخلق مستحسن جدا. ولكن من العلماء والرهبان ورؤساء الدين والخطباء والواعظين ومن يرغب الناس في المعاد والبقاء بعد الموت. فأما الملوك والعظماء فإن ذلك غير مستحسن منهم ولا لائق بهم. لأن الملك إذا أظهر الزهد، فقد صار ناقصا. لأن ملكه لا يتم إلا باحتشاد الأموال والأعراض وادخارها ليزب بها عن ملكه، ويصون بها حوزته، ويفتقد بها رعيته؛ وذلك مضاد للزهد. فإن ترك الادخار بطل ملكه، وصار معدودا في جملة النقص من الملوك الحائدين عن طريق السياسة.

[DÖRDÜNCÜ BÖLÜM]

[AHLÂKÎ GÜZELLİKLERİN ALIŞKANLIK KAZANARAK ELDE EDİLMESİ]

[AHLÂK EĞİTİMİNİN ZORUNLULUĞU]

5 İşte bu anlattıklarımız bütün insanların huylarıdır. Onların övgüye değer olanları fazilet olarak görülür. Bir insanda, övgüye değer bütün huyların bir araya gelmesi nadiren mümkündür. Huyların yerilmiş olanları ise noksanlık ve kusur olarak görülür. Kendinde hiç bir kötü huy kalmayacak şekilde onların hepsinden arınan bir insanı bulmak oldukça zordur. Özellikle nefsin bunlara alıştırmamış ve edep eğitiminden geçirmemiş kişilerde bu böyledir. Eğer insan nefsin kontrol edip kusurlarını gözden geçirmezse -kendisi bunu fark etmese bile- birçok ayıptan uzak kalması ve kurtulması mümkün olmaz. Durum zikrettiğimiz gibi olduğuna göre en iyisi insanın huylarını kontrol etmesi, kusurlarını göz önünde bulundurması ve onları düzeltmeye çalışarak kendini onlardan kurtarmasıdır. Sonra da insan, övgüye değer olan huylara sarılmalı ve onları ahlâk edinip muhafaza etmeye çalışmalıdır.

İnsanlar, gerçekte, cahillerin ve sıradan insanların zannettiği gibi konumlarına, zenginliklerine, mal ve mülklerinin çokluğuna göre değil, 20 faziletlerine göre birbirine karşı üstün olurlar.

Bununla birlikte insanların çoğu birikimlerinin, hazine ve eşyalarının çokluğuyla övünür ve mülk sahibi, zengin kişileri de daima yüceltirler. Bu insanlar, bazı insanları sadece mallarının çokluğu ve mala elde edilen makamlarından dolayı diğerlerinden üstün tutar. Malın 25 çokluğu insanları birbirine karşı daha faziletli kılan bir şey değildir. Bilakis bu yalnızca insanların konumlarını daha üstün kılar. Kendileri ise malların çokluğuyla asla başkasından daha faziletli olmaz. Nitekim yüklü bir mala sahip olan iffetsiz, ahmak, cahil ve kötü birisi fakir ama iffetli, bilge, âlim ve iyi birisinden daha faziletli olamaz.

[القسم الرابع]

[الارتياض بمكارم الاخلاق]

[ضرورة تهذيب الاخلاق]

فهذه الاقسام التي ذكرناها هي أخلاق جميع الناس. أما المحمودة
منها، المعدودة فضائل، فقلما تجتمع كلها في إنسان واحد. و أما
المذمومة منها، المعدودة نقائص ومعائب، فقلما يوجد إنسان يخلو
من جميعها، حتى لا يكون فيه خلق مكروه، وخاصة من لم يروض
نفسه، ويؤدبها. فإن من لم يتعمل لضبط نفسه، ويتفقد عيوبه، لم يخل
من عيوب كثيرة، وإن لم يحس بها ولم يفتن لها. وإذا كان الأمر على
ما ذكرنا، كان أولى الأمور بالإنسان أن يفتقد أخلاقه؛ ويتأمل عيوبه،
ويجتهد في إصلاحها ونفيها عن نفسه؛ ويتبع الأخلاق المحمودة،
ويحمل نفسه على إعتيادها والتخلق بها.

فإن الناس، إنما يتفاضلون، على الحقيقة، بفضائلهم، لا كما يعتقد
الجهال والعامة أنهم يتفاضلون بأحوالهم وأموالهم، وكثرة الذخائر
والأعراض.

فإن أكثر الناس، إنما يتفاخرون بالذخائر والأموال والآلات،
ويعظمون أبدا الأغنياء وذوي الأموال، ولا يترتب بعضهم على بعض،
إلا بكثرة الأموال، أو بالجاه المكتسب بالمال. وليس كثرة الأموال مما
يتفاضل بها الناس، بل كثرة الأموال إنما تتفاضل بها أحوال الناس.
فأما نفوسهم، فليست تكون أفضل من نفوس غيرهم بكثرة الأموال.
و ذلك أن فاجر السفیه، الجاهل الشرير، وإن حوى أموالا عظيمة،
فليس يكون أفضل من العفيف الحكيم، العالم الخير، وإن كان فقيرا؛

Bu kişi malının çokluğuyla sadece diğerinden daha zengin olur. Üstünlüğe gelince, herhangi birinin diğerinden üstün olması yalnızca kendindeki faziletlerin çokluğu ile söz konusu olur.

İnsanda güzel ahlâk ve alışkanlıklarla zenginlik ve servet bir araya
 5 gelirse böyle birisinin durumu fazilet sahibi yoksul bir kişiden daha iyidir. Çünkü aynı zamanda insanın -özellikle faziletli, adil ve iffetli olduğunda- malını güzel şeylere sarf etmesi onu mutlu edecek şeylerdendir. Öyle ki malını gerektiği yerde infak eder, harcanması gereken kişilere onu harcar ve fakirlere yardımda bulunur. Üzerine vazife olan şeyi yap-
 10 maktan kaçınmaz ve kendindeki güzel vasıfları artıracak şeylerde tembellik yapmaz.

Ancak zenginlik, kötü alışkanlıklara sahip, cahil ve nâkıs insanların noksanlığını arttırır ve kusurlarına kusur katar. Çünkü malı olmayan birisi -tabiatında cimrilik bulunsa bile- cimriliği izhar etmediği için
 15 cimri olarak görülmez ve bununla ayıplanmaz. İnsan sadece kendinde görülen şeylerden dolayı ayıplanır. Dolayısıyla eğer insan, mal ve refah sahibi zengin bir kişi olursa ve bununla kendisinin cimriliği ortaya çıkarsa sahip olduğu mal bu kişinin kınanmasına sebep olmuş olur.

Ayrıca iffetsizliğe, yasaklanmış şeylerin ve bayağı arzuların çoğuna
 20 ancak zenginlikle [servetle] ulaşılabilir. Fakir birinin tabiatında gayri ahlâki şeyler olsa bile bunlar kendisinde görülmez. Ne zaman ki kendisi mal sahibi birisi olursa o zaman arzuları onda yer edinir ve ayıpları gün yüzüne çıkar. Böylece zenginlik, sahibinde ayıplara ve noksanlıklara sebep olurken fakirlik faziletleri ve güzellikleri kazandırabilir. Bundan
 25 dolayı insanlar gerçekte birbirleri arasında mal ve eşya ile değil adap ve zatî güzelliklerle üstün olurlar.

İnsana yakışan, nefsinin güzel bir yöntemle yönetmesi ve onu güzel bir yola sokmasıdır. Zira insan ancak bu şekilde diğerleri arasında sevilen biri olabilir ve kabul görür. Onların gözünde yüceltilen
 30 ve başkalarına göre tercih edilen birisi haline gelir. Hatta böylelikle insan, liderlerin ve hükümdarların gözünde önemli bir yere sahip,

بل إنما يكون بكثرة الأموال أغنى منه. فأما الفضل، فليس يكون أحد أفضل من أحد، إلا بكثرة الفضائل فقط.

فإن اجتمع للإنسان، مع الأخلاق الجميلة والعادات المستحسنة، الغنى والثروة، فلعمري إنه يكون أحسن حالا من الفاضل المقتدر. لأن من سعادات الإنسان أيضا، وخاصة إذا كان فاضلا عادلا عفيفا، أنه يصرف ماله في وجوهه، وينفقه في حقه، ويتفقد به من يحب تفقده، ويسعف به أهل المسكنة، ولا يقعد عن حق يجب عليه، ولا مكرمة تزيد في محاسنه.

فأما الناقص الجاهل، السيء العادات، فإن الغنى ربما زاده نقصا، وانضاف إلى معاييه. فإنه لا يعد بخيلا من لا مال له، وإن كان البخل في طبعه وما لم يظهر ذلك منه. فليس يعاب به؛ لأن الإنسان إنما يعاب بما يظهر منه. فإذا كان غنيا، ذا مال ويسار، ولم يجد به، ظهر بخله فيصير المال جالبا عليه هذا العيب.

وأیضا، فإن أكثر الفجور والمحظورات والشهوات الرديئة، ليس تنال إلا بالأموال. فالفقير، وإن كان في شيمته الفجور، فليس يكاد يظهر ذلك منه. فإذا كان ذا مال، تمكن من شهواته، فتظهر عيوبه. فقد يكون الغنى مكسبا لصاحبه عيوباً ونقائص، وقد يكون الفقر مفيدا لصاحبه فضائل ومحاسن. فليس تتفاضل الناس، على الحقيقة، بالأموال والأعراض، وإنما يتفاضلون بالآداب والمحاسن الذاتية.

فحقيق بالإنسان أن يسوس نفسه السياسة المستحسنة، ويسلك بها الطريقة المحمودة. فإنه بذلك يكون محببا إلى الناس، مقبولا عندهم، معظما في نفوسهم، مفضلا على غيره، موقرا عند الرؤساء والملوك،

sözü dinlenen, saygıdeğer birisi olur. Bu, zenginlikten dolayı [servetle] elde edilen liderlikten daha hayırlıdır. Çünkü mala musibetler ilişir. Ancak mal, sahibinden çıkıp gidince sahibinin insanlar arasındaki değeri azalır ve böylece o sokaktaki sıradan insanların seviyesine düşer. Çünkü
 5 kendinden ötürü değil de mal vasıtasıyla liderlik edinen ve saygı gören birisi, kendine saygı duyulma sebebi olan malı kaybetmiş demektir. Hâlbuki ahlâkî eğitimi almış faziletli birisi böyle olmaz. Onun [insanlar içindeki] liderliği faziletlerinden dolayıdır ve faziletleri de ondan ayrılacak değildir. Dolayısıyla böyle birisi daima lider olarak kalır, kendine
 10 gösterilen saygı da başka bir şeyden dolayı değil, bizzat kendinden dolayı olur.

Nefsini yönetmeyi ve ahlâkî eğitimi amaçlayan birisi, kendinde bulunan kötü bir huydan dolayı uyarıldığında ondan kaçınmak ister. Ancak ilk anda bu kötü huydan uzaklaşmak zor olabilir hatta bazen insan
 15 bu kötü huydan arınamaz ve tabiatı buna izin vermez. Aynı şekilde birisi kendinde bulunmayan güzel bir huyu benimseyebilir ve onu ahlâk edinmek ister ancak bu huy onun alışkanlığı haline gelmemiş ve böylece kişi amacına ulaşamamış olabilir. İşte bundan dolayı, nefsinin güzel bir yöntemle eğitmek isteyenler için eğitilebilecekleri ve bu şekilde ilerleyebilecekleri yolları göstermemiz gerekir. Öyle ki bu insanlar
 20 güzel huyları (ahlâkı) alışkanlık edinip tabiat haline getirme ve çirkin huylardan da kaçınıp uzak durma muratlarına ermiş olsunlar. Bu nedenle şimdi, eğitimle huyları edinmenin ve onları alışkanlık haline getirmenin yöntemini anlatacağız.

25 [ŞEHVÂNÎ NEFSİN EĞİTİLMESİ]

Daha önce de zikretmiştik ki insanların ahlâkının birbirinden farklı olmasının sebebi, onlardaki nefsin üç gücünün farklı farklı oluşudur. İşte bu güçler, şehvî, gazabî ve nâtık güçlerdir. Ahlâkın düzeltilmesi, gazabî ve şehvânî nefsin boyun eğdirilmesi ve düşünen nefsin alışkanlıklarının üstün tutulması, onun övgüye değer fiillerinin uygulanmasıyla olur. Tedricî olarak güzel alışkanlıkları yerine getirmenin ve çirkin alışkanlıklardan yüz çevirmenin yolu da yine tedricî olarak bu iki gücü
 30 [nâtık güce] boyun eğdirmektir.

مقبول القول، عريض الجاه. وهذه خير من الرئاسة المكتسبة بالأموال؛ لأن المال قد تلحقه الجوائح. فإذا فارق صاحبه، سقطت منزلته من نفوس الناس، وساوى العامة والسوقة. لأنه، إذا رأس المال، فالمعظم له هو ماله، لا نفسه. فإذا زال ذلك المال، لم يبق له شيء يعظم من أجله. وليس كذلك الفاضل النفس، المهذب الأخلاق. فإن هذا رئاسته بفضائله، وفضائله غير مفارقة له. فهو رئيس ما دام، و معظم لذاته، لا لشيء من خارج.

ولأن الراغب في سياسة نفسه، المؤثر تهذيب أخلاقه، إذا نبه على خلق مذموم يجده في نفسه وأحب اجتنابه، ربما صعب عليه الانتقال عنه من أول وهلة، وربما لم ينل التخلص منه ولم يطاوعه طبعه، وربما استحسن أيضا خلقا محمودا لا يجده لنفسه، وأثر التخلق به، ولم تستجب له عاداته، ولم يصل إلى مراده، وجب أن نرسم، للراغبين في السياسة المحمودة، طرقا يتدربون بها، ويتدرجون فيها، حتى ينتهوا إلى مرادهم، من إعتياد الأخلاق الجميلة، والانطباع بها، وتجنب الأخلاق القبيحة، والتفرغ منها. فنذكر، من أجل ذلك، طريق الارتياض بالأخلاق، والتعمل لاعتيادها.

[ترويض النفس الشهوانية]

وقد ذكرنا فيما تقدم، أن سبب اختلاف الأخلاق في الناس هو اختلاف قوى النفس الثلاث فيهم، وهي الشهوانية، والغضبية، والناطقة. وأن صلاح الأخلاق هو تذليل الشهوانية منها والغضبية؛ وتمييز عادات النفس الناطقة، واستعمال المحمود من أفعالها. وطريق التدرج، لاستعمال العادات الجميلة، والعدول عن العادات المستقبحة، هو التدرج في تذليل هاتين القوتين.

Şehvânî nefsi zapt etmenin yolu insanın, arzuları ortaya çıktığı ve şiddetle hazlara yöneldiği zamanlarda şehvânî nefsinin kontrol etme isteğini hatırlamasıdır. Öyle ise insan, nefsinin yöneldiği bayağı arzudan yüz çevirip, ondan daha güzel, razı olunan bir arzuya yönelmeli ve kendisini bununla sınırlandırmalıdır. İşte bu davranışıyla kişi arzusunun kırmış olur ve nefsinin meşgul edip onu kontrol etmeye başlar. Eğer nefsi rahatlırsa ne iyi! Şayet rahatlamazsa bu davranışı güzel bir şekilde tekrarlamalıdır. İnsan bunları yapar ve tekrar ederse nefsi en sonunda teslim olur. Bu hâl üzere devam edince, bu âdetlere alışır, onları kabul lenir ve başka şeylerden uzak durur.

Şehvânî nefsinin kontrol etmek isteyen kişi zahitler, rahipler, münzeviler, takva sahipleri ve vaizlerin meclislerinde çokça bulunmalı; liderlerin ve ilim ehli kimselerin meclislerine de devamlı katılmalıdır. Çünkü lider ve âlimler -özellikle dinî liderler- iffetiyle tanınmış olan birini övgüyle anarken iffetsizlikle lekelenmiş birini de hor görürler. Kişinin bu meclislere devamlı katılması, horlanmamak, kötü görülmemek ve toplum içinde saygı duyulan kimselerin konumuna gelebilmek için kendisini korunmaya, iffetli olmaya ve bu güzel şeylerle süslenmeye zorlar. Böyle bir kişi -aynı zamanda- ahlâk ve siyaset kitaplarını, zahitler, rahipler, münzeviler ve takva sahipleri hakkında anlatılanları devamlı olarak incelemeli; utanmaz, ahmak, terbiyesiz, oyun ve eğlence düşkününü kimselerin meclislerinden de uzak durmalıdır.

Şehvânî nefsinin eğitmek isteyen insanın kaçınması gereken en önemli şey sarhoşluktur. Çünkü içkinin vermiş olduğu sarhoşluk şehvânî nefsi tahrik eder ve güçlendirir. Hatta onu çirkin şeyleri işlemeye, edepsizliğe ve çılgınca bağırıp çağırmaya sürükler. Bu böyledir çünkü insan kötü davranıştan ancak akıl ve ayırt etme gücüyle uzak durabilir. Fakat sarhoş olduğunda insanı çirkin fiillerden alıkoyan akıl gücü yok olur ve insan nelerden kaçınması gerektiğinin bilincinde olmaz. İffetli olmayı isteyen birisi için en güzeli, her türlü sarhoşluk verici içkiden uzak durmasıdır. Eğer bu mümkün değilse kendini az bir miktarla sınırlamalıdır.

أما النفس الشهوانية، فالطريق إلى قمعها، أن يتذكر الإنسان، في أوقات شهواته، وعند شدة القرم إلى لذاته، أنه يريد تذليل نفسه الشهوانية؛ فيعدل عما تآقت نفسه إليه من الشهوة الرديئة، إلى ما هو مستحسن من جنس تلك الشهوة، ومتفق على ارتضاءه، فيقتصر عليه. ٥
فإن بذلك الفعل تنكسر شهوته، ثم يعللها ويعدها. فإن سكنت، ...؛ وإلا، عاود الفعل من الوجه المستحسن. فإنه، إذا فعل ذلك وكرر فعله، كفت النفس. وإذا استمرت على هذه الحال، ألفت النفس هذه العادة، وأنست بها، واستوحشت مما سواها.

وينبغي لمن أراد قمع نفسه الشهوانية، أن يكثر من مجالسة الزهاد ١٠
والرهبان والنساك، وأهل الورع والواعظين؛ ويلتزم مجالس الرؤساء، وأهل العلم. فإن الرؤساء وأهل العلم، وخاصة رؤساء الدين، يعظمون من كان معروفًا بالعفة، ويستزرون من كان فاجرًا متهتكًا. و ملازمته لهذه المجالس تضطره إلى التصون والتعفف والتجمل لأولئك، لئلا يستزروه، ويغضبوا منه؛ ويلحق برتبة من يعظم في المحافل. وينبغي له ١٥
أيضًا أن يديم النظر في كتب الأخلاق والسياسة، وأخبار الزهاد والرهبان والنساك، وأهل الورع. ويجب عليه أن يتجنب مجالس الخلعاء والسفهاء والمتهتكين، ومن يكثر الهزل واللعب.

وأكثر ما يجب عليه تجنبه السكر. فإن السكر من الشراب يثير نفسه الشهوانية ويقويها، ويحملها على التهتك، وارتكاب الفواحش، ٢٠
والمجاهرة بها. وذلك أن الإنسان، إنما يرتدع عن القبائح بالعقل والتمييز. فإذا سكر، عدم ذلك الذي كان يردعه عن الفعل القبيح، فلا يبالي أن يرتكب كل ما كان يتجنب في صحوه. فأولى الأشياء بمن يطلب العفة، هجر الشراب بالجملة. وإن لم يمكنه، فليقتصر على اليسير منه.

Yalnız veya kendisinden çekinmediği kişilerle birlikte olduğunda da içki ve sarhoşlukla çılgınca eğlenenlerin mekânlarından uzak durmalıdır. İnsan bu tür mekânlarda bulunduğunda, kendini az bir miktarla sınırlasa dahi, zarar görmeyeceğini zannetmesin. Bu yanlıştır. Çünkü
 5 insan içki meclislerinde bulununca nefsinin az bir içkiyle yetinecek şekilde kontrol edemez; bilakis -iffetin zirvesinde olup, içkiyi terk etmiş ve takvaya tutunmuş da olsa- arzusu onu mecliste bulunanlar gibi olmaya yönlendirir ve nefsi çılgınlık yapmak ister. Çoğunlukla böyle davranan birisi kötülükten korunma ve sakınmadan sonra bu türden çılgınlıklara
 10 [yeniden] bulaşmış olur. İffetli olmak isteyen birisi için içki meclislerinde bulunmak, orada bulunanların arasına karışmak ve onlara karşı ilgili olup kendileriyle çokça muâşeret içinde olmak kötü bir durumdur.

Şehvânî nefsinin kontrol altına almak isteyen kişi, fazla müzik dinlemekten uzak durmalıdır. Özellikle genç ve süslü kadınları dinlemekten
 15 kaçınmalıdır. Çünkü müzik, şehvânî arzuları artıracak büyük bir güce sahiptir. İnsan müziğe kapıldığında onu arzular ve ona ulaşmak için çabalar. Böylece birçok şey işiten kimse de bunların tümünü nefsinden uzak tutmaya güç yetiremez. Şehvânî arzusunu kontrol etmek isteyen birisi müzikten uzak durmalıdır. Eğer onun için bundan bir kaçış yoksa
 20 ve nefsi bütünüyle ondan kurtulmaya yönelmiyorsa en azından erkekleri ve şehveti tahrik etmeyen kimseleri dinlemekle yetinmelidir. Zira arzulanan şeyi azaltıp ondan korunmak iffetli kişi için hayırlıdır.

Yemek konusuna gelince şunu belirtmemiz gerekir ki yemeğin amacı, açlıktan kaynaklanan elemi giderecek kadar tokluğa ulaşmaktır. Yi-
 25 yeceğin iyisi de kötüsü de açlığı giderir. Yemeğin çok iyi yapılması fazla önemli değildir. Bu konuda en uygun olanı, yemek türlerinin orta dereceli ve insanın büyüyüp yetiştiği, alışkın olduğu yemek türlerinden olmasıdır. Kötü ahlâklı olmaktan kaynaklanan yeme arzusu ve iştahı, şehvetin en hafifi ve basitidir. Bu huya sahip birisi en azından içki düşkünlüğü, kadınlarla düşüp kalkmak, gençler ve çirkin eğlencelere kapılan
 30 kişilerle dostluk yapmak gibi huyların sebep olduğu utançlara bulaşmaz.

ويكون في الخلوات، أو مع من لا يحتشمه؛ ويتجنب مجالس المجاهرين بالشراب والسكر والخلاعة. ولا يظنّ أنه، إن حضر تلك المجالس، واقتصر على اليسير من الشراب، لم يستضر به، فإن هذا غلط. وذلك أن من يحضر مجالس الشراب، ليس تنقاد له نفسه إلى القناعة بيسير الشراب؛ بل إن حضر مجالس الشراب وكان في غاية العفة، تاركا للشرب، متمسكا بالورع، حملته شهوته على التشبه بأهل المجلس، وتاقت نفسه إلى الفتك. وما أكثر من فعل ذلك، وتهتك بعد الستر والصيانة. فشر الأحوال لمن طلب العفة حضور مجالس الشراب، ومخالطة أهلها، والاستكثار من معاشرتهم.

وينبغي لمن أراد قمع نفسه الشهوانية أن يقل من استماع السماع، وخاصة النسوان، والشابات منهن، والمتصنعات؛ فإن للسماع قوة عظيمة في إثارة الشهوة. فإذا انضاف إلى ذلك أن تكون المسمعة مشتتة، متعملة لاستمالة العيون إليها، اجتمع على السامع حوادث كثيرة، فربما لم يستطع دفع جميعها عن نفسه. والأولى لمن هم بقهر الشهوة أن يتجنب السماع. وإن لم يكن له منه بد، ولم تستجب نفسه إلى هجره بالكلية، فليقتصر على استماعه من الرجال، ومن لا مطمع للشهوة فيه؛ والإقلال منه خير، وأصون للمتعفف.

فأما الطعام، فينبغي أن نعلم أن غايته هو الشبع لدفع ألم الجوع. وفاخر الطعام ودينئه جميعا مشبعان؛ فليس للمبالغة في تجويد الطعام كثير حظ. والأولى هو التوسط في أنواع المآكل، وأن يكون من الجنس الذي نشأ عليه الإنسان واعتاده وألفه. على أن شهوة الطعام والنهم فيه، وإن كان من الأخلاق الرديئة، فهو أسهلها وأهونها. وليس يكتسب صاحبها من العار ما تكسبه محبة الشراب، والمباضعة، ومعاشرة النسوان، ومصاحبة الأحداث المتهيين للفواحش.

- Zira bu tür şeyler kötülüğün en üst noktasıdır. Yemek hakkındaki şehvânî arzu bundan daha az çirkindir ve yalnızca sahibiyle gizli kalır. Ancak yine de yemeye yönelik şehvânî arzu çirkindir ve onu küçümseyip de yeme konusunda aç gözlü ve arzu sahibi olmak kötüdür. Yemeğe
- 5 karşı arzulu olan kişinin bu konuda tedricî olarak kısıtlamaya gitmesinin yolu, bulduğu kadar yiyeceklerle yetinmesidir. Dolayısıyla eğer nefsi tatlı yemeyi arzularsa, bulduğu herhangi bir tatlıyla nefsi başka bir şey çektiğinde de tadı buna benzer olan herhangi bir yiyeceklerle yetinmesi gerekir. Böylelikle yemeye yönelik şehveti yatıştır ve nefsi teskin olur.
- 10 İffet seven kişi, iffetsiz, tamahkâr, açgözlü ve utanmaz kişilere ilişkin ayıpları ve çirkinlikleri aklında tutarak daima uyanık olmalı; hatta bunu kendine bir şiar ve ölçü edinmelidir. Böylece onun nefsi bayağı şehvetlerden tiksindir hale gelecek, iffet ve kanaate iştiaak duymaya başlayacaktır. Ayrıca gücü yettiğinde çirkin şeylerden kaçınmaktan zevk
- 15 alır hale gelecek, kendisi hakkında [insanlar arasında] yayılan şeylerden keyif alacaktır. Böyle bir nefse sahip olan kişiye de insanlardan övgüler gelecektir.

- Şu ana kadar anlattıklarımız şehvânî nefsi eğitme, kontrol etme ve boyun eğdirme yöntemidir. Bu yöntem, şehvânî arzular ve hazlarla ilgili
- 20 hususlarda, nefsi iyi ve hoş karşılanan alışkanlıklarla eğitmektir.

[GAZABÎ NEFSİN EĞİTİLMESİ]

- Gazabî nefse gelince, onu kontrol edip boyun eğdirmenin yolu, insanın saldırgan kişileri anlamaya çalışmasından geçer. Zira onlar hidetli ve panik oldukları anlarında öfkenin kendilerine çabuk sirayet
- 25 ettiği kimselerdir. Ayrıca insan bu kişilerin, hasımlarına karşı yaptıkları küstahlıkları ve kendi hizmetçi ve kölelerine karşı uyguladıkları yaptırımları da göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü insan bu kişilerde, seçkin veya sıradan olsun, herkesin tiksindiği çirkin şeyleri müşahade edecektir. Dahası öfkeli anlarında, hizmetçi ve kölesinin suçlu olduğu
- 30 zamanlarda, eşinin dostunun kusurları olduğunda, bütün söz ve davranışlarında bu saldırgan kişilerde gördüğü çirkin şeyleri hatırlayacaktır.

فإن ذلك في غاية القبح؛ وشهوة المآكل أقل قبحا منه، وأخفي على فاعله؛ وهو مع ذلك قبيح؛ والاستهتار به، وكثرة النهم والشره إليه، مكروه. وطريق التدرج إلى الإقتصار في الطعام هو أن يبادر ذو الشهوة إلى أي شيء وجده من المآكل. فإن كان المشتهى الذي تآقت نفسه إليه حلوا، فإلى أي حلاوة وجدها وإن كان غير ذلك، فإلى ما يشبهه في الطعم فإنه إذا تناول من الطعام، فإن شهوته تسكن ونفسه تكف. وينبغي لمن أحب العفة أن يكون أبدا متيقظا، ذاكرة لما يلحق الفاجر والنهم والشره والمتهتك، من القباحة والعار؛ ويجعل ذلك ديدنه وشعاره. فإن نفسه تبغض الشهوات الرديئة، وتشتاق إلى التعفف والقناعة، وتطرب عند العدول عن الفواحش، مع القدرة عليها، وترتاح لما ينشر عنها، ويبلغها عن الناس من الثناء الجميل على صاحبها.

فهذا الذي ذكرنا هو طريق إلى رياضة النفس الشهوانية، وتذليلها، وقمعها. وهو طريق الارتياض بالعادات المحمودة المرضية، فيما يتعلق بالشهوات واللذات.

[ترويض النفس الغضبية]

فأما النفس الغضبية، فإن طريق قمعها وتذليلها هو أن يصرف الإنسان همته إلى تفقد السفهاء الذين يسرع إليهم الغضب، في أوقات طيشهم وحدثهم، وتسفهمهم على خصومهم، وعقوبتهم لخدمهم وعبيدهم. فإنه يشاهد منهم منظرا شنيعا، يأنف منه الخاص والعام. وأن يتذكر ما شاهد منهم، في أوقات غضبه، وعند جنايات خدمه وعبيده، وعند ذنوب إخوانه وأودائه، في جميع محاوراته ومعاملاته.

İşte bu şekilde saldırganların çirkin davranışlarını hatırladığında bununla öfkesinin şiddeti azalacak ve karşısındakilere saldırıp, sövüp sayma niyeti ortadan kalkacaktır. Zira insan bundan tam anlamıyla kaçınamasa bile onu azaltır ve çirkinliğin son noktasına vardırmamış olur.

- 5 Gazabî nefsinin kontrol etmek isteyen bir insan, kendine karşı suç işleyen veya eziyet veren birisine öfkelenildiği vakitlerde, söz konusu kişinin suçu karşısında ne tür bir cezayı hak ettiğine, kendisini bu kişinin yerine koyarak karar vermelidir. İnsan böyle davranarak suçun karşılığının ya da eziyete verilecek cezanın gayet küçük bir şey olmasına karar
- 10 verir. Bu şekilde karar verdiğinde ise eziyet edene ve suç işleyene kendi görüşüne dayanarak karşılık vermiş olur. Böylece aşırı bir intikam ve öfke hissine kapılmaz. Daima bu şekilde davranıp onu alışkanlık haline getirdiğinde, saldırganların ve çabuk öfkelenen kişilerin kusurlarını iyi gözlemlediğinde, gazabî nefsinin etkisini kırıp kontrolü altına alması
- 15 kendisi için zor olmaz. Bir müddet bu şekilde devam edince bu durum, onun ahlâkı ve alışkanlığı haline gelir.

- Gazabî nefse boyun eğdirmek isteyen bir kimsenin silah taşımaktan, savaş alanlarında, kötülüklerin olduğu meclislerde ve fitne yerlerinde bulunmaktan, saldırgan kimselerle ilişki kurmaktan ve savaşan
- 20 kişiler arasına karışmaktan kaçınması gerekir. Çünkü bu tür yerler kalbe katılık ve soğukluk verir, insanın merhamet ve bağışlayıcılığını yok eder. Böylece insanın gazabî nefsi katılaştır. Bu nedenle eğer insan gazabî nefse boyun eğdirmek ve onu teskin etmek istiyorsa ilim ehlinin, ağır başlı, olgun ve fazilet sahibi liderlerin ve az öfkelenen fakat oldukça yumuşak
- 25 huylu ve ağır başlı olan kişilerin meclislerinde bulunması gerekir.

Ayrıca bu kişinin sarhoşluk verici içkiden sakınması gerekir. Çünkü sarhoşluk, şehvânî nefsten daha çok gazabî nefsi tahrik eder. Bu nedenle kişi, oturup kalktığı kimselerle kolayca kavgaya girmeye ve onlara hakaret etmeye kalkışır. Onları küçümser, aşağılar ve onurlarını kırar.

فإنه، إذا تذكر ما كان استقبحه من السفهاء، انكسرت بذلك سورة غضبه، وأحجم عما يهيم بالإقدام عليه من السب والوثوب. وإن لم يكف بالكلية، قصر، ولم ينته إلى غاية الفحش.

وينبغي، لمن أراد أن يقهر نفسه الغضبية، أن يذكر (في أوقات غضبه ٥ على من يؤذيه أو يجني عليه) أنه، لو كان هو الجاني، ما الذي كان يستحق أن يقابل على جنايته؟ فإنه بهذا الفعل يعتقد أن درك تلك الجناية، أو أرش ذلك الأذى، يسير جدا. فإذا اعتقد ذلك، كانت مقابله للجاني والمؤذي بحسب اعتقاده. فلا يسرف في الانتقام، ولا يفحش في الغضب. فإذا فعل ذلك دائما، وجعله ديدنا، وتفقد معايب السفهاء، ومن يسرع إليه الغضب، لم يبعد أن تنكسر نفسه الغضبية، وتنقاد له. ١٠ فإذا استمر على ذلك مدة، صار له خلقا وعادة.

وينبغي لمن يرغب في تذليل نفسه الغضبية أن يتجنب حمل السلاح، وحضور مواضع الحروب ومقامات الفتن، ومجالسة الأشرار، ومعاشرة السفهاء، ومخالطة الشرط. فإن هذه المواضع تكسب القلب قساوة وغلظة، وتعدمه الرأفة والرحمة، فتفسد لذلك نفسه الغضبية. ١٥ فإذا كان يريد تذليلها وتسكينها، يجب أن يجعل مجالسته لأهل العلم، وذوي الوقار، والشيوخ والرؤساء الأفاضل، ومن يقل غضبه ويكثر حلمه ووقاره.

وينبغي له أيضا أن يتجنب المسكر من الشراب. فإن السكر يهيج النفس الغضبية، أكثر مما يهيج النفس الشهوانية. ولذلك ربما يسرع إلى العريضة، والوثوب على جلسائه، والاستخفاف بهم وسبهم وذكر أعراضهم، ٢٠

Daha sonra bu kişilere karşı bir sevgi ve muhabbet duyduğu zaman ise bu iki farklı zaman arasında sarhoşluğun durumu yönlendirmiş olduğu vakitten başka bir vakti kalmamış olur. Çünkü sarhoşluk gazabî kuvveyi kıskırtır ve güçlendirir. Bu yüzden gazabî nefsinin sakinleştirmek isteyen

5 kimsenin sarhoşluktan uzak durması şarttır. Eğer tamamen kurtulması mümkünse elbette içkiden uzak durmak hem gazabî hem şehvî nefsin kontrolü için en iyisidir.

Gazabî ve şehvânî güçlere boyun eğdirmek isteyen birisi, bütün fillerinde düşünme gücünü kullanmalı, düşünmeksizin hiç bir işe giriş-
 10 memeli, düşünmeyi ve bir görüşe tabi olmayı huy ve alışkanlık haline getirmelidir. Çünkü bir görüşe sahip olmak ve iyi düşünmek saldırganlığın, çabuk öfkelenmenin, şehvânî arzulara düşkünlüğün ve haz peşinde koşmanın çirkin olduğunu insana gösterir. İnsan bunların çirkinliğini gördüğünde ise onlardan yüz çevirir, fikir ve düşüncenin gereğini
 15 yapmaya yönelir. Bunu tam olarak yapamazsa bile hiç değilse bu durum onun üzerinde etkili olur ve böylece insan, bu konulardaki aşırı isteğini azaltır.

[DÜŞÜNEN NEFSİN GÜÇLENDİRİLMESİ]

Ahlâk eğitiminde; gazabî ve şehvânî nefsi kontrol etmede işin esası
 20 düşünen nefstir. Çünkü her türlü yönetim sadece bu nefisle mümkün olur. Bu nefis, sahibinde iyice yerleşmiş ve güçlü olursa sahibine diğer iki gücü yönetme, çirkinliklerden uzak durma ve daima güzel ahlâkı izleme imkânı sağlar. Düşünen nefis, sahibinde güçlü olmadığına ise daha belirsiz ve sönük durumda kalır. Ahlâkını yönetme hususunda buna
 25 dayanan kimsenin öncelikle bu nefsi eğitmesi ve güçlendirmesi gerekir.

Bu nefsi güçlendirmek ancak aklî ilimlerle mümkün olur. Öyle ki insan, aklî ilimleri araştırır, inceler, ahlâk ve siyaset kitaplarını okursa ve bunları sürekli yaparsa, şuuru artar ve arzularına karşı dikkatli olmaya başlar. Arzuların verdiği gev-
 30 şeklikten kurtulur, faziletleri fark eder ve reziletlerden kaçınır.

بعد أن كان يتحنن عليهم ويتودد إليهم، ولا يكون بين الوقتين إلا بمقدار ما يستحكم به السكر. فالسكر مثير القوة الغضبية، ومقوّلها. فمن أراد أن يسكن نفسه الغضبية، فلا بد من أن يتجنب السكر. وإن تمكن من هجر الشراب البتة، فهو أصلح لقهر النفس الغضبية والشهوانية جميعاً.

وينبغي لمن أراد تذليل قوته الغضبية والشهوانية، أن يستعمل في جميع ما يفعله الفكر، ولا يقدم على شيء إلا بعد أن يتروى فيه، ويجعل الفكر واتباع الرأي ديدنه وعادته. فإن الرأي، وجودة الفكرة، يقبحان له السفه، وسرعة الغضب، والانهماك في الشهوات، واتباع اللذات. فإذا استقبح ذلك، أحجم عنه، وعدل إلى ما يقتضيه الرأي والفكر. وإن لم يرتدع بالكلية، فلا بد أن يؤثر ذلك فيه، فيقصر عما يريد التسرع فيه.

[تقوية النفس الناطقة]

وملاك الأمر في تهذيب الأخلاق وضبط النفس الشهوانية والنفس الغضبية، هي النفس الناطقة. فإن بهذه النفس تكون جميع السياسات. وهذه النفس، إذا كانت قوية متمكنة من صاحبها، أمكنه أن يسوس بها قوته الباقيتين، ويكف عن جميع القبائح، ويتبع أبداً محاسن الأخلاق. وإذا لم تكن هذه النفس قوية في صاحبها، كانت مغمورة خافية. فأول ما ينبغي أن يعتمد في سياسة أخلاقه أن يروض هذه النفس ويقويها. وتقوية هذه النفس إنما تكون بالعلوم العقلية. فإنه، إذا نظر في العلوم العقلية، ودقق النظر فيها، ودرس كتب الأخلاق والسياسة، وداوم عليها، تيقظت نفسه، تنبّهت من شهواتها، وانتعشت من خمولها، وأحست بفضائلها، وأنفت من رذائلها.

Bu nefis, sadece faziletleri ve [aklî] faziletleri yitirdiğinde zayıflar ve etkisini kaybeder. Böylece kendisini reziletler kuşatır. Ancak yine de faziletleri ve adabı elde ederse gafletinden uyanır, sarhoşluğundan sıyrılır ve zayıflığından sonra yeniden güç kazanmış olur. Bu nefsin faziletleri
 5 aklî ilimler ve özellikle bu ilimlerden tetkik edilenleridir. İnsan, aklî ilimlerle kendini eğittiğinde nefsi asilleşir, yüce gayeli olur, düşünme yetisi güçlenir ve insan nefesine hâkim olabilir. Böylece huylarını (ahlâkını) kontrol eder ve onları düzeltmeye güç yetirebilir; tabiatı kendi kontrolünde olur ve onu eğitmesi kolaylaşır. Gazabî ve şehvânî güçleri
 10 de kendisine boyun eğerek ki böylece bu ikisinin kontrolü ve eğitimi kolaylaşır. Ahlâkını seven birisinin yapması gereken ilk iş, ahlâk ve siyaset kitaplarını araştırmak, sonrasında hakikat ilimleriyle kendini eğitmektir. Çünkü nefse en çok şeref kazandıran durum, şeylerin hakikatlerini ve varlıkların hallerini idrak etmesidir. İnsan asil bir nefse sahip olur ve
 15 yüce gayeli olursa, faziletli kimselerin mertebelerine yükselir.

Yine düşünen nefsi geliştiren ve kuvvetlendiren şeylerden birisi de ilim ehli kişilerin meclisleridir ve o kişiler arasına karışmak, onların huylarını ve alışkanlıklarını edinmektir. Özellikle hakikat bilgisine sahip olan kimselerin, açıkgozlü olanların ve bütün işlerinde ilimleri ve
 20 akıllarının gerektirdiği gibi davranan kimselerin ahlâk ve alışkanlıklarını edinmek böyledir. Düşünen nefsin alışkanlıklarını ayırt etmek [onların farkında olmak] ve onlar içerisinde güzel olanları davranış haline getirip çirkin olanları terk etmek ancak düşünen nefsi eğitmekle mümkün ve kolay olur. Çünkü düşünen nefis gerçek ilimlerle eğitilir, uyanık
 25 olur ve asilleşirse kötü alışkanlıklardan uzak ve onlarla kirlenmekten korunmuş olur. Durum bu şekilde olunca, bu nefsin çirkin adetlerinden kaçınmak, güzel ahlâkı ona sevdirmek ve onu güzel ahlâkla ahlâklandırmak onun sahibi için kolay hale gelir.

Bütün bu anlattıklarımızdan, övgüye değer huylarla eğitilmenin, onları alışkanlık edinmenin, razı olunan güzel huyları gözetmenin ve yerilmiş çirkin huylardan kaçınmanın, gazabî ve şehvânî güçlerin boyun eğdirilerek kontrol ve zapt edilmesinin yöntemi ortaya çıkmış oldu ki

وذلك أن هذه النفس تضعف وتخفت ، إذا عدت الفضائل والمناقب ، واستولت عليها الرذائل. فإذا اقتنت الفضائل، واكتسبت الآداب، تيقظت من غشيتها، واستفاقت من سكرها، وقويت بعد ضعفها. وفضائل هذه النفس هي العلوم العقلية، وخاصة ما دق منها. فإذا ارتاض الإنسان العلوم العقلية، شرفت نفسه، وعظمت همته، وقوي فكره، وتمكن من نفسه، وملك أخلاقه، وقدر على إصلاحها، وانقاد له طبعه، وسهل عليه تهذيبه، وأذعنت له القوى الغضبية والشهوانية، وهان عليه قمعهما وتهذيبهما. فأول ما ينبغي أن يتدبّر به من يحب أخلاقه، النظر في كتب الأخلاق والسياسات، ثم الإرتياض بعلوم الحقائق. فإن أشرف ما تكون النفس [هو] إذا أدركت حقائق الأمور، وأشرفت على هيئات الموجودات. فإذا شرفت نفس الإنسان، وعلت همته، ترقى إلى مراتب أهل الفضل.

ومما يصلح النفس الناطقة ويقويها أيضا مجالسة أهل العلم ومخالطتهم، والإقتداء بأخلاقهم وعاداتهم، وخاصة أصحاب علوم الحقائق، والمتيقظين منهم، المستعملين في جميع أمورهم ما تقتضيه علومهم وتوجيه عقولهم. فأما تمييز عادات النفس الناطقة، واستعمال ما حسن منها، وإطراح ما قبح، فذلك إنما يمكن ويسهل أيضا إذا راض نفسه الناطقة. فإن النفس الناطقة، إذا ارتاضت بالعلوم الحقيقية، وتيقظت وتشرفت، أنفت من العادات المستقبحة، وتنزهت عن التدنس بها، فيهون حينئذ على صاحبها تجنب ما يكره من عاداتها، ويغلب عليه استحسان الأخلاق الجميلة، والتخلق بها.

وقد تبين من جميع ما ذكرنا أن طريق الارتياض بالأخلاق المحمودة، والتصنع لاعتيادها، واتباع المحمود المرضي منها، واجتناب المذموم والمستقبح، وتذليل قوة الشهوة الغضبية، وضبطها وقهرها،

bu da düşünen nefsin ıslah edilmesi, güçlendirilmesi, faziletlerle ve güzel adapla süslenmesinden ibarettir. İşte bu, kendini yönetmenin ve eğitmenin aracıdır.

Aklî ilimleri tam elde edememiş ve onlara kendini verememiş olan veya bu konuda zorlanan birisi, incelikli düşünmeye, nefsiyle mücadele etmeye ve çirkin alışkanlıklarıyla güzel olanlarını birbirinden ayırt etmeye çabalamalıdır. Bunlardan da hangisinin daha faydalı ve kazançlı olduğuna, hangisinin sonuçta daha övgüye değer ve kalıcı olduğuna bakmalıdır. Zira insan kendini düzelttiği zaman, şehvânî arzu ve hazlarından, yalnızca onları kullandığı zamanlarda lezzet alındığını görür. Onları terk ettiğinde ise kendisi için faydalı ve kalıcı olmadıklarını fark eder. Böylece insan zaman içinde, kusurlarının ve ayıplarının kalıcı olduğunu; insanlar arasında bundan dolayı kınandığını ve kötülendiğini görür. Aynı şekilde aşırı öfke, çabuk beliren intikam arzusu ve sövüp saymak da bu şekildedir. Zira insan, öfkesi söndüğü ve hırsı geçtiği zaman durumu idrak eder ve yaptığı işin çirkinliğini, faydasız ve getirisi olmayan bir şey olduğunu anlar. Öfkeli anında insan, [daha sonra] kınanacağı eksik bir davranış ve kötüleneceği kusurlu bir fiil sergileyebilir. Hatta öfkeyle, daha sonra bundan dolayı cezalandırılacağı ve te'dîb edileceği suçları bile işleyebilir.

Düşünen nefsin kötü alışkanlıkları da bu şekildedir. İnsan onları da faydasız ve değersiz bulur. Nitekim haset, kin, kötü niyetlilik ve benzeri huyların sahibi bu huylardan herhangi bir fayda görmez. Kötülük ve kötü niyetlilikten insana fayda gelse bile bu, kötü bir fayda olur ve faydasına rağmen sahibine zarar verir. Zira öyle kötüler vardır ki insanlar onun hakkında kötü düşünür, eziyetinden çekinir, vereceği zararlardan kaçınır ve kendisinden korunurlar. Onun menfaatini istemezler, iyiliği ondan sakınır ve bu konuda oldukça çaba sarf ederler. Durumu bu şekilde olan birisi ne kadar da kötü halde- dir! Kötülük ve çirkinliği davranış edinen kimsenin durumu ne kadar da kötüdür! Zira ona kendi kötülüğü, faydadan çok zarar verir.

هو إصلاح النفس الناطقة، وتقويتها، وتحليلتها بالفضائل والآداب والمحاسن. فإن ذلك هو آلة السياسة، ومركب الرياضة.

ومن لم يتمكن من اكتساب العلوم العقلية والإمعان فيها، أو تعذر عليها ذلك فليبذل جهده في تدقيق الفكر، ومجاهدة النفس، وتمييز ما بين عاداته القبيحة والجميلة. وينظر أيهما أجدى عليه، وأيهما أنفع له، وأيهما أحمد عاقبة، وأبقى على الأيام. فإنه، إذا صدق نفسه، وجد شهواته ولذاته إنما هي ملذة وقت استعمالها فقط؛ فأما بعد مفارقتها، فليست باقية عليه ولا نافعة له. ويجد عارها وشينها باقيا على الدهر، متداولاً بين الناس، يعاب به ويزرى عليه بقبحه. وكذلك شدة الغضب، والتسرع إلى الانتقام، والسب، والفحش. فإذا انجلت غمرته، وسكنت سورته، تأمل أمره، ورأى ما فعله، وجده قبيحاً، ولم يجده مجدياً ولا مفيداً. وقد صار ما فعله عند الغضب نقيصة يوسم بها، ومعة يسب بها. وربما ارتكب في الغضب جنایات، يعاقب عليها ويؤدب من أجلها.

وكذلك العادات المكروهة من نفس الناطقة أيضاً يجدها غير نافعة ولا مجدية. وذلك أن الحسد والحقد والخبث، وأمثال هذه، لا ينتفع بها صاحبها. وإن انتفع بالخبث والشر، فشر منفعه؛ ومع ذلك هو ضار له. فإن من تشر، قصده الناس بالشر؛ واستعدوا لأذيته، وتعملوا للإضرار به؛ وتوقوه، واحترزوا منه؛ وكرهوا نفعه، وقصروا عليه وجوه الخير، واجتهدوا في ذلك. وما أسوأ حال من هذه صفته! فمستعمل الشر والخبث سيئ الحال، يضره من شره أكثر مما ينفعه.

Ancak insan kendini muhasebeye çeker, ayırt etme ve düşünme gücünü kullanırsa, kötü huylarda (ahlâkta) faydadan çok zararın olduğunu anlar. Onların fayda zannedilen tarafı aslında fayda değildir; bilakis gerçekte onlar daimi ve kalıcı olmayan değersiz şeylerdir. Fayda olduğu sanılan bu değersiz şey de asla büyük bir zararın ve daimi bir utancın yerine geçemez. Ayrıca insan, [düşününce] kötülük ve çirkinliğin kendisine kötülük getirdiğini ve insanları kendisinden uzaklaştırdığını da anlar. İnsan bu şekilde düşünmeye devam edip bunu artırdıkça nefsinde güzel huylara tâbi olma hissi güçlenir, kötü olanlarından kurtulmak kolaylaşır. Hem nefsinde iyilik ve dengelilik baskın olur hem de ayıp ve utançtan kaçınmış olur. Dolayısıyla insan bunu sürekli olarak yaparsa ahlâkını düzeltmek, yolunu güzelleştirmek ve karakterini eğitmekle fazla vakit kaybetmez, üstün kişilerin mertebesine hemen ulaşır, noksan ve değersiz kişilerden de ayrılır.

Huylarını yönetmek isteyen birisi, bütün faziletlerin en üst ve en son noktasına ulaşmayı amaç edinmeli, bu konuda en üst noktadan daha azıyla yetinmemeli ve yalnızca en üst mertebeye razı olmalıdır. Eğer amacı bu olursa, faziletlerde çok yüksek bir dereceye ulaşamasa da orta düzeye ulaşır ve sevilen bir mertebeye erişir. Ancak orta düzeyde olmaya razı olursa bu konuda eksik kalıp kalmadığından emin olamaz. Böylece daha alt bir mertebede kalır; istediğini elde edemez ve asla olgunluğu talep edemez.

[Dördüncü Bölümün Hâtimesi]

Bu anlattıklarımız güzel ahlâk (huylarla) ve övgüye değer alışkanlıklarla tedricî olarak eğitilmenin yöntemidir. İnsan nefsinin bu yola yönlendirir, bu yönetime riayet ve bağlılığı çokça gözetirse; onun için bazı faziletler alışkanlık haline gelir ve bazı güzel davranışlar da huy ve tabiat halini alır.

فإذا حاسب الإنسان نفسه، وأجال فكره وتمييزه، علم أن الضرر في مساوئ الأخلاق أكثر من النفع بها، وأن الذي يعده منها نفعاً، فليس هو بنفع، على الحقيقة، بل هو يسير جداً، غير باق ولا مستمر. فإن هذا اليسير الذي يعده نفعاً، لا يفي بالضرر الكثير والعار الدائم المتصل. ويعلم أيضاً أن الشر والخبث يجلبان عليه الشر، ويوحشان منه الناس. فإذا أدام ذلك، وأكثر منه، قوي في نفسه اتباع محاسن الأخلاق، وسهل عليه اطراح مساوئها ومقابحها، وغلب عليه الخير والسداد، وفزع من العيب والعار. فإذا فعل ذلك دائماً، لم يلبث أن تصلح أخلاقه، وتحسن طريقته، وتهذب شمائله، ويلحق برتبة أهل الفضل، ويتميز عن أهل الدنس والنقص. ١٠

وينبغي لمن أراد سياسة أخلاقه أن يجعل غرضه، من كل فضيلة، غايتها ونهايتها، ولا يقنع منها بما دون الغاية، ولا يرضى إلا بأعلى درجة. فإنه إذا جعل ذلك غرضه، كان حرياً أن يتوسط في الفضائل، ويبلغ فيها رتبة مرضية إن فاتته الدرجة العالية. فأما إن قنع بالتوسط، لم يأمن أن يقصر عن بلوغه، فيبقى في أدون المراتب، ويفوته المطلوب، ولا يطمع أبداً في التمام. ١٥

[خاتمة القسم الرابع]

فهذا الذي ذكرنا هو طريق الارتياض بمكارم الأخلاق، ومنهج التدرج في محمود العادات. فإذا أخذ الإنسان نفسه به، وأكثر مراعاته وتعهده، صارت له الفضائل ديدناً والمحاسن خلقاً وطبعاً. ٢٠

[BEŞİNCİ BÖLÜM]

[İNSANIN YETKİNLİĞE ULAŞMASI]

[YETKİN İNSANIN VASIFLARI]

Geriye güzel huyları kendinde toplamış olan yetkin insanın vasıflarını ve onu yetkinliğe ulaştıran yöntemi anlatmamız kaldı. Bu konuda şöyle deriz:

Yetkin insan, herhangi bir faziletin elinden kaçmadığı ve herhangi bir reziletle kirlenmemiş olan kişidir. Ancak bir insanın bu düzeye ulaşması nadiren mümkündür ve bu düzeye ulaştığında o, insandan çok meleklerle benzemiş olur. Zira insan, türlü noksanlıklarla damgalanmıştır. Hatta birçok kötülük, insanı ve onun tabiatını ele geçirmiştir. Çok az insan, nefsinin bütün ayıp ve noksanlıklardan emin kılıp da tüm fazilet ve iyilikleri kuşatacak kadar o kötülüklerden sıyrılabilir. Yine de yetkinliği elde etmek, nadiren ve zor da olsa, mümkündür. Bu da insanın varacağı son merteye ve kendini hazırlayacağı son sınırdır. İnsan doğru niyetli olur ve hakkıyla çabalarsa kendisini hazırladığı bu son sınıra ulaşmaya layık olur ve böylece amacına ulaşır.

Yetkin insanın vasıflarının ayrıntılarına gelince o; bütün huylarını gözetken, kusurları hususunda dikkatli olan, kendisine herhangi bir noksanlığın ilişmesinden sakınan, bütün faziletleri davranış edinen, en yüksek mertebeye ulaşmaya çalışan, yetkinliğin suretine âşık olup güzel ahlâktan haz alan kimsedir. Aynı zamanda o, aslı itibarıyla dikkatli olan ve çirkin alışkanlıklardan hoşlanmayan, nefsinin eğitmek isteyen, reziletlerden gelecek olan küçük faydalara hiç kıymet vermediği gibi yüksek bir mevkiyi ve en yüce gayeyi de gözünde büyütüp de elde ettiği faziletlerle yetinmeyen; hatta olgunluğu kendi mertebesinden, yetkinliği de kendi vasıflarından daha aşağıda gören bir kimsedir.

[القسم الخامس]

[بلوغ الإنسان إلى الكمال]

[أوصاف الإنسان التام]

وقد بقي علينا أن نذكر أوصاف الإنسان التام، الجامع لمحاسن الأخلاق، وطريقة التي يصل بها إلى التمام. فنقول:

إن الإنسان التام هو الذي لم تفته فضيلة، ولم تشنه رذيلة. وهذا الحد قلما ينتهي إليه انسان، وإذا انتهى الانسان الي هذا الحد، كان بالملائكة أشبه منه بالناس. فإن الإنسان مضروب بأنواع النقص، مستول عليه وعلى طبعه ضروب الشر. فقلما يخلص من جميعها، حتى تسلم نفسه من كل عيب ومنقصة، وتحيط بكل فضيلة ومنقبة. إلا أن التمام، وإن كان عزيزا بعيد التناول، فإنه ممكن. وهو غاية ما ينتهي إليه الإنسان، ونهاية ما هو متهيئ له. فإذا صدقت عزيمة الإنسان، وأعطى الإجهاد حقه، كان قمينا بأن ينتهي إلى غايته التي هو متهيئ لها، ويصل إلى بغيته التي تسمو نفسه إليها.

فأما تفصيل أوصاف الإنسان التام، فهو أن يكون متفقدا لجميع أخلاقه، متيقظا لجميع معاييه، متحرزا من دخول نقص عليه، مستعملا لكل فضيلة، ومجتهدا في بلوغ الغاية، عاشقا لصورة الكمال، مستلذا لمحاسن الأخلاق، متيقظا في الأصل، متبغضا لمذموم العادات، معنيا بتهديب نفسه، غير مستكثر لما يقتنيه من الفضائل، مستعظما للسير من الرذائل، مستصغرا للرتبة العليا، مستحقرا للغاية القصوى، يرى التمام دون محله، والكمال أقل أوصافه.

İnsanı yetkinliğe ulaştıran ve yetkinliği onda sürekli kılan yönleme gelince bu yöntem; insanın hakiki ilimleri araştırması, varlıktaki şeylerin mahiyetlerini kuşatmayı, onların neden ve sebeplerini keşfetmeyi, netice ve sonuçlarını araştırmayı amaç edinmesi ve daha üst bir mertebenin olmadığı son noktaya gelinceye kadar bildikleriyle yetinmemesidir. Bu yöntem aynı zamanda, insanın gece gündüz ahlâk kitaplarını okumayı, siyer ve siyaset kitaplarını incelemeyi kendine ilke edinmesi, faziletli kişilerin emirlerini yerine getirmesi, eski bilginlerin nasihatlerini alışkanlık edinmesidir. Yine insan konuşma ve belagat adabını öğrenmeli, hitabet ve güzel konuşmayla kendini bezemelidir. Daima ilim ve hikmet ehli kimselerin meclislerine uğramalı ve ağır başlı, iffetli kişilerle muaşeret halinde olmalıdır. Bu anlatılanlar sıradan vatandaş ve halk içindir. Bir hükümdar ya da lider ise yoldaş ve arkadaşlarını, beraber olduğu ve vakit geçirdiği insanları; asaleti ve sağduyusuyla bilinen, edepli ve vakarlı olmakla vasıflanan, ilim ve hikmetle öne çıkan, anlayış ve kavrayış gücünü geliştirmiş olan kişilerden seçmelidir. Yine ilim ehli kimselere yakın olmalı ve onlarla samimi olmalı, meclislerinde çokça bulunmalı ve kendileriyle samimiyet kurmalıdır. İlim adamlarının, ilim ve ilmî disiplinler hakkındaki, devlet yönetimi ve merasimlerine dair müzakerelerinden, bilginlerin haberlerini duymaktan ve ahlâkından; iyi hükümdarların hayatları ve alışkanlıklarından hoşnutluk ve memnuniyet duyacak durumda olmalıdır.

Yetkin insan ve yine yetkinliği talep eden herhangi bir kimse, arzularını ve hazlarını düzenleyen, kendisiyle itidale yöneleceği bir kural belirlemeli; bu konuda aşırılıktan ve ifrattan kaçınmalı; razı olunan, güzel şeylerden mutedil haz ve arzulara yönelmelidir. Ayrıca nefsinin bu şekilde alıkoyarak, çirkin bir hazza ve aşırı arzuya tamah etmesini engellemelidir. Hazcılardan ve onlarla ilişki kurmaktan, ahlâksız kimseler ve onlara karışmaktan uzak durmalıdır. Şehvânî arzunun, her daim kendisine zarar ve eziyet vermek isteyen, rezilliğini ve kusurunu hedefleyen gizli bir düşman ve mücadeleci bir hasım olduğu bilincini kendine yerleştirmelidir.

فأما الطريقة التي توصله إلى التمام، وتحفظ عليه الكمال، فهي أن يصرف عنايته إلى النظر في العلوم الحقيقية، ويجعل غرضه الإحاطة بماهيات الأمور الموجودة، وكشف عللها وأسبابها، وتفقد غاياتها ونهاياتها. ولا يقف عند غاية من علمه، إلا ورنا بطرفه إلى ما فوق تلك الغاية. ويجعل شعاره ليله ونهاره قراءة كتب الأخلاق، وتصفح كتب السير والسياسات، وأخذ نفسه باستعمال ما أمر أهل الفضل باستعماله، وأشار المتقدمون من الحكماء باعتياده. ويشدو أيضا طرفا من أدب اللسان والبلاغة، ويتحلى بشيء من الفصاحة والخطابة. ويغشى أبدا مجالس أهل العلم والحكمة، ويعاشر دائما أهل الوقار والعفة. هذا إن كان رعية وسوقة. فإن كان ملكا أو رئيسا، فينبغي أن يجعل جلساءه ومناديه، وحاشيته والمطيفين به، كل من كان معروفا بالسر والسداد، موصوفا بالأدب والوقار، مخصصا بالعلم والحكمة، متحققا بالفهم والفطنة؛ ويقرب مجالس أهل العلم ويبسطهم، ويكثر مجالستهم والأنس بهم؛ ويجعل تفرجه وتفكهه مذاكرتهم في العلم وفنونه، وسياسة الملك ورسومه، وأخبار الحكماء وأخلاقهم، وسير الملوك الأخيار وعاداتهم.

وينبغي للإنسان التام، ولمن طلب التمام أيضا، أن يجعل لشهواته ولذاته قانونا راتبا، يقصد فيه الاعتدال، ويتجنب السرف والإفراط، ويعتمد من الشهوات واللذات المعتدلة ما كان من الوجوه المرتضاة المستحسنة، ويأخذ نفسه بذلك، ويحصر عليها الطمع في لذة مكروهة، أو شهوة مسرفة. ويهجر أصحاب اللذات ومعاشرتهم، وينقبض عن الخلعاء ومخالطتهم. ويشعر نفسه أن الشهوة عدو مكاشح، وخصم مكافح، يريد أبدا ضرره وأذيته، ويعتمد شينه وفضيحته.

Böylece şehvetini düşman olarak görecek ve ona karşı direnecektir. Şehvetin gücünü kontrol altına alacak, şiddetini kıracak, etkisini azaltacak, yavaş yavaş kudretini yok edecek ve taşkınlığını düzenli bir şekilde teskin edecektir. İşte insan bunları yapınca, nefesine hükmedebilir duruma gelir, şehvetini kontrol edebilir [böylece] iffet onun tabiatı haline gelir ve insan iyi bir hayat tarzına alışmış olur. Ancak her ne zaman şehvetinin dizginini gevşetir, onu kendi isteğiyle baş başa bırakır ve yönetip gözetmeyi ihmal ederse şehveti haddini aşar ve mağrur olur. Ayrıca sahibini zayıf duruma düşürmesi, sahibine zarar vereceği ve onu aldatacağı 5 şeye doğru onu yönlendirmesi ve taşıması fazla zaman almaz. Böylece insan olgunluktan uzak olur ve yetkinliği arzulanamaz hale gelir. 10

Yetkinliği talep eden kimsenin, hazzı güzel bulduğu ve şehveti sevdiği müddetçe bu amacına [yetkinliğe] ulaşamayacağını bilmesi gerekir. Bu durum şehvânî arzu ve hazzı isteyen kimseler için oldukça zor, yorucu ve onlara uzak olan bir yaklaşımdır. Özellikle hükümdar ve liderler için bu daha zor ve daha uzaktır. Çünkü hükümdar ve liderler hazları elde etmeye daha muktedir durumdadır ve bu, onlarda iyice yerleşmiştir. Şehvânî arzular ve hazlar onlarda karakter ve alışkanlık olacak kadar yerleşmiştir. Hükümdarlar ve liderler için şehvânî arzu ve hazdan ayrılmak oldukça zor ve onlara yüz çevirmek imkânsız bir şey gibidir. Özellikle de şehvânî arzu ve hazlar içinde büyümüş ve onlara kapılmış birisi için durum bu şekildedir. Ancak hükümdarlar, her ne kadar hazları elde etmeye daha muktedir ve onlara alışmış olsalar da, daha azimlidirler ve nefsleri daha izzetlidir. Dolayısıyla onların en başarılısı, nefsi insani yetkinliği istediğinde ve gerçek liderliğe iştiaak duyduğunda hükümdarın, kendi zamanındaki insanlardan daha olgun olmaya, yardımcılarını ve reayasından daha faziletli olmaya en layık insan olduğunu bilir. Böylece kendisine kötü arzulardan ayrılmak ve çirkin hazları terk etmek kolay gelir. 20 25

فيناصب شهوته بالعداوة، ويكاشفها بالمعاندة؛ ويقمع أبدا سورتها، ويكسر دائما حداثتها، ويقهر دائما سطوتها؛ ويدلل على التدرج عزها، ويسكن على الترتيب فورها. فإنه إذا فعل ذلك، كان خليقا أن يملك نفسه، وتنقاد له شهوته، وينطبع بالعفة، ويألف حسن السيرة. ٥ ومتى أرخى لشهوته عنانها، وسمح لها في مرادها، وأهمل سياستها ومراعاتها، استطالت وشمخت، ولم تلبث أن توهن صاحبها، وتقوده وتحمله على ما يسوءه ويضيره. فيصير بذلك بعيدا من التمام، غير طامع في الكمال.

وينبغي لمن يطلب التمام أن يعلم أنه لا سبيل له إلى بلوغ غرضه، ما دامت اللذة عنده مستحسنة، والشهوة مستحبة. وهذه الحال صعبة جدا، متعسرة على طالبها، بعيدة المآخذ. وهي على الملوك والرؤساء أصعب أبدا. لأن الملوك والرؤساء أقدر على اللذات، وأشد تمكنا؛ والشهوات واللذات لديهم معرضة، ولهم سجية وعادة. فمفارقتها عليهم متعذرة، وإعراضهم عنها كالشيء الممتنع، خاصة لمن قد نشأ ١٥ على الانهماك فيها، والتوفر عليها. إلا أن الملوك، وإن كانوا أقدر على اللذات، وأكثر اعتيادا لها، فهم أعظم همما وأعز نفوسا. والمحصل منهم، إذا سمت نفسه إلى التمام الإنساني، واشتاقت إلى الرئاسة الحقيقية، علم أن الملك أحق بأن يكون أتم أهل زمانه، وأفضل من أعوانه ورعيته، فيهون عليه مفارقة الشهوات الرديئة، وهجر اللذات ٢٠ الدنيئة.

[ASALET VE CÖMERTLİĞİN KURALI]

Ahlâkını yönetmeyi dileyen ve arzularında dengeli olma yolunu tutmak isteyen kişi, yeme içme konusunda, kendisini sınırlayacağı ve asaletiyle bilineceği bir kanun edinmelidir. Böylece insan yeme içme hususunda yalnız kalıp başına buyruk davranmayacak; bilakis, eğer reaya ya da sıradan bir vatandaş ise sevdiklerini ve kardeşlerini (eşini dostunu) sahip olduğu şeye ortak etmeye uğraşacaktır. Eğer bir hükümdar veya lider ise çevresini ve eğlence arkadaşlarını toplayacak, [malını] dostları ve yardımcılara da paylaştıracaktır. Yiyecek ve içeceğinin fazlasıyla birlikte, özellikle önceden tanıdığı ve evvelce hürmet ettiği kişiler olmak üzere, fakir ve miskin kimseleri ziyaret edecektir. Hükümdar, bu konuya bir parça ihtimam göstermelidir. Zira bu insanlar [fakir ve miskinler], hükümdardan gelen iyilikten dolayı ona kendi çevresi ve eğlence arkadaşlarından daha çok saygı duyacaktır. Eğer bir hükümdar ya da liderse, yiyecek-içecek ve sofrasına çağırdığı kardeşlerine, dostlarına, reayasına ve eğlence arkadaşlarına, onları kendileriyle dostluk kurmak, eğlenmek ve muaşeret içinde olmak için topladığını, yiyecek ve içeceğiyle kendilerine ikramda bulunmak [onurlandırmak] ya da özel bir kıymet vermek için toplamadığını göstermelidir. Bu şekilde, yiyip içerek herhangi bir başa kakma veya gösteriş yapma izleniminin ortaya çıkmasından olabildiğince kaçınmalıdır. Çünkü bu türden şeyler, bu fiilleri işleyen kişinin itibarını zedeler ve saygınlığını azaltır; etrafındaki kimselerin ondan rahatsız olmasına ve uzaklaşmasına sebep olur. İnsanın fakir ve ihtiyaç sahibi olduğu halde yiyeceğini eşi dostuyla paylaşması da hoş karşılanır. Aynı şekilde onu fakir ve zayıf kimselerle paylaşması hoş görülür. Hatta bazen insanın bundan daha fazlasını yapıp, ona şiddetle ihtiyaç duyduğu ve sahip olduğu tek şey bu olduğu halde, elindeki yiyecek ve içeceği konusunda [kendisi yerine] başkasını tercih etmesi bile hoş görülebilir.

[قانون الكرم والجود]

وينبغي لمن رغب في سياسة أخلاقه، وأحب أن يسلك طريق الاعتدال في شهواته، أن يجعل له قانونا يقتصر عليه، في المآكل والمشارب، معروفًا بالكرم. وهو أن لا يستبد بالمآكل والمشارب وحده. بل يقصد أن يشرك، في ماله من ذلك، إخوانه وأوداءه، إن كان رعية وسوقة. وإن كان ملكًا أو رئيسًا، فيجمع عليه حاشيته وندماءه، ويعم به أصحابه وأعدائه، ويتفقد بفضلاته أهل الفقر والمسكنة، وخاصة من سبقت له معرفة، أو تقدمت له حرمة. ويصرف إلى ذلك حظًا من عنايته؛ فإن اعتداد هؤلاء بما يصل إليهم من بره أكثر من اعتداد حاشيته وأصحابه. وليظهر لمن يجتمع على مائدته وعلى طعامه وشرابه من إخوانه وأصدقائه ورعيته وندماءه، إن كان ملكًا أو رئيسًا، أن جمعه لهم للأنس بهم، والسرور بمعاشرتهم لا ليكرمهم بطعامه وشرابه، ولا أن لذلك قدرًا يعتد به. وليحترز كل الاحتراز من أن يبدو منه امتنان بالطعام والشراب، أو تبجح به. فإن ذلك يزري بفاعله ويغض منه، ويحش من يغشاه، ويقطعهم عنه. وقد يستحسن من الإنسان أيضًا، إذا كان مقلًا أن يؤاسي بطعامه وإخوانه، وإن كان محتاجًا إليه. ويُستحسن منه أيضًا أن يؤاسي به الفقراء والضعفاء. وقد يُستحسن منه أيضًا أكثر من ذلك: أن يؤثر الإنسان بطعامه وشرابه غيره، وإن كان شديد الاضطرار إليه، وكان لا يقدر على غيره.

Kendini tam olarak yönetmek isteyen kimse malı (zenginliği) basit ve önemsiz bir şey olarak görmeli ve ona hak ettiği kadar değer vermelidir. Çünkü mal ancak başka bir şeyden dolayı istenir ve kendisi için talep edilen bir şey değildir. Özünde faydasız bir şeydir. Bilakis

5 fayda, sadece onunla elde edilen şeylerdedir. Dolayısıyla mal [servet] bu şeylere ulaşmanın aracıdır. Mal kazanmanın ve biriktirmenin faydalı olduğu düşünülmemelidir. Çünkü mal, toplanıp biriktirilmiş olsa bile bu malın sahibi, gerçekte ihtiyaç duyduğu şeyleri elde etmiş sayılmaz. Bu nedenle mal, [özünden dolayı değil] başka bir şeyden dolayı istenir.

10 Doğru düşünceli ve yüce gayeli bir kimse, malının değerini doğru takdir etmeli; böylece bir yandan onu meşru yollardan kazanırken diğer yandan doğru yerlere haralayabilmelidir. Bununla birlikte onu kazanma hususunda ihmalkâr davranmamalı ve malı talep etmede gevşeklik göstermemelidir. Çünkü ihtiyaç anlarında malın olmaması, kendisinden

15 daha düşük kimselere boyun eğdirerek ona zarar verir; malın varlığı da, her ne kadar kendi mevkisi daha düşük bile olsa onu daha üst mevkideki kimselere muhtaç olmaktan kurtarır. Ayrıca malı stoklayan ve elinde tutan birisi olmaz bilakis onu ihtiyaçlarını gidermede kullanır, onunla gereksinimlerini karşılar. İnsan malı harcama konusunda israf

20 ve aşırılıktan kaçınarak dengeyi gözetmelidir. Hakkı olan zorunlu bir şeyden geri durmadığı gibi sevilmeyen ve şükür gerektirmeyen bir şeye de malını sarf etmemelidir.

İnsan ihtiyaçlarını giderir, nafakasını sağlar ve eksiklerini tamamlarsa dönüp kendi durumuna bakar: Eğer zorunlu ihtiyaçları dışında, malından fazlalık olarak geriye kalan bir şey olursa onun

25 bir kısmını ayırır; bir sıkıntıyı gidermek ve karşılaşılabileceği afetlerde ona başvurmak için hazır bulundurur. Bundan sonra geriye kalana yönelir ve onu da sevdiklerinden, eşinden dostundan, akraba ve ailesinden ihtiyaç sahibi olanlar için ayırır. Bir bölümünü de zayıflara, miskinlere ve gizli kalmış ihtiyaç sahiplerine bırakır.

30

وينبغي لمن طلب السياسة التامة أن يستهين بالمال ويحتقره، وينظر إليه بالعين التي يستحقها. فإن المال إنما يراد لغيره، وليس هو مطلوباً لذاته. فإنه في نفسه غير نافع وإنما الانتفاع بالأعراض التي تنال به. فالمال آلة تنال بها الأعراض؛ فلا يجب أن يعتقد أن اقتناءه وادخاره مفيد. فإنه إذا ادخر وحرس، لم ينل صاحبه شيئاً من الأعراض التي هو بالحققة محتاج إليها. فالمال هو مطلوب لغيره.

وينبغي لسديد الرأي، العالي الهمة، أن يزنه بوزنه؛ فيكسبه من وجهه، ويفرقه في وجوهه. ويكون مع ذلك غير متوان في اكتسابه، ولا مفتر في طلبه. لأن عدم المال يضطره إلى التواضع لمن هو دونه، إذا وجد عنده حاجة؛ ووجود المال يغنيه عن من هو فوقه، وإن دنت منزلته. ويكون أيضاً غير مدخره، ولا متمسك به؛ بل يصرفه في حاجاته، وينفقه في مهماته. ويقصد الاعتدال في تفريقه، ويحذر من السرف والتبذير في تخريجه. ولا يمنع حقاً يجب عليه، ولا يصرفه في شيء لا يحب ولا يشكر عليه.

وإذا فرغ من حاجاته، واستكفى من نفقاته، وسد جميع خلله، عاد إلى النظر في أمره. فإن كان بقي من ماله بقية فاضلة عن مهم أغراضه، أخرج منها قسطاً، فجعله عدة يستظهر بها لشدة ويعدها لئابة. ثم عمد إلى الباقي، ففرقه في ذوي الحاجة، من أهله وأقاربه وإخوانه وأهل مودته. وجعل فيه قسطاً للضعفاء والمساكين، وأهل الفاقة المستورين.

Böylece kendi zorunlu ihtiyaçları hakkında kaygılanmaktan çok, iyilik ve ihsanda bulunma kaygısı gütmüş olur. Çünkü insan zaruri ihtiyaçları zaten giderir. İyilik ve bağışta bulunmak ise bu yönde kaygısı olmayan ve sadece kendini düşünen birisi için kolay değildir. Çünkü kötü düşünce ve nefsin zafiyeti, kişiyi iyilik ve ihsandan alıkoyar. Eğer insanı buna çeken ve bu konuda kaygılandırarak güçlü bir şey olmazsa, insan iyilik ve ihsanda bulunmaya güç yetiremez; böylece ona gevşeklik baskın gelir. Eğer insan iyilik ve ihsanda gevşeklik gösterirse pinti, eli sıkı, cimri ve sıradan birisi olur; dolayısıyla yetkin birisi olamaz. Hatta herkesçe bilinen bir iyiliği olmayan ve kendisinden iyilikle vasıflanan fiillerin sadır olmadığı kimse, hakikatte insan bile değildir. Bu, orta dereceli insanlar için böyledir.

Hükümdar ve liderlere gelince onlar bu davranış biçimini uygulamaya daha layıktır. Onların bu konuda daha ilgili olması gerekir. Böylece malları hakkında gerekeni hakkıyla ve gerektiği gibi yerine getirmeleri, kendi nafakaları ve gereksinimleri, askerlerinin ve dostlarının erzakı için cimrilik ve israf yapmadan yeteri kadar harcamaları gerekmektedir. Mallarının bir kısmını başa gelecek kötü durumlar için ayırıp kalanını hayır ve iyilik adına, cömertlik ve ikram olsun diye sarf etmelidirler. İlim ehli kimselere, onların bulunduğu mevkie göre ödemedede bulunmalı ve onların maaşlarını özel mallarından ödemeli; sebatla ilim ve edep öğrenmeye devam edenleri ödüllendirmelidirler. Zayıflara ve miskinlere iyilik etmeli; garipleri ve yabancıları gözetmelidirler. Dindar, zahit kimselere önem vermeli, onlara özel olarak iyilik ve ihsanda bulunmalıdır. Tebaasından büyük küçük herkesi gözetmeli ve onların yararı için malının bir kısmını infak etmelidirler. Hiç şüphesiz hükümdarlar ikramda bulunmaya ve cömertliğe tebaadan ve halktan daha layıktır.

Aynı şekilde, kendi ihtiyaçları olduğu halde malı bölüşmek ve bu konuda özgeci olmak fakir veya cimri kimseler için de hoş karşılanır. Çünkü mala çok ihtiyacı olduğu halde

ويجعل اهتمامه بافضاله وبره أكثر من اهتمامه بضرورياته، فإن
الضروريات تقوده كرها إليها. والبر والنوافل، متى لم يهتم بها يشعر
نفسه التزامها، لم يسهل عليه فعلها. لأن ضعف النفس، وسوء الظن
يصرفانه عنها. وإن لم يكن له جاذب من نفسه، وداع قوي من همته،
لم يقدم عليها، وغلب عليه التواني. فإذا توانى عن البر والتفضل، كان
شحيحا ضنينا بخيلا دنيئا، وليس بتام. بل ليس بالحقيقة إنسان من
لم يكن له بر يعرف، ولم تنشر عنه أفعال توصف. هذا إن كان من
أوساط الناس.

فأما الملوك والرؤساء، فإنهم أحق بهذه السياسة، ويجب أن يكونوا
بذلك أشد عناية. فيجبوا الأموال من حقها وواجباها، ويصرفوا منها
نفقاتهم ومؤناتهم، وأرزاق جندهم وأصحابهم قدر الكفاية، من غير
سرف ولا تقتير. ويعدوا منه شطرا لخوف عاقبة؛ ويصرفوا الباقي في
طريق الكرم والجود، ووجوه الخير والبر. فيعطوا أهل العلم على
طبقاتهم، ويجعلوا لهم دوانق من خواص أموالهم، ويدفعوا لمن
هو مثابر على العلم والأدب. ويبروا الضعفاء والمساكين، ويتفقدوا
الغرباء والمنقطعين. ويهتموا بالزهاد أهل النسك، ويخصوهم بقسط
من أفضالهم وأنعامهم. ويعتنوا بالصغير والكبير من رعيته، وينفقوا
في مصالحهم شطرا من أموالهم. فإن الملوك أولى بالكرم من الرعية،
وأحق بالجود من العامة.

وقد يُستحسن أيضا من المقلين أو المقترين المؤاساة بالمال
والإثارة به، وإن كانوا محتاجين إليه. وكلما كانت حاجاتهم أشد،

böyle davranan kişinin fiili daha güzel bulunur. İnsan herhangi birisini, kendi kardeşi ya da kendine özel bir dostu gibi gördüğünde bu durum hoş karşılanır. Çünkü bu şekilde, gücü yettiği ölçüde, malıyla onun ulaşamayacağı bir ihtiyacını giderir, sıkıntısını savar; böylece hiçbir istekte bulunmadan kendiliğinden ona yardım etmiş olur. Eğer bu davranışı, tanımadığı ve öncesinde hürmet ve sevgi beslemediği bir yabancıya karşı sergilerse bu da güzel ve hoş karşılanır.

[YUMUŞAK HUYLULUK VE BÜTÜN İNSANLARI SEVMEK]

Yetkinliği seven bir kişi, şunun bilincinde olmalıdır: Öfkeli insan, bilgisiz ve düşüncesizce fiilini işleyen hayvanların ve yırtıcıların seviyesindedir. Öyle ki kendisiyle başkası arasında herhangi bir tartışma çıktığında bu durum söz konusu insanı, hasmına karşı öfke duymaya ve saldırganlığa sürükler. Ancak yetkinliği talep eden kişi, bu durumdayken insanın, hayvanların ve yırtıcı canlıların seviyesinde olduğuna inanır. Böylece hasmına [aynı şekilde] karşılık vermekten ve benzeriyle kısıta bulunmaktan geri durur. Çünkü o, şunu bilmektedir ki şayet bir köpek, kendisine saldırırsa, bu köpeğin saldırısına karşılık vermek iyi bir şey değildir. Zira bu hayvan, işlediği fiilin bilincinde olmayan saldırgan bir varlıktır. Ancak insanlar arasında, kendilerine saldıran ve zarar veren hayvana öfkelenip de darp ederek acı çektiren saldırgan kişiler de vardır. Bazen saldırgan birisi ayağı sürçtüğünde bile sürçtüğü yere sövüp sayar ve orayı tekmelemeye başlar. Hâlbuki yumuşak huylu, ağır başlı birisi böyle bir şeyi güzel bulmaz. Böyle bir insan hasmının, hayvanlarla aynı seviyede olduğunun şuurunda olduğu için, bu şuur onun gazabı nefsinin zapt etmesini ve kontrol etmesini sağlar. Öyle ki herhangi birisi sebepsiz yere bu kimseye eziyet eder de bu eziyet kendisini öfkeli bir duruma sokarsa, yine de öfkeden uzak durur. Zira o, öfkeli birisinin bir hayvanla aynı seviyede olduğunun şuurundadır. İşte bundan dolayı, kendisinde öfke ve saldırganlık görülmeceği için, kendine eziyet edene, düşünceli olmanın gereğince güzel karşılık verir.

كان ذلك الفعل أحسن. وهذه الحال تُستحسن، إذا رأى الإنسان أخا من إخوانه، أو صديقا من يختص به، قد دعت الحاجة إلى ما لا يقدر عليه لإصلاح شيء من شأنه، أو لدفع محنة نزلت به، وكان هو قادرا على ذلك القدر من المال؛ فيتدبى بإسعافه، عفوًا، من غير مسألة. فإن فعل هذا الفعل مع الغريب الذي لا يعرفه، ولم تسبق له حرمة ولا مودة، كان جميلا مستحسنا.

[الحلم ومحبة الناس أجمعين]

وينبغي لمحبة الكمال أن يشعر نفسه أن الغضبان بمنزلة البهائم والسباع، يفعل ما يفعله من غير علم ولا روية. فإذا جرى بينه وبين غيره محاورة، أدت إلى أن يغضب خصمه، ويسفه عليه، اعتقد فيه أنه ١٠ في تلك الحال، بمنزلة البهائم والسباع، فيمسك عن مقابلته، ويحجم عن الاقتصاص منه. لأنه يعلم أن الكلب لو نبج عليه لم يكن يستجيز مقابلته على نبجه. وكذلك البهيمة لو رمحته، لم يستحسن عقوبتها، لأن غير عالمة بما تصنعه. إلا أن يكون جاهلا سفيها. فإن من السفهاء ١٥ من يغضب على البهيمة إذا رمحته، ويوجعها ضربا إذا آذته. وربما عثر السفية، فشتم موضع عثرته، ورفسه برجله. فأما الحلیم الوقور، فلا يستحسن شيئا من ذلك. وإذا استعثر من خصمه أنه بمنزلة البهائم، صار هذا الاستعثار منه طريقا إلى ضبط النفس الغضبية وزمها. فإن آذاه مؤذن بغير سبب فيؤدي ذلك الأذى إلى حال تغضبه، أنف أيضا ٢٠ من الغضب، مع استعثاره أن الغضبان والبهيمة سواء؛ فيعدل حينئذ إلى مقابلة مؤذيه بما يقتضيه الرأي، من حيث لا يظهر فيه غضب ولا سفه.

Yetkinliği seven bir kişi kendini tüm insanları sevmeye, onlara karşı muhabbet, şefkat, merhamet ve bağışlama hissi duymaya alıştırmalıdır. Çünkü insanlar, birbiriyle ilişki içinde oldukları, onları insan olmakta birleştiren tek bir toplumdan ibarettir. İlahî kudretin süsü, bütün in-
 5 sanlarda mevcuttur ve tek tek her birinde bulunmaktadır. İşte bu süs, “akleden nefstir”. İnsan, bu nefisle insan olur. O, insanın iki parçası olan nefs ve beden arasında en üstün olanıdır. Öyle ise insan, hakikatte akleden nefsten ibarettir. O da bütün insanlarda bulunan tek bir cevherdir. İnsanlar, fertler bakımından çok olsalar da hakikatte hepsi tek
 10 bir şeyden ibarettir. Nefsleri bir olduğuna göre -sevmek de ancak nefisle mümkündür- insanların birbirlerine karşılıklı sevgi ve muhabbet duymaları gerekmektedir.

Şayet insanı gazabî nefs yönlendirmiyorsa, sevmek onun tabiatında zaten vardır. Çünkü bu nefs, sahibine liderliği sevdirebilir ve onu büyük-
 15 lenme, kendini beğenme, zayıfları ezme, fakiri küçük görme ve fazilet sahibi zengin kimselere haset etmeye sevk eder. Bu da insanlar arasında düşmanlık sebeplerini doğurur ve aralarında nefreti güçlendirir. Hâl-buki insan, gazabî nefsinin kontrol edip akleden nefsinin rehber edinse bütün insanlar ona dost ve kardeş olurlar. Ayrıca insan düşünce gücünü
 20 kullanırsa bunun [dostluk ve arkadaşlığın] kaçınılmaz olduğunu anlar. Çünkü insanlar ya faziletli ya da noksan olurlar. Faziletli kişilere gelince, insan onları faziletli hallerinden dolayı sevmek zorundadır. Noksan kişilere ise noksanlıklarından dolayı merhamet etmek zorundadır. O halde yetkinliği seven bir kişi tüm insanları sevmeli, onlara karşı şefkat-
 25 li ve bağışlayıcı olmalıdır. Özellikle hükümdar ve lider olan bir kimse bunu yapmalıdır. Çünkü bir hükümdar, tebaasını sevip onlara karşı ba-ğışlayıcı olmadıkça hükümdar olamaz. Öyle ki hükümdar ve tebaası, evin efendisi ile ev halkı gibidir. Evin efendisinin ev halkına karşı nefret duyması, onları sevmeyip iyiliklerini istememesi ne kadar kötüdür!

وينبغي لمحب الكمال أيضا أن يعود نفسه محبة الناس أجمع، والتودد إليهم، والتحنن عليهم، والرأفة، والرحمة لهم. فإن الناس قبيل واحد، متناسبون، تجمعهم الإنسانية. وتحليه القوة الإلهية هي في جميعهم، وفي كل واحد منهم؛ وهي النفس العاقلة. وبهذه النفس صار الإنسان إنسانا، وهي أشرف جزئي الإنسان اللذين هما النفس والجسد. فالإنسان بالحقيقة هو النفس العاقلة وهي جوهر واحد في جميع الناس. والناس كلهم بالحقيقة شيء واحد وبالأشخاص كثيرون. وإذا كانت نفوسهم واحدة والمودة إنما تكون بالنفس، فواجب أن يكونوا كلهم متحابين متوادين.

١٠ وذلك في الناس طبيعة، لو لم تقدم النفس الغضبية. فإن هذه النفس تحب لصاحبها التروؤس، فتقود صاحبها إلى الكبر والإعجاب، والتسلط على المستضعف، واستصغار الفقير، وحسد الغني وذو الفضل؛ فتسبب من أجل هذه الأسباب العداوات، وتتأكد البغضاء بينهم. فإذا ضبط الإنسان نفسه الغضبية، وانقاد لنفسه العاقلة صار له الناس كلهم أحبابا وإخوانا. وإذا عمل الإنسان فكره، رأى أن ذلك واجب. لأن الناس إما أن يكونوا فضلاء أو نقصاء. فالفضلاء يجب عليه محبتهم لموضع فضلهم، والنقصاء يجب عليه رحمتهم لموضع نقصهم. فبحق يجب لمحب الكمال أن يكون محبا لجميع الناس، متحننا عليهم، رؤوفا بهم. وخاصة الملك والرئيس. فإن الملك ليس يكون ملكا، ما لم يكن محبا لرعيته رؤوفا بهم. وذلك أن الملك ورعيته بمنزلة رب الدار وأهل داره. وما أقبح رب الدار أن يبغض أهل داره، ولا يتحنن عليهم، ولا يحب مصالحهم.

Yine yetkinliği seven bir kişi tüm insanlara karşı iyi davranmak için çaba sarf etmeli, malının fazlasını, ölümünden sonra iyilikle anılacak şekilde infak etmeli ve kötü davranıştan kaçınmalıdır. Zira o kendini muhasebeye çektiği zaman şunu anlar: İnsan kötü bir davranışı, ancak kendine bir iyilik geleceğini düşündüğü için işler. Bu konuda bazen hata yapar bazen de amacına ulaşır. Durumun bu şekilde olduğunu bilince insan, öyle bir hayrı istemeli ki böylelikle kötülüğün yolu olmayan bir yolu istemiş olsun. Böylece amaç kötülük işlemek olmasın. Ancak insan, kendine ilişen öfkeyi dindirmek için kötülük işlemişse şunu bilmeli ki öfkesi geçtiğinde bu fiilden dolayı kötülüğe yönelmeye değmediğini görecektir. Çünkü kötülük işlemek çirkindir. Özellikle faziletleri kendinde toplamış kimseler için böyledir. Ancak bu kötülük herhangi bir suçu düzeltmek ya da suçluya [cinayet işleyene] kısas yapmak için işlenebilir. Bu durum daha güzel ve iyidir; kesinlikle kötülük olarak görülmez. Çünkü bu kötülük yalnızca suçluya dokunur. Bunda bütün insanlar için genel bir fayda vardır. Zira bu ve buna benzer şeyler suçluları engellemektedir. Dolayısıyla ondaki fayda daha fazladır. İşte bu nedenle o, kötülük sayılmaz.

İnsan iyilik işlemeyi esas edinir ve buna alışır; kötülükten de kaçınır ve ondan uzak durursa haset, kin, çirkinlik, hilekârlık, koğuculuk, gıybet, kavga ve bunlara benzer, kötülük olarak görülen çirkin huylardan yüz çevirmiş olur. Netice elde edecek şekilde akleden birisi, durup düşündüğünde kötülüklerin, kendisinde fayda bulunmayan değersiz şeyler olduğunu anlar. İnsan olgunluğu sevdiğinde ve yetkinliği arzuladığında bu kötü huylardan kaçınması onun için zorunlu olur.

[YETKİN HÜKÜMDAR]

Yetkinliği seven bir kimse, sahibi gizlemeye çalışsa bile, hiçbir ayıbın ve kabahatin insanlardan gizli kalamayacağını düşünmelidir. Bu insanın nefsi, hiç kimsenin vâkıf olamayacağı şekilde insanlardan gizlediğini zannettiği kötü bir fiili işlemeye de istekli olmamalıdır.

وينبغي لمحب الكمال أن يجعل همته فعل الخير مع جميع الناس، وإنفاق ما يفضل من ماله في ما يبقى له الذكر الجميل بعد موته؛ ويتحرز من فعل الشر. فإنه إذا حاسب نفسه، علم أن من يفعل الشر، فإنما يفعله لخير يعتقد أنه يصل إليه بذلك الشر؛ وربما كان غالطا، وربما كان مصيبا. وإذا علم أن الأمر على هذه الصفة، كان واجبا أن يطلب الخير الذي يرومه، من طريق غير طريق الشر، إذا كان هو الغرض المطلوب، لا فعل الشر. فأما إن كان تشرره لشفاء غيظ يلحقه فليعلم أنه، إذا سكن غيظه، وجد ذلك المقصود بالشر غير مستحق لذلك الفعل. ففعل الشر قبيح، وخاصة بمن قد جمع الفضائل. إلا أن يكون ذلك الشر تأديبا على جرم، أو اقتصاصا من جان. لأن هذه الحال مستحبة محمودة بل لا تعد شرا. لأن ذلك الشر إنما يصل إلى الجاني فقط ويكون منه نفع عام لجميع الناس، بأن يرتدع به أمثاله من الجناة، فتكون المنفعة فيه أكثر. فمن أجل ذلك لا يعد شرا.

وإذا اعتمد الإنسان فعل الخير وألفه، وتجنب الشر واستوحش منه، أنف من الأخلاق المكروهة التي تعد شرا، كالحسد والحقد والخبث، والخديعة، والنميمة والغيبة، والوقعة، وأمثال هذه العادات. وإذا فكر العاقل المحصل فيها، علم أنها غير مجدية عليه نفعاً، وهي مع ذلك تشينه وتقبح صورته. وإذا كان محبا للتمام، مستشرفا للكمال كان واجبا عليه تجنب هذه الأخلاق.

[الملك التام]

وينبغي لمحب الكمال أن يعتقد أنه ليس شيء من العيوب والقبايح خافيا عن الناس، وإن اجتهد صاحبها في سترها. فلا تطمع نفسه في ارتكاب فعل قبيح يظن أنه يتكتم عن الناس حتى لا يقف عليه أحد.

Ayrıca şunu bilmelidir ki insanlar, doğası gereği diğer insanların ayıplarını gözetip kınamakla sorumludur. Bu durum insanın doğuştan getirdiği bir şeydir. Onun sebebi şudur: İnsan olgunluğa erişemediği müddetçe, kendisiyle ayıplanacağı bir kusurdan ve kendinden daha faziletli olan başka birisinin onu kötölemesinden kurtulamaz. Böyle birisi, bütün insanların, noksanlıkta kendisiyle aynı seviyede ya da daha aşağıda olacak şekilde noksan olmasından hoşnutluk duyar. Ayrıca daima insanların ayıplarını gözetir ve bu ayıplardan dolayı onları kınar durur ki böylelikle insanlara, kendisinin bu ayıbı taşıyan kişiden daha faziletli olduğunu gösterebilsin. Böylece başkalarında bulunan ayıplardan zevk alabilmek için daima gözünü dört açar. Hâlbuki insan ne kadar örtmek istese de hiçbir ayıp insanlardan gizli kalmaz.

Hükümdar ve liderlerin çoğu, kendi ayıplarının ortaya çıkmadığını ve gizli kaldığını zannedebilir. Hâlbuki bu, onların heybetli konumu ve güçlerinin büyüklüğünden ileri gelir. Onların yakınındaki kişiler ve çevrelerindeki seçkinler, durumun farkında olurlar ancak bildikleri hâlde onların sırlarını açığa çıkarmaya cesaret edemezler. Bu ise son derece yanlıştır. Çünkü hükümdarın çevresi ve gözdesi olan kişiler her ne kadar sadık ve güvenilir olsalar da bu kişilerin de sırlarını paylaştıkları, seçkin ve güvenilir buldukları kimseler vardır. Zira insanın kendi sırrını gizlemediği kişiden başkasının sırrını gizlemesi imkânsızdır. İşte bu şekilde, hükümdarların gizli kaldığını zannettikleri ayıplar [duyulup] yayılır. Onların kendi ayıplarının gizli kaldığını zannetmesinin nedeni; bunu dillendiren birisini işitmemiş olmaları ve kendilerine bu konuda nasihat edecek herhangi birisinin bulunmayışıdır. Böylece onlar ayıplarının gizli kaldığını zanneder. Kendi ayıplarının gizli kalmadığını öğrenmek isteyen birisi, dönüp kendine baksın ve ayıplarını örtmeye ve gizlemeye çalışan [başka] herhangi birinin ayıbını bilip bilmediğini sorgulasın. Böylece kendisi, ayıplarını örtmeye çalışan ve muhafaza etmek isteyen insanların birçok ayıbını bildiğini fark edecektir.

ويجب أن يعلم أن الناس بالطبع موكلون بتتبع عيوب الناس، وتعييرهم بها. وذلك في الناس غريزة. والسبب فيه أن الإنسان، ما لم يبلغ التمام فليس يخلو من تقصير يعاب به. ويسوءه أن يكون غيره أفضل منه. فهو يسر أن يكون الناس كلهم نقصاء، لساووه في النقص، ويحلوا ٥ دونه. فهو أبداً يتتبع معائب الناس و يعيرهم بها ليري الناس أنه أفضل ممن فيه ذلك العيب. ويشعر نفسه أيضاً ذلك لطيب بما فيها من العيب. فليس شيء من العيوب بخاف عن الناس، وإن اعتمد ستره.

وقد يظن كثير من الملوك والرؤساء أن عيوبهم مستورة عن الناس، غير بادية. وذلك لموضع هيبتهم وعظم سطوتهم. ويستشعرون أن ١٠ حاشيتهم وخواصهم لا يجسرون على إظهار أسرارهم، إن وقفوا على شيء منها. وهذا نهاية الغلط. لأن خواص الملك وحاشيته، كما أنهم عنده ثقات أمناء، كذلك لكل واحد منهم خاصة وثقة يخرج إليه بأسراره. والذي لا يستر الإنسان عنه أسرار نفسه، فمحال أن يستر عنه أسرار غيره. وهذه الحال طريق إلى انتشار معائب الملوك، الذين ١٥ يظنون أنها مستورة. والعلة في ظنهم أن عيوبهم مستورة هو أنهم لا يسمعون أحداً يذكرها ولا أحداً يتنصح إليهم بها؛ فيظنون أنها خفية. فإذا أحب الإنسان أن يعلم أن عيوبه غير خافية، فليعد إلى نفسه، وينظر هل يعرف لأحد عيباً كان يستره ويخفيه. فإنه يجد للناس عنده عيوباً كثيرة، قد اجتهدوا في سترها، وحرصوا على صونها.

Bu insanların bazısı ayıplarının gizli kaldığını zanneder, bazısı da gizlendikten sonra ortaya çıktığını bilir. Bu kişi, insanların gizlediği birçok sırrın kendisi tarafından bilindiğini fark ettiğinde kendi ayıbının da gizli saklı olmadığını düşünmesi gerekir. Belki de onun ayıpları hakkında başkalarının bildikleri, başkalarının ayıpları hakkındaki kendi bildiklerinden daha çok olabilir.

Yetkinliği seven kimse, her ne kadar gizlemeye çalışsa da ayıplarının aşikâr olduğunu anlamalıdır. Kendinde herhangi bir ayıbın olduğu bilinen birisi yetkin değildir. Yetkinleşmenin tek yolu ayıplardan tamamen uzak durmak ve bütün işlerde faziletlere tutunmaktır. Bu mertebe, insanî yetkinliğin zirvesi ve beşerî faziletin nihai noktasıdır. Her insanın ona ulaşmak için çabalaması ve onu elde etme hususunda gevşeklikten kaçınması zorunludur. Zira yetkinlik, özü gereği talep edilen bir şeydir ve noksanlık da ayıp olmasından dolayı kötü görülen bir şeydir.

Bu mertebeyi istemeye en uygun ve bu mevkie ulaşmanın güzelliğini tatmaya en layık olan insanlar hükümdar ve liderlerdir. Çünkü hükümdar ve liderler, insanların en üstünü ve en değerlileridir. Bu kadar üstün ve değerli olan kimselerin yetkinleşmemiş olmaları ne kadar da çirkindir! Öyle ise hükümdarların, yetkinliğe ulaşma konusunda insanların en hırslı kişileri olması gerekmektedir. Çünkü insanlar arasında faziletleri kendinde toplayıp yetkinliği elde edenler, doğal olarak, yetkinleşmeyen insanlardan daha üstündür. Dolayısıyla yetkin insan, doğal bir şekilde lider olur. Hükümdar, bütün güzellikleri kuşatan, güzel huyları kendinde toplayan yetkin birisi olursa doğal olarak hükümdar olur. Bunun aksine yetkinleşmemiş olursa da zorlamayla hükümdar olmuş olur. Bir hükümdara yakışan ise zorlamayla olanı değil, gerçek liderliği ve eğreti olanı değil, özü gereği üstün olanı istemektir.

Bu durumda, hükümdar, dikkatini faziletleri elde etmeye ve güzel şeyleri kazanmaya vermelidir. Ayrıca asil şeylerde zirveye talip olmalı, onların tamamını elde edinceye kadar çoğunu bile küçük görmeli ve hatta sonuna bile razı olmamalı ki daha ötesine ulaşabilsin.

ومنهم من يظن أنها خفية ومنهم من يعلم أنها قد انتشرت بعد الستر. فإذا علم أنه عارف بأسرار كثير من الناس كانت مستورة، فالواجب أن يعتقد أن عيبه غير خاف ولا منكتم، وأن الناس يعرفون من عيوبه أكثر مما يعرف من عيوبهم.

٥ فينبغي لمحِب الكمال أن يعتقد أن عيوبه ظاهرة، وإن اجتهد في إخفائها. وليس بتمام من عُرف له عيب. ولا طريق إلى التمام، إلا باجتنب العيوب بالكلية، والتمسك بالفضائل في سائر الأمور. وهذه الرتبة غاية تمام الإنسانية، ونهاية الفضيلة البشرية. وواجب على كل إنسان الاجتهاد في بلوغها، واستفراغ الوسع في الوصول إليها. لأن التمام مطلوب لذاته، والنقص مكروه لعيبه.

وأحق الناس بطلب هذه المرتبة، وأولاهم بالتجمل لبلوغ هذه المنزلة، الملوك والرؤساء. لأن الملوك والرؤساء أشرف الناس، وأعظمهم قدرا. وما أقبح بالشريف العظيم القدر أن يكون ناقصا! فالملوك إذا ينبغي أن يكونوا أشد الناس حرصا على بلوغ الكمال. ١٥ لأن الكامل من الناس الجامع للفضائل، متوثب بالطبع على الناقص من الناس. فالإنسان التام رئيس بالطبع. وإذا كان الملك تاما، جامعا لمحاسن الأخلاق، محيطا بجميع المناقب، كان ملكا بالطبع. وإذا كان ناقصا كان ملكا بالقهر. وما أولى بالملك أن يرغب في الرئاسة الحقيقية، لا التي تكون بالقهر؛ والشرف الذاتي، لا ما هو بالوضع.

٢٠ فالواجب أن يصرف الملك همهته إلى اكتساب الفضائل، واقتناء المحاسن؛ ويطلب الغاية من المكارم، ويستصغر الكبير منها، حتى يحوز جميعها؛ ولا يرضى بالنهاية، حتى يزيد عليها.

Çünkü eğer o, kendinden daha üst bir mertebenin var olduğu bir merteye razı olursa asla yetkinliğe ulaşamaz. Zira insanlar arasından yetkinliğe en uzak olanı, kendisi için noksanlığa razı olan kişidir. İşte hükümdar da yetkinliği istiyorsa yapması gereken ilk şey, yüce gayeli olmayı alışkanlık edinmektir. Çünkü yüce gayeli olmak, onun gözündeki bütün reziletleri küçük gösterdiği gibi bütün faziletleri de güzel gösterir. Böylece hükümdar yüce gayeli olduğu zaman mülküyle gururlanmaktan kaçınır, kendisini ve gayesini, bu mülkü gözündeki büyütmeyle daha üstün görür. Bu şekilde, kendine şeref ve saygınlık kazandıran mülkünü hakir gördüğünde ise kendisi için gerçekten yüce olanı istemiş olur ki nefis ancak faziletlerle yücelir.

Sonra [hükümdar] dalkavukluğu çirkin bulmalı ve dalkavuklardan hoşlanmamalı, onların kendisini bu şekilde karşılaşmasına engel olmalıdır. İşinin esası, kendi ayıplarını bilmek olmalı ki böylece onlardan sakınması ve korunması mümkün olsun. Ancak hükümdarlar için bunu yapmak daima zordur. Zira doğal olarak insana kendi kusurlarının çoğu gizli kalır. Kendi güzel yönlerinden ve mevkilerinin büyüklüğünden memnun oldukları için hükümdarlar hakkında bu durum daha çok geçerlidir. Reaya ve sıradan vatandaş, ayıpları dolayısıyla kınanıp ayıplanır; böylece ayıplarını öğrenirler. Ancak hükümdarları kınamaya, ayıplarından ötürü onlara nasihat etmeye ve ayıplamaya hiç kimse cesaret edemez. Çünkü insanlar daha çok hükümdarlara yaklaşmayı ve dalkavukluk etmeyi düşünürler, hükümdarlar nezdinde bir nüfuz elde edebilmek adına onlara yalnızca hoşlandığı şeyleri söylerler. Böylece hükümdarların ayıpları ebediyen kendilerinden gizli kalır.

Ayıplardan arınmak ve onların kirlerinden temizlenmek isteyen bir hükümdar, gözdesi olan ve güvendiği kimselere, hizmetçi ve maiyetindekilerden aklına ve zekâsına güvendiklerine, kendindeki ayıp ve noksanlıkları gözetip farkında olmalarını ve kendisine de bildirmelerini emretmelidir. Aynı şekilde ayıpları hakkında kendine herhangi bir şey ileten kimseyi hüsnü kabul ve hoşnutlukla karşılamalı, kendisi hakkında açığa çıkardığı şeyden ötürü ona karşı sevinç ve mutluluk göstermelidir.

فإنه إن رضي برتبة فوقها رتبة، لم يصر أبداً إلى التمام؛ وإن أبعد الناس من التمام من رضي لنفسه بالنقصان. فإذا طلب الملك الكمال، فأول ما يجب أن يعتاده عظم الهمة؛ فإن عظم الهمة تصغر في عينيه كل رذيلة، وتحسن له كل فضيلة. وإذا عظمت همة الملك، سلم من الإعجاب بملكه، ورأى نفسه وهمته أعظم قدرا من أن يستكثر ذلك الملك. وإذا احتقر الملك ملكه، الذي به عزته وعظمته، طلب لنفسه ما يعظمها بالحقيقة، وليس تعظم النفس إلا بالفضائل.

ثم ينبغي له أن يكره الملق، ويبغض المتملقين وينهاهم عن تلقيه به. وملاك أمره أن يتعرف عيوبه، حتى يمكنه توقيها، والتحرز منها. وهذا أبداً في الملوك صعب، لأن الإنسان بالطبع يخفى عليه كثير من عيوبه؛ فالذي يخفى على الملوك أكثر، لإعجابهم بمحاسنهم وعظم مرتبتهم. وأيضاً فإن الرعية والسوقة يكتون بعيوبهم ويعيرون بها فهم يعرفونها. والملوك لا يجسر أحد على تبكيتهم ولا يقدم أحد على نصحهم وتبكيتهم على عيوبهم. لأن الناس أجمع يقصدون التقرب إلى الملوك وتملقهم، فلا يقولون لهم إلا ما يحبون، لينالوا الحظوة عندهم. فعيوب الملوك أبداً خفية عنهم.

وينبغي للملك، إذا أحب أن يتنزه من العيوب ويتطهر من دنسها، أن يتقدم إلى خواصه وثقاته، ومن كان يسكن إلى عقله وفطنته، من خدمه وحاشيته؛ فيأمرهم أن يتفقدوا عيوبه ونقائصه، ويطلعوه عليها، ويعلموه بها. وينبغي له أن يتلقى من يهدي إليه شيئاً من عيوبه، بالبشر والقبول، ويظهر له الفرح والسرور، بما أطلعه عليه.

Hatta bundan daha güzel olanı, kendisine güzel övgü ve yüceltmeyle gelenlerden çok, ayıplarını bilenlere ayrıcalık tanınması, eksikleri konusunda kendini uyaranlara şükran borcu duyması ve kendi fiilinin kınanmasına tahammül edebilmesidir. Eğer bu yöntemi sürdürür ve

5 bununla bilinirse arkadaşları ve gözdesi olan insanların, ayıpları hususunda onu uyarması kolay olur. Hükümdar da noksanlığı konusunda uyarılınca ondan uzaklaşır, çevresindekilerin kendisini noksanlığından dolayı ayıplayıp kınayacaklarını anlar. Böylece kendisini ayıplardan uzaklaşmaya verir ve onların kirinden arınmak için nefsinin zorlar.

10 İşte bunu yaptığında, kendini faziletleri edinmeye adayıp, güzel şeyleri ahlâk edinmeyi kendine mecbur kıldığında ve en son noktaya varıncaya kadar [daha az derecedeki] bir iyiliğe razı olmadığında, herhangi bir faziletle yetinmeyip bilakis daha fazlasını istediğinde, bu dünyada nefsinin iyi bir şekilde yönetmek ve sonradan güzel sözle anılmak için

15 çabaladığında, kısa sürede olgunluğun zirvesine çıkacak ve yetkinliğin sonuna kadar ilerleyecektir. Böylece insanî saadeti ve hakiki liderliği elde edecektir. Geriye kendisi hakkında ebedî olarak kalacak güzel bir övgü ve daima var olacak hoş bir anı bırakacaktır.

بل المستحسن منه أن يجيز الذي يوقفه على عيوبه أكثر مما يجيز المادح على المدح والثناء الجميل، ويشكر من ينبهه على نقصه، ويتحمل لومته على فعله. فإنه إذا لزم هذه الطريقة وعُرف بها، يسرع أصحابه وخواصه إلى تنبيهه على عيوبه. وإذا بُه على ما فيه من النقص، أنف منه واستشعر أن أولئك سيعيرونه به، ويصغرونه من أجله. فيلزمه حينئذ أن يأخذ نفسه بالتنزه من العيوب، ويقهرها على التخلص من دنسها.

فإذا فعل ذلك، وتوفر على اقتناء الفضائل، وألزم نفسه التخلق بالمحاسن، ولم يرض من منقبة إلا بغايتها، ولم يقف عند فضيلة إلا وطلب الزيادة عليها، واجتهد فيما يحسن سياسة نفسه عاجلاً، ويبقى له الذكر الجميل آجلاً، لم يلبث أن يبلغ الغاية من التمام، ويرتقي إلى النهاية من الكمال، فيحوز السعادة الإنسانية، والرئاسة الحقيقية؛ ويبقى له حسن الشاء مؤبداً، وجميل الذكر مخلداً.

[HÂTİME]

Böylece güzel ahlâkı (huyları) kendinde toplamış olan yetkin insanın vasfını ve onu bu mertebeye ulaştırıp orada kalmasını mümkün kılan yöntemi ayrıntılı bir şekilde işlemiş olduk. Nefslerin ahlâkî eğitimi ve
5 huyların yönetilmesi hakkında anlatılması gerekeni anlattık. Burada anlatılanları iyice inceleyip tahkik eden ve muhtevalarını anlayıp bu konuda zihin yoran kimseye yaraşan şey, fasıllar içinde anlatılanları uygulamaya ve onları yöntem edinerek huylarını yönetmeye çalışmaktır. Ayrıca bu kimseler bütün gayretiyle nefsini yetkinleştirmeye yönelmeli
10 ve kendi olgunluğunu istemede gevşeklikten sakınmalıdır. Olgunluğa ulaşabilecek birinin noksan olması ve yetkinlikten aciz kalması ne kötü bir durumdur!

Böylece *ahlâk eğitimine dair sözümüzü bitiriyoruz*. Övgü her daim Akı Bahşedenedir. Amin.

[خاتمة الكتاب]

فقد أتينا على صفة الإنسان التام الجامع لمحاسن الأخلاق؛ والطريقة التي تؤديه إلى هذه الرتبة، وتحفظ عليه هذه المنزلة. وقد منا ما يجب تقديمه من سياسة الأخلاق وتهذيب النفوس. فما أولى من ٥ نظر في هذا القول وتصفحه، وفهم مضمونه وتدبره، أن يأخذ على نفسه باستعمال ما بين فصوله، ويسوس أخلاقه بالتطرق إلى الذي فُتن في تضاعيفه، ويجتهد كل الاجتهاد في تكميل نفسه، ويستفرغ غاية الوسع في طلب تمامه. فما أقبح النقص بالقادر على التمام، والعجز من المستعد لنيل الكمال.

١٠ وهذا حين نختم القول في تهذيب الأخلاق. والمجد لواهب العقل دائما أبدا. آمين.

Süleymaniye Yazma Eser
Kütüphanesi, Şehid Ali
Paşa Koleksiyonu, No.
2769'da 1a-25a varakları
arasında bulunan *Tehzibü'l-
Ahlâk*'in yazmasının başı
ve sonundan görüntüler.

ع

السُّودُ وَالْغُرُورُ يَلْحَقُ بِالذَّرَى مِنْ دَرَجَاتِ النَّبَاهَةِ وَالْفَضْلُ وَالْمَجْدُ
إِلَّا أَنْ الْمَبْدَى يَطْلُبُ هَذِهِ الْمَرْتَبَةَ وَالرَّابِعُ فِي بُلُوغِ هَذِهِ الْمَرْتَبَةِ
وَمَا خَفِيَ عَلَيْهِ الْجَلَالُ الْمُسْتَحْسَنَةُ الَّتِي يُغْنِيهِ تَحَرُّيَهَا وَلَمْ يَمْتَزِلْهُ
مِنَ الْمُسْتَقْبَحَةِ الَّتِي عَرَضَتْ تَوْقِيفَهَا فَحَسُنَ أَجَلَ ذَلِكَ وَجَبَانَ يَقُولُ
فِي الْأَخْلَاقِ قَوْلَا يَبِينُ فِيهِ مَا لِلْخَلْقِ وَمَا عَلَيْهِ وَمِنْ أَنْوَاعِهِ وَأَقْسَامِهِ
وَمَا الْمُرْتَضَى مِنْهَا الْمَغْبُوطُ صَاحِبُهَا وَالْمُخْلَقُ بِهِ وَمَا الْمُسْتَشْتَقِيُّ مِنْهَا
الْمَمْعُوتُ فَاعْلَمْهُ وَالْمُقَوِّمُ بِهِ لِيَسْتَشْدِدَ بِذَلِكَ مَنْ كَانَتْ لَهُ هُمْ شُغْلًا
إِلَى مَبَارَاةِ أَهْلِ الْفَضْلِ وَنَفْسًا ابْتِغَاءً يَنْبَغِي إِلَى مَسَاوَاةِ أَهْلِ الدِّانَةِ
وَالْعَقْصِ وَيَدُلُّ أَيْضًا عَلَى طَرِيقِ الْأَرْثِيَا ضِلَالٍ بِالْمَحْمُودِ مِنْ أَنْوَاعِهِ
وَالْتَدَرُّبِ بِهِ وَتَنْكِيلِ الْمَذْمُومِ مِنْهَا وَتَجَنُّبِهِ حَتَّى يَصِيرَ لِلْمُرْتَضَى
بِرَدِّ نَيْلَانَا وَعَادَةِ وَنَجِيَّةٍ وَطَبْعًا لِيَهْتَدِيَ بِهِ مَنْ شَاءَ عَلَى الْأَخْلَاقِ
السَّيِّئَةِ وَالْقَهْمَاءِ وَجَرَى عَلَى الْعَادَاتِ الرَّدِّيَّةِ وَالْبَشَرِيَّةِ وَنُصِفَ
أَيْضًا الْإِنْسَانَ التَّامَّ الْمَهْدَبَ الْأَخْلَاقِ الْمَحِيطَ بِجَمِيعِ الْمَنَاقِبِ
الْمَحْمِلِ مَوْطَرِيقَتِهِ الَّتِي يَصُلُّ بِهَا إِلَى التَّامِّ وَتَحْفَظُ عَلَيْهِ الْكَمَالَ
لِيَشْتَأَقَ إِلَى صُورَتِهِ مَنْ تَشَوَّقَ إِلَى الرَّبَّةِ الْعَلِيَاءِ وَتَحْنُ إِلَى اخْتِدَائِ
سَيْرَتِهِ مَنْ سَيَّشَفَ عَلَى الْغَايَةِ الْقَصْوَى وَقَدْ يَتَبَنَّى أَيْضًا بِنَا
نَذَكُرُ مَنْ كَانَتْ لَهُ عِيُوبٌ قَدْ أَشْبَهَتْ عَلَيْهِ وَمَعَ ذَلِكَ يَظُنُّ أَنَّهُ فِي
غَايَةِ الْكَمَالِ فَإِنْ مِنْ هَذِهِ حَالِهِ إِذَا تَكَرَّرَ عَلَيْهِ ذِكْرُ الْأَخْلَاقِ الْكَرُوهَةِ
يَقْطَعُ لَهَا مِنْ ذَلِكَ وَأَنْفَاقًا مِنْهُ وَاجْتِهَادًا فِي تَرْكِهِ وَالتَّزَهُرِ عَنْهُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ لَانْجَا
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
 وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ قَالَ الشَّيْخُ الْأَمَامُ الْعَالِمُ الْعَلَامَةُ الْحَاجُّ إِلَى اللَّهِ
 ابْنُ عَرَبِي الْحَافِي الطَّائِي **أَعْلَمُ** أَنَّ الْإِنْسَانَ مِنْ بَيْنِ سَائِرِ الْحَيَوَاتِ
 ذُو فِكْرٍ وَغَيْرِزٍ وَمَوَازِنٍ مَحْبُوسٍ مِنَ الْأُمُورِ أَفْضَلُهَا وَمِنْ الْمَرَاتِبِ أَشْرَفُهَا
 وَمِنْ الْمُقْتَنِيَّاتِ أَنْفُسُهَا إِذَا لَمْ يُعِدِّلْ عَنْ التَّمْيِيزِ فِي اخْتِيَارِهِ وَلَمْ يُغْلِبْهُ
 هَوَاهُ فِي اتِّبَاعِ اغْرَاضِهِ وَأَوَّلُ مَا اخْتَارَهُ الْإِنْسَانُ لِنَفْسِهِ وَلَمْ يَقِفْ
 دُونَ غَايَتِهِ وَلَمْ يَرْضَ بِالْتَقْصِيرِ عَنْ نَهَائِيَّتِهِ بِتَمَامِهِ وَكَمَالِهِ وَمِنْ
 تَمَامِ الْإِنْسَانِ وَكَمَالِهِ أَنْ يَكُونَ مُرْتَضًا مَعَكُمْ زَمَ الْأَخْلَاقِ وَنَحْمًا
 وَمُنْتَزَهًا عَنْ مَسَاوِيهَا وَمَقَابِلَهَا أَخَذَ فِي جَمِيعِ أَحْوَالِهِ بِقَوَانِينِ
 الْفَضَائِلِ عَادِلًا لِكُلِّ أَعْمَالِهِ عَنْ طَرِيقِ الرِّذَائِلِ وَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ
 كَانَ وَاجِبًا عَلَى الْإِنْسَانِ أَنْ يَجْعَلَ قَضَا كِتَابِ كُلِّ شَيْءٍ سَلِيمَةً
 مِنَ الْغَايِبِ وَيَصْرِفَ هِمَّتَهُ إِلَى قِتْنَةِ كُلِّ خَيْرٍ كَرَمَ خَالِصٍ مِنَ الشُّوَا
 وَأَنْ يُبَدِّلَ جَنَدَهُ فِي اجْتِنَابِ كُلِّ خَضَلَةٍ مُكَرَّوْهَةٍ رَدِيَّةٍ وَيَسْتَفِغِ
 وَسْعَهُ فِي اطْرَاحِ كُلِّ خَلَّةٍ مُتَدَمِّمَةٍ دَنِيَّةٍ حَتَّى يَحْوَزَ الْكَمَالَ تَمَتُّكَ
 خَلَائِقِهِ وَيَكْتَسِبَ حُلَالَ الْجَمَالِ بِعِدْمَانَةِ شَمَائِلِهِ وَيَبَاهِيَ بِهَيْئَةِ أَيْلِ

الجرم بالبر والنجاسة والطبيعة
 لا يخلو من الغفلة
 ص ٩

وَيَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ بِحَسَنَاتِهِ وَجَمِيلِ الذِّكْرِ مُخْلِداً فَقَدْ آتَيْنَا عَلَى

صِفَةِ الْإِنْسَانِ التَّامِّ الْجَمِيعِ لِحَاسَنِ الْأَخْلَاقِ وَالطَّرِيقَةِ

الْقَوِيَّةِ لَرَبِّهِ وَتَحَقُّقِ عَلَيْهِ مِنَ الْمَنْزِلَةِ وَقَدْ مَنَّا

مَا حُجِبَ بِمَنَاسِكَةِ الْأَخْلَاقِ وَتَهْدِيبِ النُّفُوسِ فَكَأَنَّ

أَوَّلِي مَنْزِلَةٍ وَتَقْصِيرِهِ وَفَرَمَ مَضْمُونَهُ وَتَنْدَبَرُهُ أَنْ

يَأْخُذَهُ بَيْنَ نَصُولِهِ وَبَيْنَ خِلَافِهِ بِالنَّظَرِ إِلَى

الذِّكْرِ وَتَحْقِيقِ كُلِّ الْأَجْهَادِ فِي تَكْمِيلِ بِنْسَةِ وَتَسْتَفِيزُ

أَمْرَهُ وَمِمَّا أَتَمَّ النُّقْصَ بِالْقَادِرِ عَلَى التَّامِّ

وَالْعَلَمِ

فَمَنْزِلَةٍ

سَلَامٌ عَلَى الْعَالَمِ الْبَاقِينَ وَالْعَالَمِ الْبَاقِينَ

إِنَّا

نَمُوتُ

وَسَقِيرُهُ يَوْسُفَ مَعْتَقٍ إِذَا جَانَحَ الدِّينَ بِتَمَكُّنٍ

عَفْرَانَهُ ذُنُوبُهُ سَرَّ عَيْنِهِ وَشَفْلَهُ لَمْ يَنْزِلْ

الْعَبِيدِ وَمَقَامِهِ فِي ذُنُوبِ الْغُيُوبِ

عَفْرَانَهُ لَمْ يَنْزِلْ بِجَبْرِ الْعَزْزِ

عَفْرَانَهُ

عَفْرَانَهُ

فَمَنْ يَعْرِفُونَهَا وَالْمُلُوكَ لَا يَحْسُرُ أَحَدٌ عَلَى تَبْكِيهِمْ وَلَا يَقْدِرُ أَحَدٌ عَلَى
 تَبْكِيهِمْ عَلَى عِيُونِهِمْ لِأَنَّ النَّاسَ جَمِيعٌ يَقْصِدُونَ التَّقَرُّبَ إِلَى الْمُلُوكِ
 وَتَكْنَهُمْ فَلَا يَقُولُونَ لِمَ الْأَمَّا نَحْبُونَ لِيَنَا الْوَاحِطُونَ عِنْدَهُمْ فَعِيْبُ
 الْمُلُوكِ أَبْدَ اخْتِيَةً عِنْدَهُمْ وَيَبْنِي لِلْمَلِكِ إِذَا أَحَبَّ
 أَنْ يَنْزِعَهُ مِنَ الْعِيُوبِ وَيُطَهِّرَهُ مِنْ دَنَسِهَا أَنْ يَتَقَدَّمَ إِلَى خَوَاصِهِ وَنَقَا
 وَمِنْ كَانَ يَسْكُنُ إِلَى عَقْلِهِ وَفُطْنَتِهِ مِنْ جَدَمِهِ وَحَاشِيَتِهِ فَيَاْمُرُهُمْ أَنْ
 يَتَقَدَّروا عِيُوبَهُ وَنَقَايَصَهُ وَيُطْلِعُوهُ عَلَيْهَا وَيُطْلِعُوهُ بِهَا وَيُفْخِ
 لَهُ أَيْضًا أَنْ يَتَلَقَّى مِنْ يَهْدَى إِلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ عِيُوبِهِ بِالْمَشْرِ وَالْقَبُولِ
 وَيُظْهِرُ لَهُ الْفَرْحَ وَالشَّرُّورَ وَرُزْمًا أَطْلَعَهُ عَلَيْهِ بَلِ الْمُسْتَحْصَنُ مِنْهُ
 حُجْزٌ الَّذِي يُوقِفُهُ عَلَى عِيُوبِهِ أَكْثَرُ مَا حُجْزُ الْمَادِحِ عَلَى نَفْسِهِ وَتَحْمِلُ
 لَوْمَتَهُ بِنَفْسِهِ فَإِذَا زُوِّدَهُ الطَّرِيقَةَ وَعَرَفَ بِهَا يَسْرِعُ اصْصَابُهُ
 وَخَوَاصُهُ إِلَى تَنْبِيهِهِ عَلَى عِيُوبِهِ وَإِذَا بَنَى عَلَى مَا فِيهِ مِنَ النِّقْصِ
 انْفَضَّ مِنْهُ وَاسْتَشْعَرَ أَنْ أَوْ لَا سَبْعَ عِيُونِهِ بِهِ وَيَصْغُرُ وَنَدْرُجُهُ
 فَيَكْرَهُهُ حِينَئِذٍ أَنْ يَأْخُذَ نَفْسَهُ بِالنَّزْعِ مِنَ الْعِيُوبِ وَيَقْرِهَا
 عَلَى التَّخَلُّصِ مِنْ دَنَسِهَا فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ وَتَوَفَّرَ عَلَى اقْتِنَاءِ الْفَقْطِ
 وَالزَّمَنُ نَفْسَهُ التَّحَلُّقَ بِالْمَحَاسِنِ وَلَمْ يَرْضَ عَنْ مَنْقِبَةٍ إِلَّا بَغَايَتَهَا
 وَلَمْ يَقِفْ وَاجْتِهَدَ فِيمَا نَحَسَّ سِيَاسَتَهُ نَفْسَهُ عَاجِلًا وَيَقْبَلُ لَهُ الْكَ
 الْحَيْلَ آجِلًا لَمْ يَلْبَثْ أَنْ يَبْلُغَ الْغَايَةَ مِنَ الْقَامَرِ وَبَرَزَتْ إِلَى الْهَيَاةِ
 مِنَ الْكَمَالِ فَيَحْزُزُ السَّعَادَةُ الْإِنْسَانِيَّةُ وَالرِّيَاسَةُ الْحَقِيقِيَّةُ

DİZİN

A

Aç Gözlülük XLVI

Adalet XLVI, 38

adil 20, 24, 54

ablâk IX, X, XXIII, XXIV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLIX, L, LI, 6, 8, 12, 16, 20, 26, 34, 52, 54, 56, 58, 66, 68, 72, 76, 98, 100

Ablâk eğitiminde 66

ablâkî eğitimi X, 6, 10, 56, 100

ablâkî yetkinliğe X, L

ablâkî yetkinlik XXIX, XXXII, XLII, L

aklî ilimler 68

aklî ilimleri 66

Aklî ilimleri 70

aklî ilimlerle 66

Allah 2

Âmiri XXX, XXXI, LV

Ammonius XVIII

Aristoteles XVII, XVIII, XXII, XXVIII, XXX, XXXI, XXXVI, XXXVII, XXXVIII

arzu XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLVII, 4, 14, 62, 70, 78

Aşk XLVI, 40

ayırt etme XXXVIII, XLI, XLII, XLIII, 4, 8, 10, 20, 58, 72

B

Bağdâdî XIII, XIV, XV

Bağdat XIV, XV, XVIII

Bedîhî XVII

belagat 76

beşerî faziletin 94

C

cabil 24, 52, 54

cahillerin 52

Celâleddin ed-Devvânî XXXIV, XXXV

cesaret 92, 96

cimri 54, 84

Cimrilik XLVI, 46

cismânî 14

Cömertlik XLVI, 34, 36

D

dalkavukluk XLIX, 22, 48, 50, 96

dengelilik 72

düşünen nefis XLI, 14, 22, 24, 68

DÜŞÜNEN NEFS 66

düşünme XXXVIII, XLI, XLII, XLIII, XLVII, 4, 8, 10, 14, 20, 24, 66, 68, 72

düşünme gücünü XLII, XLIII

E

Ebû Bekir Râzî XVII, XXVI, XXVII, XLV

Ebû Bekr el-Kavmisî XVII

Ebû Bîşr Mettâ XIV, XVII, XVIII, XX

Ebû Muhammed el-Arûzî XVII

Ebû Süleyman es-Sicistânî XVII, XVIII

edep eğitimi 14, 20, 22

elem XXIV, XXVII, XXVIII, XXXI, 46

F

Fârâbî XIV, XVI, XVII, XVIII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, LIII

faziletlerin XLV, XLVII, 4, 22, 54, 72

faziletlerine 52

fenalık 8, 22, 24

G

Galen XXIII, XXVII, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVI, XLIV, XLV

Galen'e XLV

Galen'in XXVII, XLV

gazabî XXIII, XXVII, XXXVIII, 14, 18, 20, 22, 24, 56, 64, 66, 68, 86, 88

gazabî nefis 14, 18, 88

Gazabî nefis 20

Gazabî nefse 18, 62

gazabî nefsin 20

Gazabî nefsin 64

Gazzâlî XXX, XXXIV, XXXV

güzel ahlâkı XLIII, XLIV, 4, 6, 66, 68, 100

güzel huyları L, 6, 12, 56, 68, 74, 94

H

haset 20, 22, 24, 70, 88, 90

Haset XLVI, 46

Hatâbe XIX

hatip XLVIII

hatırlama XLI

haz XXIV, XXV, XXVII, XXVIII, XXXI, XXXIV, LI, LIV, 6, 14, 16, 30, 66, 74, 76

Hazıcılardan 76

hazine 38, 52

hazlar 14, 16, 78

hazlarından 70

hazzı 78

hilekârlık 22, 50, 90

hitabet 76

Hristiyanlık XXI, XXII, XLIII

hükümdar XLVIII, XLIX, 28, 42, 44, 46, 50, 76, 78, 80, 88, 94, 96

I-İ

İbn Miskeveyh IX, XXIII, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XLV, XLVII

İbn Sinâ XVIII, XXXIV, XXXV

İbnü'l-Hammâr XVII, XVIII

İbn Zür'a XV, XVII, XVIII

iffet 26, 60

iffetsizliğe 40, 54

İffetsizlik XLVI, 38

insan doğasında XLIII

insanî saadeti 98

insanî yetkinliğin 94

insan tabiatında 8

İskender Afrodîsî XVIII

itidal 26, 46

iyi yönetimlere 10

K

kanaat 26

kanunlara 10

Kindî IX, XXI, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXXIII, LIII

Kitâbü'l-Burhân XIX

Kitâbü'ş-Şi'r XIX

Kınalızâde Ali Çelebi XXXIV, XXXV

Korkaklık XLVI, 46

kötü ahlâk XLIII, 6, 8, 10

kötü huylarda 72, 90

kötü huyları XLIII, 6

kötülük XXXI, XXXIX, XLII, XLIII, 18, 24, 44, 72, 74, 90

Kötü Niyetli Olmak XLVI, 44

L

lider XL, XLIX, 44, 56, 58, 76, 80, 88, 94

M

Mantıkî XIII, XV, XVII

meleke XXXV, XXXVI

Merhametsizlik XLVI, 40

Mesîhî XIII, XIV, XV

N*nâkıs* 54*Nasîrüddîn Tûsî* XXXIV, XXXV*Nasrânî* XIII, XIV, XV, XIX*nefsin* X, XXIII, XXV, XXVII, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLVI, 8, 16, 18, 20, 22, 36, 46, 56, 66, 68, 70, 84*Nefsin* XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XLII, 14**O-Ö***olgunluğudur* 4*Övgüye karşılık vermek* XLVIII*Övülmeyi sevmek* XLVIII**P***Platon* XVIII, XXII, XXVII, XXXI, XXXVIII**R***rahîp* 50*rezîletlerden* XLII, LI, 4, 22, 66, 74*riyakârlık* 22*ruh hekimliği* XXVI*ruh sağlığı* XXVI, XXXII**S-Ş***Saldırganlık* XLVI, 40*sarhoşluktur* 58*şehvânî* 14, 56*şehvânî nefsi* 56, 58, 62, 66*şehvânî nefsinî* 16, 58, 60*şehvânî nefsten* 18, 64*servet* 50, 54, 82*siyaset kitaplarını* 58, 66, 76*Sofistika* XIX*Sokrates* XXV*Stoacı* XXV*süslenmeyi sevmek* XLVII**T***Taberî* XIX*Tevazu* XLVI, 32*Tevhîdî* XIII, XVI, XVII, XVIII, XXI, XXXIV**U-Ü***üzüntü* XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII**V***vaiz* XLVIII, 50*Vefasızlık* XLVI, 42**Y***Ya'kûbî* XIII, XIV, XV, XXI*yalan* 22, 34*yasalara* 10*yetkin insan* LI, 6, 94*Yetkin insan* L, LI, 74, 76*yetkin insanı* L, LI*yetkin insanın* LI, 74, 100*yetkinliği* XXVI, XXX, XXXVI, XXXVII, XLI, L, LI, 4, 6, 74, 76, 78, 86, 88, 90, 94, 96*yüce gayeli* LI, 68, 82, 96*Yüce Gayelilik* XLVI, 36*Yumuşak Huyluluk* XLVI, 28**Z***zahit* 48, 50, 58, 84*zengin* XIII, XXVII, 52, 54, 88*zenginlik* 16, 54*Zühd* XLIX, 50*zühdle* XLIX, 50*zühdün* 50*Zulüm* XLVI, 46

